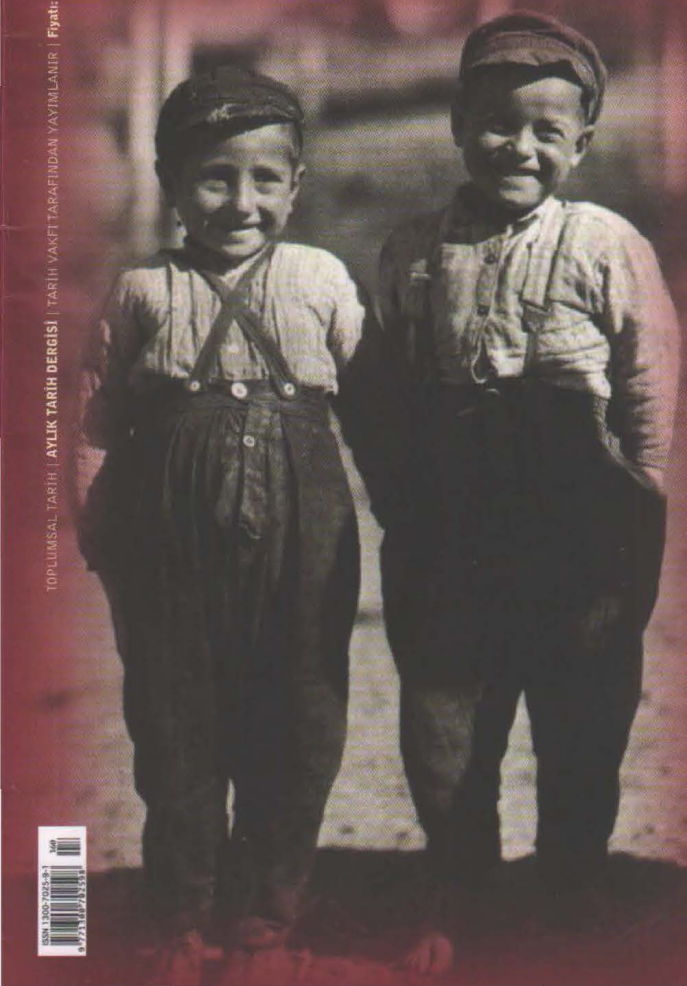
TOPLUMSAL
Tarih
274
EKİM
2016

Kalumenos'un Fotoğraflarıyla 6-7 Eylül Faciası
Samim Akgönül

Çocukların ve Çocukluğun Tarihi

Gülay Yılmaz'ın hazırladığı dosya, çocukları tarihin öznesi konumuna yerleştiriyor, çocukların sesini duyan ve duyuran bir pencereden tarihe bakıyor. Colin Heywood, Yahya Araz, Nazan Çiçek ve Özge Ertem'in makaleleriyle...
sayfa 36

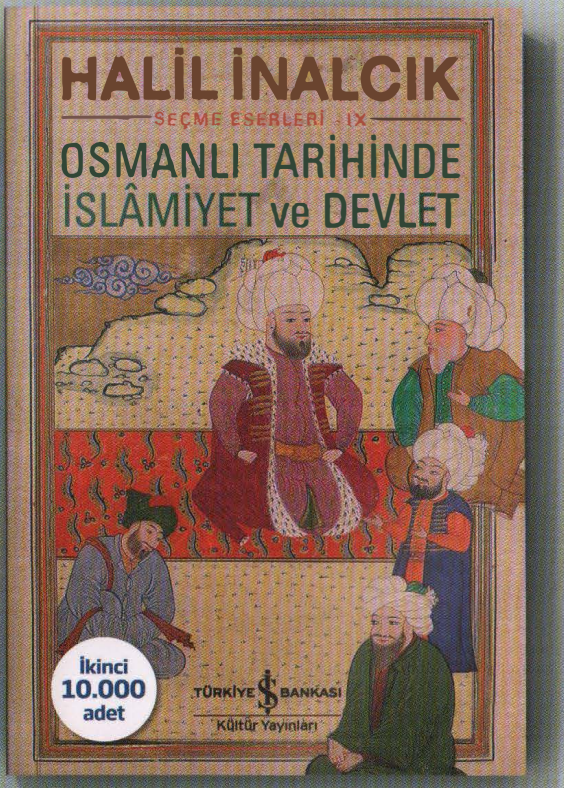
Fransa'da Son Darbe: General de Gaulle ve Halkın Direnişi
Halil Kanadıkırık

Urartu İskânında Esir Nüfus
Can Avcı

19. Yüzyıl İstanbul'undaki Yeni Şehir Düzenlemelerinde Araçlar, Teknolojiler, Kurumsal Çözümler
Sibel Gürses Söğüt

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

OSMANLI TARİHİNDE İSLÂMİYET VE DEVLET

Osmanlı tarihçiliğinin usta kalemi Halil İnalcık, bu kadim konuda pek çok soru soruyor, cevaplarının izini dönem kaynaklarından sürüyor:

- İslam dünyasında bağımsız sivil otorite ve onun kanun koyucu gücü ne zaman ve nerede ortaya çıktı? Bu konuda hangi fakihler neler tartıştı?
- İslam devletlerinde hükümdarlara yazılan nasihatnamelerin içeriğine Türk devletlerinde neler dahil oldu?
- Sınır boylarındaki gaziler ve dervişler Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde nasıl bir işleve sahipti?
- Fatih bu dervişlerle nasıl bir ilişki kurdu, onların yerini kimlerin dolduracağını öngördü?
- Ulemadan kişilerin asker ya da sivil bürokrat da olabilmesinden nasıl ve ne zaman vazgeçildi?
- Fatih Kanunnamesi İslam dünyasına hukuk alanında ne yenilikler getirdi?
- Şer'i ve örfi hukuk arasında bir çatışma söz konusu muydu?
- Papa II. Pius Fatih'i Hıristiyanlığa davet eden mektubu neden yazdı?
- Halifelik kavramına yaklaşım yüzyıllar içinde nasıl değişti?
- Osmanlılar Luther'den ve Protestanlığın gelişiminden nasıl haberdar oluyorlardı?
- Osmanlılarda Hıristiyanlık-Müslümanlık tartışmaları ne derece serbestçe yapılabiliyordu?
- Selefi Kadızâdeliler Osmanlıların İslam anlayışını nasıl etkiledi?
- Osmanlılarda Batılılaşma hareketlerinin başlangıcı ne zamana dayanır?
- Modernleşme ve Batılılaşma akımları Osmanlılara dışarıdan mı dayatıldı?

Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet
Halil İnalcık
256 sayfa, 18 TL

sim kitabevimiz açıldı.
martın Caddesi No: 5 / 1
Taksim - İstanbul
Tel: (0212) 238 08 37

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

DÜNYA SANAT TARİHİ

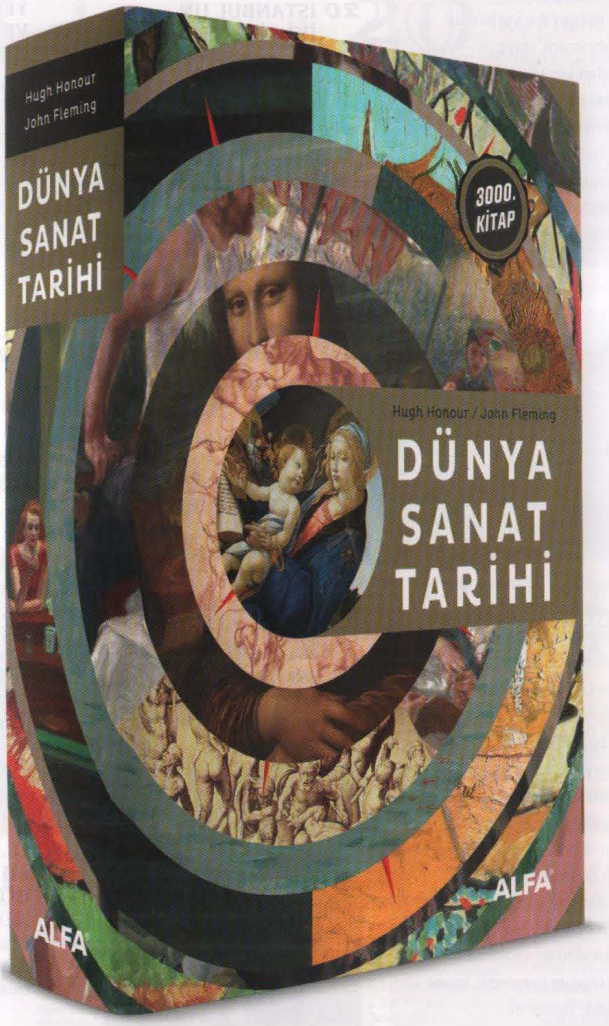
Dünya Sanat Tarihi yayımlandığı ilk günden beri en kapsamlı ve güncel sanat kitabı olarak kabul edilmektedir.

Yılın en çok arzulanan sanat kitabı. *–The Times*

Kıtaları ve yüzyılları dolaşarak insanlığın ilk duvar resimlerinden Picasso ve ötesine kadar kavrayan büyük bir kitap. Birikimlerinin çokluğu, heveslerinin derinliği ve yazılarının imrenilecek tazeliği sayesinde Honor ve Fleming, kafalarına koydukları bu zorlu görevi başarıyla tamamlıyorlar. *–Andrew Graham Dixon*

Dünya Sanat Tarihi sadece sanat tarihine klasik bir giriş yapmakla kalmıyor, aynı zamanda estetik mirasın içine yaptırdığı yolculukla bir gövde gösterisi sunuyor. Bu sanat tarihi turu, yirmiden fazla yıldır insanlığın sanat tarihine klasikleşmiş bir giriş olduğunu kanıtlıyor. *–Good Book Guide*

Sanatın gelişimini, dünya tarihinin en önemli olaylarıyla birlikte antik dünyadan bugüne uzman değerlendirmeler ve renkli resimlerle önünüze sunuyor. *–express.co.uk*

Farklı kültürlerin değer yargılarını, dünya tarihinin önemli olaylarıyla birlikte ele alma fırsatı verirken Erken İslam Sanatından Avrupa'ya, yeryüzünün her köşesinde sanatın nasıl üretildiğini anlamamızı sağlıyor. *–Aesthetica Magazine*

Sanatsal ögelerin kültürü sadece yansıtan değil aynı zamanda koruyan bir unsur olduğunu söyleyen ve üretimlerinin arkasındaki ruhu anlamaya çalışan Hugh Honour, John Fleming'le birlikte ortaya koydukları eserde tarihin ve sanatın yolculuklarla, keşiflerle, hatta gündelik eşyalarla nasıl iç içe olduğunu anlatmış. *–telegraph.co.uk*

ALFA®

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Bu sayıda dosyamızı çocuklara ve çocukluğa ayırdık. Savaşlarla, göçlerle, çatışmalarla örülü dünya gündeminde basında, sosyal medyada karşımıza çıkan fotoğrafların en yürek paralayanları galiba bir köşesinde ya da merkezinde çocuklar olanlar. Benim aklıma her görüntüde, epey zaman önce izlediğim bir belgesel geliyor: "Arna'nın Çocukları". Mekân Filistin'de Batı Şeria'daki Cenin mülteci kampı. Kahramanlar, işgalin yıkımında kendilerini tiyatroyla sağaltmaya çalışan 8-9 yaşlarında çocuklar ve onların kahramanı, İsveç Parlamentosu tarafından verilen Alternatif Barış Ödülü'nden aldığı parayla, kamptaki bir evin giriş katında alternatif bir çocuk eğitim merkezi açmış olan Israilli Arna Mer Khamis. Arna'nın oğlu Juliano'nun kaydettiği provalarda izlediğimiz çocuklar, beş yıl sonra yine Juliano'nun ziyaret ettiği kampta bambaşka kimliklerle karşımızda; elbette tümü değil, sadece hayatta kalabilmiş olanlar...

Savaş koşulları dışında da –"şanslı" olanları bir kenarda tutarsak– çocukların durumu kolay değil: Kimisi ebeveyninin yanında cezaevi havası soluyor, dışarıda olanlar tacize ve şiddete maruz kalıyor, kız çocukları küçük yaşta evlilik döngüsüne sokuluyor, yine küçük yaşta sağlıksız koşullarda çalıştırılıyorlar. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) raporuna göre, bu yıl dünya genelinde toplam 3 milyon 700 bin çocuk sığınmacı okula gitmiyor. Eğitim Sen 2015-2016 Yıl Sonu Raporu ise Türkiye'de aile geçimine katkı sağlamak için çalıştırılan bir milyona yakın çocuk işçi olduğunu, 7,5 milyon civarında çocuğun da ücretsiz ev işlerinde çalışarak ailesini desteklediğini söylüyor.

Bu çocuklar ve içinde bulunduğumuz yılların-günlerin çocukluk tahayyülü tarihe böyle görüntüler ve rakamlarla kaydediliyor. Biz ise daha gerilere gittik, ağırlıklı olarak Osmanlı Imparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemine baktık. O dönemlerin çocukluk anlayışına, sokak çocuklarına, çocuk gelinlerine, çocuk işçilerine, yoksul ve zengin çocuklarına. Biz yazıları okurken süreklilikler ve benzerlikleri bazen hayretle, bazen öfkeyle karşıladık, bazen de yarım ağız gülümsedik. Sizlere de iyi okumalar.

Kasımda görüşmek üzere.

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
13 EKİM 1928 MUSTAFA KEMAL'İN KARATAHTASI
Hazırlayan: Edhem Eldem

16 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

20 İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ
Necmi Karul
Duygu Parmaksızoğlu

30 "TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"
Samım Akgönül

36 ÇOCUKLARIN VE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ
Gülay Yılmaz

38 ÇOCUKLUĞUN TARİHİNİ YAZMAK:
KİŞİSEL BİR ENTELEKTÜEL YOLCULUK
Colin Heywood

42 OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUKLUK, ÇOCUK EVLİLİKLERİ VE CİNSELLİK YAŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (19. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İMPARATORLUĞUN SONUNA)

CİNSEL İLİŞKİYE UYGUNDUR LAKİN KENDİ ADINA KONUŞAMAZ!
Yahya Araz

50 GEÇ OSMANLI DÜŞÜNCE İKLİMİNİN AİLE, TERBİYE VE DEVLET KAVŞAĞINDA ÇOCUKLUĞU YENİDEN KEŞFİ VE CUMHURİYET'E DEVREDEN MİRAS
Nazan Çiçek

56 ÇOCUK DERGİLERİNDE SAHİL VE SOKAK ÇOCUKLARI
"DİLERİM Kİ SEN DE BİR GÜN SOKAKLARDAN KURTULASIN!"
Özge Ertem

62 FRANSA'DA SON DARBE:
GENERAL DE GAULLE VE HALKIN DİRENİŞİ
Halil Kanadıkırık

70 URARTU İSKÂNINDA ESİR NÜFUS
Can Avcı

76 İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-3
19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAKİ YENİ ŞEHİR DÜZENLEMELERİNDE ARAÇLAR, TEKNOLOJİLER, KURUMSAL ÇÖZÜMLER
Sibel Gürses Sögüt

90 18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN AVRUPA KENTLERİ
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

Kapak resmi: 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası Osmanlı'da Çocukluğun Tarihi Sempozyumu" afiş görseli.

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER: MUSTAFA KEMAL'İN KARATAHTASI

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 13 Ekim 1928 tarihli nüshasından, Türkiye'deki harf inkılabına ve Mustafa Kemal'in halka yeni harfleri öğretmesine ilişkin makaleyi aktarıyor.

20 İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ

"Gözden Kaçanlar" serisinin yeni yazılarında Necmi Karul ve Duygu Parmaksızoğlu, tarihöncesi dönemdeki Fikirtepe Kültürü'nü ve 20. yüzyılın ikinci yarısında kente dahil olan yeni Fikirtepe yerleşimini ele alıyor.

30 "TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

Samim Akgönül, Serdar Korucu'nun yeni kitabı üzerine yazdığı yazıda Dimitrios Kalumenos'un fotoğrafları üzerinden 6-7 Eylül'ü ve izlerini irdeliyor.

90 18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN KUZEY AVRUPA KENTLERİ

Zerrin Iren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, kent manzarası ressamlarından Bernardo Bellotto'nun eserlerine odaklanan yazıyla devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 274, Ekim 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Rakıtaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIMI/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok
4 Kat No: 407
İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Eylül 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'ın ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

13 EKİM 1928

MUSTAFA KEMAL'İN KARATAHTASI

L'ILLUSTRATION

UN CHEF D'ÉTAT MAÎTRE D'ÉCOLE

Resim 1 "İlkokul öğretmeni bir devlet başkanı. Arap harflerinin kaldırılmasını buyurmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Anadolu'da Sivas'ın bir meydanında, artık tek resmi alfabe olan Latin alfabesine göre yazı dersi verirken. Fotoğraf Ali."

L'Illustration, 4467 (13 Ekim 1928).

L'Illustration dergisinin 13 Ekim 1928 tarihli ve 4467 sayılı nüshasının kapağında Kemalist Türkiye'nin en "ikonik" görüntülerinden biri yer almaktaydı (Resim 1).[1] Harf inkılabı veya devrimi dendiğinde ilk akla gelen bu fotoğrafın sağ tarafında takım elbise giymiş Mustafa Kemal Paşa, sağ eliyle önünde bulunduğu karatahtaya işaret etmektedir. Açık havada çekildiği anlaşılan fotoğrafta her birinin üzerine çapraz çakılmış Türk bayrakları bulunan ağaçlar dikkat çekmektedir. Karatahtanın solunda mütevazı giyimli bir kişi durmakta, Gazi'nin arkasında ise yüksek rütbeli askerlerle önemli oldukları anlaşılan siviller, bir tür seçkin seyirci kitlesini oluşturmaktadır. Resim kabaca yorumlanırsa, solda yer alan kişinin yerel bir memur, hatta muhtemel bir öğretmen, seyircilerin ise Mustafa Kemal'in maiyetinde oraya gelmiş olan rical olduğunu tahmin etmek mümkündür. Dikey bir tebeşir çizgisiyle ikiye bölünmüş karatahtada ise solda u, ı, ü, i ve altta k harfleri, sağdaysa f ve k harfleri yer almaktadır. Belli ki sesli-sessiz ve ince-kalın sesli harfler ayrımı üzerinden bir tür alıştırma yapılmaktadır. F ve k harflerinin yan yana gelmesinin nedeni belki de Arap alfabesinde birbirine çok benzeyen fe ve kaf harflerine tekabül etmeleridir.

Bu fotoğrafın kapakta yer almış olması, derginin olaya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesiydi. Resim altı meseleyi özetliyordu: "İlkokul öğretmeni bir devlet başkanı. Arap harflerinin kaldırılmasını buyurmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Anadolu'da Sivas'ın bir meydanında, artık tek resmi alfabe olan Latın alfabesine göre yazı dersi verirken." Bu özet bilgiye ilaveten bir de fotoğrafçının adı verilmişti: Ali. Altı sene sonra çıkarılacak olan soyadı kanununun faydalarını akla getiren küçük bir ayrıntı.

Fotoğrafın altında bir de derginin iç sayfalarında bu konudaki bir yazıya gönderme bulunuyordu. "Bütün Bir Halk Okulda" başlığıyla kapakta yer alan "öğretmen" mecazını uyarlayan bu yazı, Noëlle Roger imzasını taşıyordu. Dergimizin 270. (Haziran 2016) sayısında Halife Abdülmecid'in İsviçre'deki sürgününden izlenimler aktaran yazısından hatırlayacağımız bu kadın yazar, asıl adı Hélène Dufour olan ve 1874-1953 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli bir romancı ve gazeteciydi. Bazıları distopik bir geleceğe ait birçok roman yayımlayan Dufour, 1900 yılında kendi gibi İsviçreli ve Cenevreli meşhur antropolog Eugène Pittard (1867-1962) ile evlenmişti.[2] Dufour/Roger'nin Osmanlı topraklarıyla ilgili belirli bir tecrübesi vardı. 1914'te yayımladığı *Şark Güzergâhı* adlı kitabında Osmanlı Balkanlar'ını kapsayan bir seyahatini kaleme almıştı.[3] Yazarın Türkiye'ye olan ilgisi ileri tarihlerde de azalmamıştı. Abdülmecid Efendi'yle 1924'te yaptığı röportajdan yıllar sonra Anadolu'yu ve özellikle yeni Ankara'yı gezmiş, anılarını *Anadolu'da. Gazi'nin Türkiye'si* adlı bir kitapta toplamıştı.[4]

Noëlle Dufour'un yazısı tahmin edilebileceği gibi gayet olumlu, hatta hayranlık doluydu. Alfabe değişimi kadar kökten bir kararın bu kadar kısa sürede gerçekleştirilmiş olması inanılmayacak bir başarıydı. Bu başarı ise yazarın yeni Türkiye'nin mimarı olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın deha, sebat ve tutkusunun bir neticesiydi. Tepeden inme bu reform milletvekilinden esnafa, askerden köylüye herkesi etkilemiş, büyük bir eğitim seferberliği halini almıştı. Neticede bu müthiş adım sayesinde Türkiye yetişmek istediği medeniyete doğru büyük bir adım atmış, Avrupa'nın temsil ettiği çağdaşlık dünyasına girmeye hak kazanmış olacaktı.

Roger'nin bu heyecanlı ve kısmen tepeden bakan tavrına şaşırmamak gerekir. I. Dünya Savaşı yenilgisinden beri mücadele veren ve kararlı bir şekilde Batı modeli üzerinden kendini tanımlamaya ve yenilemeye çabalayan Kemalist Türkiye, kendi gibi birçok Avrupalı düşünür, siyasetçi ve gazeteciyi heyecanlandırıyordu. Şark'ı geri

kalmışlığa mahkûm, İslam'ı da bunun başlıca sebeplerinden addeden bu çevrelerin gözünde Kemalist reformlar asırlardan beri var olan bir kısır döngüyü kıracak nitelikte bir dönüşümün habercisiydi. Bunun tepeden inme ve bazen şiddet içeren şekillerde otoriter bir rejim ve diktatör konumundaki bir önder tarafından yapılıyor olması da pek rahatsız edici değildi. Zaten Oryantalist bakış açısından Şark toplumunun tabii uykusundan uyanmasının ancak zorlamalarla mümkün olduğu bir yana, unutmamak gerekir ki o dönemlerde Avrupa'nın birçok yerinde oluşan otoriter ve diktatoryal rejimler de hiç de azımsanmayacak derecede sempati toplayabiliyordu. Ayrıca amaçlanan değişimin haklılığı ve nihai faydası, ona ulaşmanın zorluğu gibi etkenler bu buyurucu ve toptancı yaklaşımı daha da meşru kılıyordu. Üstelik kullandığı örnek ve argümanlardan Roger'nin "içeriden" bilgilendirildiği de anlaşılıyordu. Arap harflerinin çeşitliliğinden doğan zorluklar, öğrenilmesine sarf edilen uzun süre, bu öğrenimin halka yönelik değil de daha çok belirli kesimlerle sınırlı olması gibi sözler belli ki dönüşümün taraftarları tarafından gazeteciye sunulmuş delillerdi. Bir dergi yayıncısının kendisine Osmanlı Türkçesini ancak on senede öğrenebilmiş olduğunu söylemesi bunun tipik bir örneğidir, hele ki ileride göreceğimiz üzere bu kişinin *Servet-i Fünun* başyazarı Ahmed İhsan Bey olduğunu anlayınca...

Bu son nokta aslında bu yazının oturduğu bağlamı ilginç kılan bir ayrıntıdır. Zira bu fotoğraf *L'Illustration*'da yayımlandıktan iki hafta sonra, 25 Teşrinievvel (Ekim) 1928 günü, *Servet-i Fünun* kapağında aynı fotoğrafa yer vermişti (Resim 2).[5] Bunu yaparken de gayet açık davranarak, fotoğrafı Fransız dergisinden aldığını yazmıştı: "Bu resim Fransızca 'İllüstrasyon'un ilk sayfasında intişar etmiştir." Altında yer alan yazı ise tam da Noëlle Roger'nin yazısında bahsettiği gibi Latin harflerinin denenmesine bir vesile oluşturuyordu. Metin hem Latin, hem Arap harfleriyle basılmıştı. Gerçi resmin nereden alındığına dair kısa not sadece Arap harfleriyle verilmişti. Notun sonundaysa derginin içinde yer alan bir makaleye gönderme bulunuyordu.

Söz konusu makale gayet ilginçti, zira *L'Illustration*'da yer alan makale ve yazarıyla ilgiliydi. Hatta bu sayede Fransız dergisinde mevcut olmayan bir görüntüye ulaşmak mümkün olmaktadır: Noëlle Roger'nin fotoğrafı (Resim 3).[6] Makaleyle *Servet i Fünun* kendisine pay çıkararak Roger'nin yazısını daha genel bir bağlama oturtuyordu. Metinde hem Noëlle Roger'nin belli başlı tespitleri özetleniyor, hem de Ahmed İhsan'ın Pittard çiftiyle olan özel ilişkisi hatırlatılıyordu. *Servet i Fünun*'un 4 Ekim 1928 tarihli sayısının ekında bulunan "Köy Postası" başlığı altındaki yazıda bu ilişki ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu.[7] Türkiye'nin yenik ve dışlanmış olduğu bir zamanda hep arkasında duran ve onu müdafaa eden Eugène Pittard-Noëlle Roger çiftini Ahmed İhsan mütarekeden beri tanıyordu. İsviçreli çift o yaz Türkiye'ye gelmiş, iki buçuk ay boyunca Anadolu'da tetkiklerde bulunmuştu; sonunda dört günlüğüne İstanbul'a gelip ülkelerine dönmüşlerdi. İstanbul'da bulundukları kısa müddet içinde Pittard, Darülfünun ve Türk Ocağı'nda konferans vermiş, Ahmed İhsan da bir gece onları davet etmiş, hekim Âkil Muhtar Bey [Özden] (1878-1949) ile hep birlikte Boğaz'da mehtap gezisine çıkmışlardı.

İki dergi arasında böylece oluşan bağlantı gayet ilgi çekicidir. Fakat asıl beklenmedik olan, herhalde Türkiye'de çekilmiş olan ve rejimin başlıca görsel propaganda araçları arasına girecek olan bu fotoğrafın Türk basınından önce Fransız dergisinde çıkmış olmasıdır.

Ancak mesele o kadar basit değil. Zira her ne kadar *Servet-i Fünun* gibi köklü bir derginin

açıkça *L'Illustration*'u kaynak göstermesi bu fotoğrafın daha önce Türkiye'de yayımlanmamış olduğunu düşündürüyorsa da, aslında tespit edebildiğim bir öncül var: 29 Eylül 1928 tarihli *Resimli Gazete* (Resim 4).[8] Kendini "her şeyden bahseder, müstakillü'l-efkâr ve terakkıperver, resimli Türk gazetesi" olarak tanımlayan haftalık derginin bu sayısının kapağında aynı fotoğraf, şu başlıkla yer almaktaydı: "Büyük Reisimiz Sivas'ta, tahta başında halka yeni yazıyı öğretiyor." Resmin altında yer alan uzunca izahat daha da ilginçti:

> Halk ile temas eden, halkın içinde karışıp onun temayülatını anlayan bir reise malik olmak

Resim 2
***Servet i Fünun*'da Mustafa Kemal'in karatahta önünde fotoğrafı. "Reis-i Cumhurumuz Gazi Hazretleri İstanbul'dan Ankara'ya avdet seyahatlerinde, 'Sivas'da Latin harflerinin talim ve tamimini teşvik için bizzat bu harflerle verilen bir derste hazır bulunurken. [Bu resim Fransızca 'İllüstrasyon'un ilk sayfasında intişar etmiştir. 386 sayfadaki makaleye müracaat.]"**

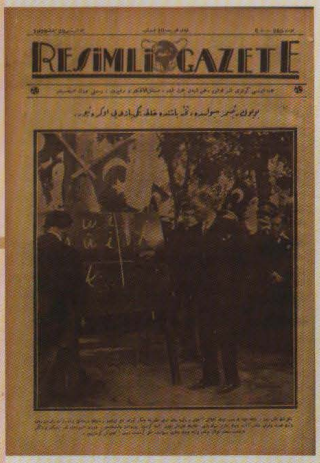
Servet-i Fünun 64/206 - 1680 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928).

Madame pittard (Nöelle Roger)

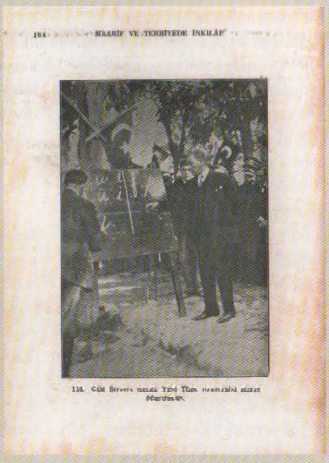
Resim 3
***Servet-i Fünun*'da Noëlle Roger'nin fotoğrafı. "Madame Pittard (Nöelle (aynen) Roger). 'İllüstrasyon'da Latin harfleri inkılabımız hakkında mühim bir makalesi intişar eden Madam Pitar."**

Servet i Fünun 64/206-1680 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928), s. 316

MUSTAPHA-KEMAL, PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE TURQUE, A SIVAS, DONNANT UNE LEÇON D'ORTHOGRAPHE

118. Gâzi Sivas'ta halkla Yeni Türk harflerini bizzat öğretirken.

Resim 4
"Büyük Reisimiz Sivas'ta, tahta başında halka yeni yazıyı öğretiyor."

Resimli Gazete, 6/265 (29 Eylül 1928).

Resim 5
Noëlle Roger'nin 1930 tarihli seyahatnamesinde yer alan karatahta fotoğrafı: "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Sivas'ta bir yazı dersi verirken."

Noëlle Roger, *En Asie-Mineure. La Turquie du Ghazi* (Paris: Fasquelle, 1930), s. 225.

Resim 6
"Karatahta" fotoğrafının ders kitaplarındaki ilk örneği: "Gazi Sivasta halka Yeni Türk harflerini bizzat öğretirken."

Tarih IV. Türkiye Cümhuriyeti (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), resim ekleri, s. 104, resim 118.

mazhariyetine yalnız Türkler nail olmuştur. Dünyanın herhangi bir demokrat reisinden ziyade bütün kudret ve kuvvetini halktan alan Büyük Gazi'miz son yazı inkılabının tatbikatı için gece gündüz yorulmadan çalışmaktadır. Suret-i mahsusada elde ettiğimiz ve yalnız gazetemize münhasır olan bu nadir vesika büyük dâhiyi Sivas'ta halk arasında ders anlatırken gösteriyor.

Yazının rejim şakşakçılığını bir tarafa bırakırsak, bizi asıl ilgilendiren, fotoğrafın temini konusundaki iddiadır. Bu "nadir" belgeyi "özel bir şekilde" elde ettiğini söyleyen dergi, bunun yalnız kendilerine has bir imtiyaz olduğunu iddia ediyordu. Fakat ne bir fotoğrafçı adı, ne de derginin sayfalarında olay veya fotoğrafla ilgili tek bir satır... Bu durumda bu iddiayı ciddiye almanın ne kadar doğru olacağı şüphelidir. *L'Illustration*'un fotoğrafçı adı vererek resmi basmış olması *Resimli Gazete*'nin iddiasını çürütür gibi durmaktadır. Bir de *Servet-i Fünun*'un neredeyse bir ay sonra aynı fotoğrafı bastığında *Resimli Gazete*'den bahsetmeyip sadece *L'Illustration*'u zikretmesini nasıl yorumlamak gerekir? Farkında mı değillerdi, yoksa rakiplerinin öncülüğünü tanımak mı istemiyorlardı? *L'Illustration* ile yazarının lehine bir ayrıntı daha ekleyelim. Noëlle Roger, 1930'da yayımladığı seyahatnamesinde aynı fotoğrafı bir kez daha benzer bir resim altıyla kullanmıştı: "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Sivas'ta bir yazı dersi verirken" (Resim 5).[9] Bu ayrıntı, elinde resmin negatifinin veya iyi bir baskısının bulunduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu mesele, fotoğrafın kendi öyküsünü tespit etmenin ilginç olabileceğini akla getirmektedir. Dergimizin Mayıs 2016 tarihli 269. sayısında "Mustafa Kemal Paşa" başlığı altında, bunun kadar meşhur olmasa da Gazi'nin iyi bilinen bir fotoğrafıyla ilgili somut ve güvenilir bilgi toplamanın ne kadar güç olduğunu görmüştük. "Karatahta" fotoğrafı söz konusu olduğunda durumun hiç de farklı olmadığını, hatta daha da karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Hatırlanacağı üzere *L'Illustration*'un kapağında yer alan bilgiye göre fotoğrafın tarihi belli değildi, ama Sivas'ta Ali adında bir fotoğrafçı tarafından çekildiği açıkça belirtiliyordu. İki hafta sonra *Servet-i Fünun* dergisinin kapağında fotoğrafçının adı yer almıyordu ama yer olarak Sivas teyit ediliyordu. Keza 29 Eylül tarihli *Resimli Gazete*'de de benzer bilgiler yer almaktaydı.

Oysa bugün özellikle internet ortamında biraz arama yapıldığında bu fotoğrafın Sivas'ta değil Kayseri'de, hatta tam olarak da Mustafa Kemal'in o kenti ziyaret tarihi olan 20 Eylül 1928 günü çekildiği de sıklıkla belirtildiği görülür.[10] Bu muğlaklık yeterli değilmiş gibi, bu olayın geçtiği yer olarak Sinop şehrinin de adı geçmekte, hatta Sinop Belediyesi'nin yayımladığı *Atatürk ve Harf Devrimi. 15 Eylül 1928* adlı kitabın kapağında aynı fotoğraf yer almaktadır.[11] Bunlara bir de Lord Kinross gibi fotoğrafın Sarayburnu'nda çekilmiş olduğunu düşünenleri eklemek gerekiyorsa da, bu dayanaksız bilgiyi bir kenara bırakmak daha doğru olacaktır.[12]

En azından ilk aşamada Sinop'u elemek mümkün gözükmektedir. Bundan yıllar önce, 1972'de Servet Yerli adındaki Sinoplu bir müze asistanı aynı şekilde tereddüde düşmüş ve kendi karar veremeyince Türk Tarih Kurumu'na yazmıştı. Aldığı cevap mektubunda, TTK'nın o zamanki başkanı Afet İnan iki noktaya açıklık getiriyordu: 1) Sinop'ta Mustafa Kemal'e refakat etmiş olan Şakir Ülkütaşır bu fotoğrafın Sinop'ta çekilmediğini beyan etmişti; 2) TTK'nın yayımladığı 1931 tarihli *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* ders kitabında bu fotoğrafın altında "Gazi Sivas'ta [halkla] yeni Türk harflerini bizzat öğretirken" ibaresi yer almaktaydı (Resim 6).[13] Bu durumda geriye Sivas ile Kayseri

kalıyordu. Kayseri çok daha sık zikredilmekten dolayı daha kuvvetli bir aday gibi gözüküyordu; ancak Sivas'ı fotoğrafı ilk defa basan iki yayın, üç sene sonrasının resmi ders kitabı ve Afet İnan'ın kanaati destekliyordu.

Maalesef dergilerin ve yazıların hiçbiri bu konuda kesin bilgi vermiyordu. Noëlle Roger, Gazi'nin "önce İstanbul'da, ardından da eylülde Samsun, Sivas ve Ankara'ya bir seyahatinde" yeni harfleri anlattığından bahsediyor, fotoğrafla veya belirli tarihlerle bağlantı kurmuyordu. Ona mukabil *Servet-i Fünun*'da fotoğrafın altındaki kısa yazıda "Reis-i Cumhurumuz Gazi hazretleri İstanbul'dan Ankara'ya avdet seyahatlerinde, 'Sivas'da Latin harflerinin talim ve tamimini teşvik için bizzat bu harflerle verilen bir derste hazır bulunurken" ibaresi bulunuyor, fakat herhangi bir tarih yer almıyordu. *Resimli Gazete* de aynı muğlaklıkla sadece olayın Sivas'ta geçtiğini söylemekle yetiniyordu. Mustafa Kemal'in harf inkılabıyla bağlantılı 1-20 Eylül tarihleri arasında gerçekleşmiş olan Anadolu gezisinin başlıca durakları ve kronolojisi ise şöyledir: Çanakkale (1 Eylül), Gelibolu (2), Sinop (15), Samsun (16), Tokat (17), Amasya (18), Sivas (19) ve Kayseri (20).[14]

Sivas ile Kayseri'nin bir gün arayla ziyaret edilmiş olması, olası karışıklıkları izah edebilir. İşin ilginci, Pittard'ların da tam aksi istikamette hareket ettiğini Ahmed İhsan'dan öğreniyoruz. İzmir'den Ankara'ya vardıktan sonra sırasıyla Kayseri, Sivas, Malatya'ya, oradan da Diyarbekir'e gitmişlerdi. Ne yazık ki bu kentlere uğradıkları tarihleri tespit etmek imkânsız gözüküyor. Noëlle Roger 1930'da yayımladığı seyahatnamesinde gene harf inkılabından, az çok *L'Illustration*'daki makalesini tekrarlayarak bahsediyorsa da gene fotoğrafla bağlantı kurulabilecek herhangi bir ifade veya tarih vermemekteydi.[15] Genel olarak bu bilginin büyük ölçüde resmi bir hal aldığını herhalde söylemek mümkündür, zira çok daha ileri tarihlerde de Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayladığı ders kitaplarında Sivas zikredilmektedir.[16]

Resim 7
Mustafa Kemal ve maiyetinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önünde ve karatahtanın yanında fotoğrafı.

https://erciyess.files.wordpress.com/2010/12/tara0010.jpg

Resim 8
Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım 1924'te Kayseri Cumhuriyet Halk Fırkası binasının önünde.

https://erciyess.files.wordpress.com/2010/12/tara0009.jpg

Resim 9
"Sivas Fırka Dairesi". 1920'ler.

http://www.sivas.li/2016/10/4/sivas-halk-frkas-binas.html

Resim 10
"Sivas Halk Fırkası binası ve civarı". 1930'lar.

http://www.sivas.li/2016/07/sivas-halk-frkas-binas.html

Resim 11 "Kayseri 77. 20-9-1928. Yini harf inkilâbı münasebetile Gâzi ve İsmet Paşalar Kayseride" (aynen).

https://ercyess.files.wordpress.com/2010/12/atakays.jpg

Resim 12 Harf İnkılabının onuncu yıldönümü için çıkartılan altı pulluk serinin 2 ½, 3, 6 ve 7 ½ kuruşluk pulları.

http://pttcocuk.gov.tr/index.php?pit=pulsGid-OA--

Bu ısrar karşısında Sivas'ı gerçekten de bu ders sahnesinin gerçekleştiği mekân olarak kabul etmek makul gözüküyorsa da, aynı olayla ilgili olduğu anlaşılan iki görüntü daha meseleyi karıştırmaktadır. Bu görüntülerin ilki, karatahtanın karşısından değil de, sol yanında çekilmiş olan bir fotoğraftır (Resim 7). Ağaca dayalı karatahtadan ve üzerinde çakılı bayraklardan aynı mekânda çekilmiş olduğu anlaşılan bu görüntüde Mustafa Kemal'in üstünde henüz palto olması, heyetin daha yeni gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Asıl önemli olan, arka planda tabelasında "Cumhuriyet Halk Fırkası" ibaresi seçilebilen binanın partinin Kayseri'deki binasının bilinen 1924 tarihli bir görüntüsüne uyduğudur (Resim 8).[17] Tam aksine, Sivas'taki Halk Fırkası binasına ait tespit edebildiğimiz iki görüntünün de bu fotoğrafla alakası bulunmadığı aşikârdır (Resim 9 ve 10).

Bu fotoğrafı yorumlayacak olursak heyet yeni gelmiş, Gazi paltosunu henüz çıkarmamış, elinde atacağı nutkun yazılı olduğu birkaç sayfa, bir kadının verdiği izahatı dinliyor gözüküyor. Karatahtanın sol yanındaki küçük masada duran tebeşir kutusuyla silgi, dersin henüz başlamadığını gösteriyor. Fakat bundan daha belirleyici bir fotoğrafın daha mevcudiyetine işaret edelim. O da ders esnasında çekilmiş, ama Mustafa Kemal değil de muhtemelen "asıl" fotoğrafta kenarda duran kişinin karatahtaya "Seyâhatim" kelimesini yazmış olduğu bir görüntüden ibarettir (Resim 9).

Resim 13 Türk Nümismatik Derneği tarafından çıkarılmış Harf Devriminin 50. Yıldönümü madalyası, 1978.

http://www.mezatpazari.com/mezat/flo/numismatik-muzayedesi/?tagId=9

Bu fotoğrafın "asıl" fotoğraftan önce mi, sonra mı çekildiğini tahmin etmek zordur. Bir taraftan Gazi'nin elinde tüten sigaradan önce olduğunu, diğer taraftan ise tahtadaki silme izlerinden sonra olduğunu düşünmek mümkündür. Fakat asıl önemli olan, fotoğrafın sol alt köşesinde yer alan yazıdır (*aynen*): "KAYSERİ 77 20-9-1928 YİNİ HARF İNKİLABI MÜNASEBETİLE GÂZİ VE İSMET PAŞALAR KAYSERİDE". "Kayseri 77"nin ne manaya geldiğini kestiremediysek de, yazının tarzından ve imlasından, gününde olmasa da en geç 1930'ların başında yazılmış olduğunu varsaymak mümkündür. Buradaki Kayseri sözünü bir önceki fotoğrafın Kayseri Cumhuriyet Halk Fırkası binası görüntüsüyle birleştirince galiba artık pek şüpheye mahal kalmıyor: Meşhur karatahta fotoğrafı 20 Eylül 1928 günü Kayseri'de, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bahçesinde veya önündeki bir alanda çekilmiş olmalıdır.

Bu tahminimize daha da kesinlik kazandıracak bilgiyi Gazi'nin Anadolu gezisini takip eden ve okurlarına aktaran günlük basında bulmak mümkündür. Dönemin en önemli gazetelerinden *Hâkimiyet-i Milliye*'nin devletin resmi haber ajansı Anadolu Ajansı'ndan naklettiği haberler, önemli bilgiler vermektedir. Gazetenin 21 Eylül tarihli nüshasında Sivas'ta olanlar kısaca aktarılmıştı:

"Sivas, 20 (A.A.) – Reis-i Cumhur Hazretleri bu sabah saat sekizde Sivas Hükümet Konağı önündeki

meydanda kendisini kemal-i hürmetle ihata eden binlerce halk arasında memurlar ve ahalinin birçoklarını imtihan buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve Sıhhiye Vekili Refik, Fırka Kâtib-i Umumisi Saîvet Beyler ve maiyetleri erkânı olduğu halde saat dokuzda Kayseri'ye hareket buyurmuşlardır. Halk, kıtaat, mektepler tarafından hararetle teşyi edilmişlerdir."[18]

Resim 14 Kadıköy'de Başöğretmen Atatürk anıtı.

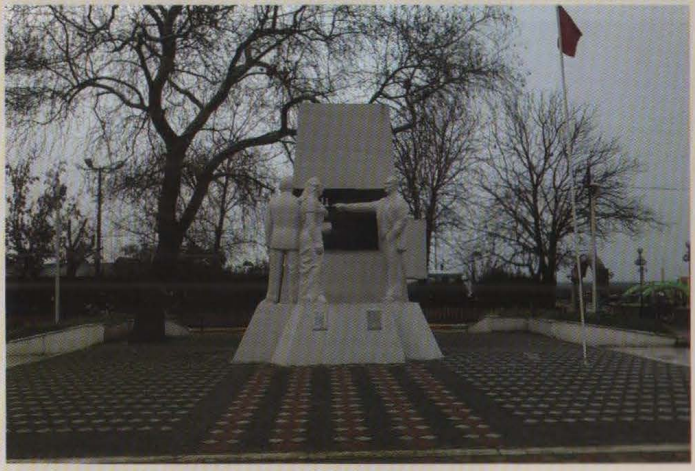
http://www.yeniadanaiet/mobilHaberDetay.aspx?id=311

Bu kısa paragraftan Mustafa Kemal'in Sivas'ta sadece bir saat kaldığını anlamaktayız. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, fotoğrafta görülen tertibatın bir saatlik bir ziyaret için biraz fazla olduğu intibaı kuvvetlidir. Aynı sütunda yer alan bilgilere bakıldığında heyet oradan Şarkışla'ya gitmiş, "bir müddet tevakkuf" ederek halkı imtihan etmiş, Kayseri'ye doğru yoluna devam etmiştir. Gazetenin aynı nüsha ve sütununda Kayseri durağı daha tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştı:

"Kayseri, 20 (A.A.) – Reis-i Cumhur Hazretleri refakatlerinde Başvekil Paşa Hazretleri ve diğer zevat ile saat 14 buçukta Kayseri'ye muvasalat buyurmuşlar ve vilayet hududunda Kayseri Valisi Fuad Bey riyasetinde bir heyet ile Fırka müfettişi Kastamonu vekili Ali Nazmi Bey tarafından istikbal olunmuşlardır. Gazi Hazretleri Şarkışla'dan sonra Kös (?) nahiyesinden geçerken burada halkı yeni harflerden imtihan etmişler ve köylülerin gösterdikleri kabiliyet ve muvaffakiyetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. Kayseri'ye muvasalatlarını müteakip Cumhuriyet Halk Fırkası önünde kadın, erkek binlerce halk tarafından etrafları çevrili olduğu halde tahta başında Kayserilileri imtihan etmişlerdir. İmtihan olanlardan çoğu yeni harfleri öğrenmeye başlayalı beş on gün olmuştu. Buna rağmen verdikleri cevaplarda muvaffak olmuşlardır. Gazi Hazretleri memnuniyet ve teşekkürlerini ifade buyurmuşlar ve bir aya kadar herkesin tereddütsüz okuyup yazacaklarına itimadı olduğunu ilave etmişlerdir. Reis-i Cumhur Hazretleri birisine şu cümleyi yazdırdı: 'Seyahatim esnasında her yerde bilhassa köylerde gördüğüm hayrete şayan misaller hepimiz için ümittir.'"[19]

Bu anlatımda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önünden bahsedilmesi yeteri kadar ikna edici bir ayrıntı sayılabilir. Fakat asıl manidar-- ve o nispette de şaşırtıcı– olan, Gazi'nin bir Kayseriliye yazdırdığı cümlenin ilk kelimesinin tam da bu fotoğrafta karatahtada yer alan kelimeyle aynı olmasıdır: "Seyahatim." Gazi'nin her gittiği yerde aynı sözü yazdırmasının, hatta bunun önceden bildirilip herhangi bir başarısızlığa karşı bir tedbir alındığının mümkün hatta muhtemel olduğunu düşünsek bile, diğer ayrıntılarla birleştirildiğinde bunun bir tesadüf olamayacağı kesin gibidir. Her üç fotoğraf Kayseri'de, Cumhuriyet Halk Fırkası binasının önünde çekilmişti ve fotoğrafların ikisinde sırtı dönük duran erkek, "Seyahatim..." cümlesi yazdırılarak imtihan edilmiş olan kişiydi. Yazının düzgünlüğüne de bakılırsa, "beş on gün" çalışmış birinden çok, bu konuda hazırlıklı, muhtemelen Mustafa Kemal'i tatmin veya doğrudan doğruya propaganda amacıyla seçilmiş biri olduğu akla gelmektedir.

Meselenin önemli olup olmadığı tabii ki tartışmaya açıktır. Görüntünün 19 Eylül günü Sivas'ta veya ertesi gün Kayseri'de çekilmiş olmasının tarihin akışını pek değiştirmeyeceği aşikârdır. Fakat şu da bir gerçek ki, Kemalist ideolojinin ve tarih anlatımının bu denli merkezinde yer alan, gerçekten de ikonik

Resim 15 Tekirdağ'da harf devrimi ve Mustafa Kemal Paşa'nın ziyareti anıtı.

http://www.panoramio.com/photo/88805886

Resim 16
Tekirdağ'da harf devriminin ve Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretinin 88. yıldönümü törenleri, 2016.

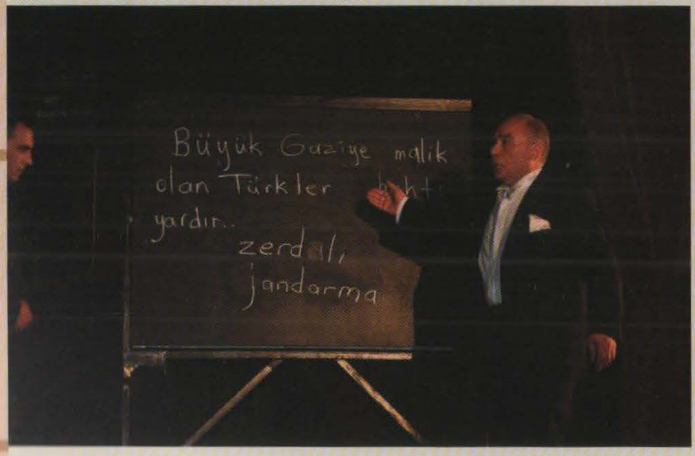
https://twitter.com/gokselceliker

Resim 17
Tekirdağ'da harf devriminin ve Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretinin 87. yıldönümü törenleri, 2015.

http://www.tekirdag.bel.tr/haber/5605

denebilecek derecede yaygın bir imajın nerede ve ne zaman çekildiği konusunun bu kadar muğlak kalmış olması son derecede garip bir durumdur. Her iki ihtimalden de ilginç çıkarsamalar yapmak mümkündür. Göstermeye çalıştığımız gibi Kayseri doğru, Sivas yanlışsa, *L'Illustration* ve Noëlle Roger'nin hatasını nasıl izah etmeliyiz? İkisinin de yabancı olduğunu, Roger'nın tam da Anadolu'yu arşınlarken tanık olduğu bir olayın Sivas'ta mı, Kayseri'de mi gerçekleştiğini karıştırmış olduğunu varsaysak bile, *Servet-i Fünun* nasıl aynı hataya düşmüş olabilirdi? Ahmed İhsan'ın da İstanbul'da olduğunu, dolayısıyla *L'Illustration*'daki bilgiyi doğrulamaya ihtiyaç duymadan tekrarladığını kabul etsek, hatanın kökünü her ikisinden önce bu fotoğrafı yayımlayan *Resimli Gazete*'de mi aramak doğru olur? Bütün bunlara ilaveten, o zamanki adıyla Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin bütün ülkede kullanılmak üzere hazırladığı bir tarih kitabında bu yanlışın tekrarlanmasını nasıl izah etmek gerekir? Onların da bu olayı belgelemek için *Resimli Gazete*, *L'Illustration* ve *Servet-i Fünun* dergilerinden başka ellerinde herhangi bir kaynak bulunmuyor muydu?

Bu muammanın çözümünü Cumhuriyet tarihçilerine ve tarih meraklılarına bırakıp daha fazla yakınlık duyduğumuz bir konuya geçelim. Bu fotoğrafın zamanla Kemalist ve post-Kemalist bir ikona dönüşmesi. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu fotoğraf, geleceğin Atatürk'ünü merkeze alarak simgeye dönüştürülmüş meşhur birkaç fotoğraf arasında yerini almıştır. Bu süreci ayrıntılı bir şekilde inceleyip mesela ilk kullanımlarını tespit etmeye, ardından da bu ikonun bir tür şeceresini çıkarmaya hiç girişmeden, çok daha genel bazı tespitlerle yetineceğiz. "İkonlaşma" sürecinin iyi bir örneği olarak 1938 yılında, yani harf devriminin onuncu yılında çıkarılmış olan ve bu fotoğrafı altı değişik renk ve değerde tekrarlayan pul serisini gösterebiliriz (Resim 12).[20] Aynı mantıkla bu fotoğrafın on yıllar boyunca resmi veya gayri resmi birçok simgesel araçta kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bunların arasında bir hatıra madalyasıyla (Resim 13) kentsel anıtları saymak mümkündür. İlginçtir ki anıtlar sözkonusu olduğunda fotoğrafın aslından önemli ayrılmalar gündeme gelebilmektedir. Kadıköy Meydanı'nda yer alan anıtın kompozisyonunda, imtihan edilen Kayserilinin yerini iki öğrenci almıştır (Resim 14). Tekirdağ'daki benzer anıtta ise aynı konumda Kayserilinin yanında yetişkin bir kadın yer almakta, karatahtadaki harfler de bir sesli harfler silsilesine dönüşmektedir (Resim 15). Bunun, Mustafa Kemal'in 23 Ağustos 1928 günü Tekirdağ'ı ziyaretine ait, a-o-u-ı-e-ö-ü harflerının yer aldığı karatahta önünde kasketli bir köylünün durduğu farklı bir fotoğrafın bulunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Resim 16). Fakat ilginçtir ki bu anıt, fotoğraftaki harf değişikliğini yansıtmakla beraber, genel kompozisyon olarak sağ elıyle işaret eden Mustafa Kemal ile sırtını dönmüş Kayseriliyi kullanmaktadır. Tekirdağ kenti bu konuda daha da ileri giderek Mustafa Kemal'in ziyaretinin yıldönümü münasebetiyle karatahta önünde bir aktör kullanarak işi harf devriminin

bu safhasını canlandırmaya kadar götürmüştür (Resim 17).

Belirli bir resmiyeti yansıtan bu uygulamaların yanında özel ve ticari olanların varlığı da dikkat çekicidir. Paşabahçe'nin hediyelik eşyası arasında yer alan ve hokka, mühür ve kalemden oluşan bir yazı takımı, zemin olarak meşhur fotoğrafın bir röprodüksiyonunu kullanmaktadır (Resim 18). Fotoğrafın bazı serbest uyarlamalarının da dil ve yazıyla ilgili çeşitli faaliyetlerin tanıtımında kullanıldığı görülmektedir (Resim 19).

Fotoğrafın ikonik boyutunu iyi yansıtan diğer bir olgu, bazı sanatçılar tarafından kullanılmış olmasıdır. Buna basit bir örnek olarak, fotoğrafın niteliğine de bir göndermeyle sahnenin siyah-beyaz bir mozaik olarak işlenmesini göstermek mümkündür (Resim 20). Bunun çok daha ilginç bir uygulaması ise, Aydan Murtezaoğlu'nun 1992'de gerçekleştirdiği ve 2011'deki 12. İstanbul Bienali'nde sergilediği *Karatahta Serisi*'dir (Resim 21 ve 22). Fotoğraftaki karatahtayı iki değişik şekilde esas alan bu eseri özellikle ilginç kılan, sanatçının fotoğraftaki sahneyi sadece karatahta ve üzerinde gözüken Mustafa Kemal'in eline indirgemiş olmasıdır. Harfleriyle birlikte karatahtanın ve kesik elin ortalama (Türk) seyirciye meşhur fotoğrafı hatırlatmaya yeterli olması, bu imajın ne derecede ikonik bir özellik kazanmış olduğunun mükemmel bir delilidir.

Zaten bu yüzdendir ki aynı fotoğraf, ufak ama manidar değişikliklerle kuvvetli mesajlar vermek için başarıyla kullanılmıştır. *MediaCat* dergisinin kapağında "öğreten lider ve seçmenleri" temasını işlemek için Mustafa Kemal'in yerine ABD Cumhurbaşkanı Barack Obama'yı koymuş olmasının ne kadar kuvvetli ve manidar bir mesaj olduğu tartışılır, ama en azından bu tür bir imajla oynamanın ne denli kolay olduğunu göstermesi açısından ilginçtir (Resim 23). Fakat bundan bir iki sene evvel başta Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan olmak üzere AKP yöneticilerinin giriştiği harf devrimi karşıtı ve "Osmanlıca" taraftarı kampanyadan esinlenerek 1928 fotoğrafını "tersine çevirme" girişimi fotoğrafın aslının hem bağlamından, hem de ikonik gücünden faydalanan ilginç bir denemeydi. Yapılan gayet basitti: Fotomontajla Mustafa Kemal'in başının yerine Erdoğan'ınki, karatahtada yer alan Latin harflerinin yerine ise Arap alfabesinden harfler yerleştirilmişti (Resim 24). Bu "korsan" hareketinin bir derece daha soyutu, Aydan Murtezaoğlu'nun *Karatahta*'sının aynı mantıkla kullanılarak, gene tahtada yer alan Latin harflerin bu defa üstleri çizilerek Arap harflerle ikamesi, tek başına havada duran ele bağlı kol parçasına koyu renkli takım elbise kumaşının mavi tonlarda ekose kumaşla değiştirilerek "Erdoğan'laştırılması" sayesinde gerçekleştirilmiştir (Resim 25).

Bütün bu örneklerden 1928'de kimin nerede ve nasıl çektiği pek bilinmeyen bir fotoğrafın simgesel ve ikonik bir özellik kazanınca ne kadar geniş bir uygulama ve tahrif imkânı yarattığı çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fotoğrafın ne şekilde ortaya çıkmış olduğunun şimdiye kadar ciddi bir şekilde incelenmemiş olmasının nedenini de belki kısmen bu özelliğinde aramak gerekir. Kullanım örnekleri ve şekilleri arttıkça imajın sorgulanmadan kabul edilmesi ve kanıksanması kolaylaşmakta, fotoğraf tam manasıyla bir ikona dönüşmektedir.

Yeterince uzamış olan bu çalışmayı 1928 tarihli "karatahta" fotoğrafının herhalde akla gelebilecek en uç uyarlamasıyla sonlandıracağız. "Harf devrimi" veya "harf inkılabı" gibi ifadeleri web'de biraz ısrarlı bir şekilde arayınca insanın karşısına çıkan en şaşırtıcı görüntü, her

Resim 18
Paşabahçe harf devrimi yazı seti 1.

https://www.pasabahcemagazalari.com/tr/urun/sanatsal/aksesuar-grubu/yazi-kalem-setleri/harf-devrimi-yazi-seti-1/8409737140457 5715

halıyla Japon *anime* tarzına uygun bir şekilde çizilmiş genç bir kadın (*bishōjo*) resmidir. Fettan bir şekilde dönüp okuyucu/seyirciye bakan genç kadın, dolgun kalçasına dayadığı sol elinde etiketinde "RAKI"

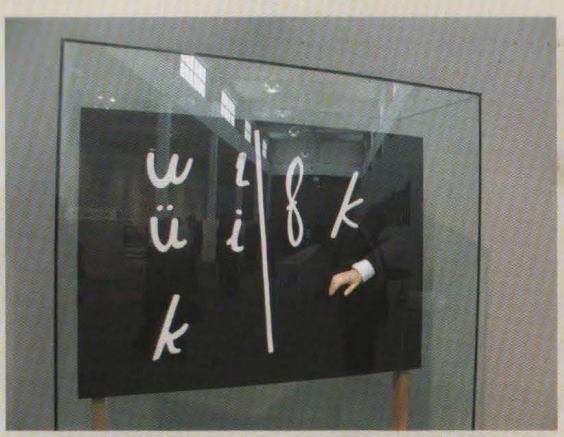
Resim 19
Atatürk ve harf devrimi kompozisyonu.

http://www.belirliguniercom/flaftalar/turkharfdevrimihaftasi.html

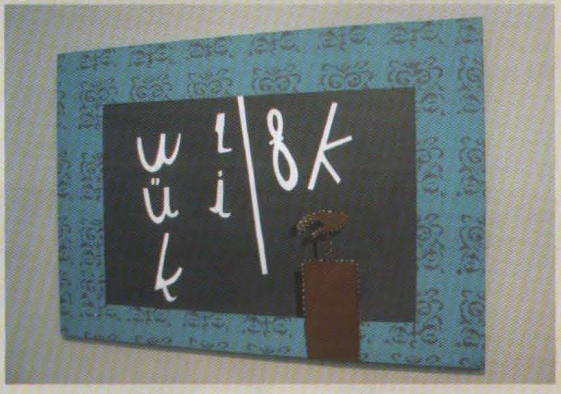
Resim 20
Tamer Özsoy, *Atatürk'ün Harf İnkılabı mozaiği*, Ereğli Eğitim Fakültesi Giriş Katı, 250 cm x 150 cm 3 Renk (Siyah, Beyaz, Gri) Derz Dolgulu Fayans Mozaiği, 2003.

http://egitimbeun.edu.tr/ev/tozsoy/yayinlar/

Resim 21
Aydan Murtezaoğlu, *Karatahta Serisi*, Untitled, 12. İstanbul Bienali.

https://ebrununkalemi.wordpress.com/tag/bienal-2/

Resim 22
Aydan Murtezaoğlu, *Karatahta Serisi*, Untitled, 12. İstanbul Bienali.

https://ebrununkalemi.wordpress.com/tag/bienal-2/

kelimesinin okunduğu bir şişe tutmaktadır. Genel tarzıyla çelişen bir şekilde, genç kadın "entelektüel" tarzda gözlük takmakta, elinde de bir öğretmen değneği tutmaktadır. Rakı şişesini bir gönderme olarak görmek mümkünse de, şüphesiz bu imajı "okunur" kılan, kadının önündeki duvarda asılı olanlardır. Bir karatahta, karatahtada birbiriyle kesişen iki beyaz çizginin içinde kalan u, i ve k harflerini ve tahtanın üstünde çapraz olarak çakılmış iki Türk bayrağını hangi Türk görse, neye bir göndermenin söz konusu olduğunu tereddütsüz anlayacaktır (Resim 26). Peki ya "karatahta" fotoğrafın bu denli beklenmedik Japonvari erotik yorumunun esbab-ı mucibesi ne olabilir? Bir kez daha web'de yapılan bir araştırmadan ortaya çıkan cevap, ilginç bir Japon yayınıyla ilgilidir. *Nyotai ka!! Sekai no Dokusaisha Retsuden*, yani "Kadın kılığında!! Dünya diktatörleri biyografileri" başlığıyla 2012'de yayımlanmış olan bir *mook* (*maşazine/book*, yani dergi-kitap) olan bu yayın,[25] dünyada yaşamış 70 diktatörün kısa biyografileriyle her biri için aynı mantıkla yaratılmış bir genç kadın figürünü içermektedir. Hitler'den Muammar Kaddafi'ye, Mussolini'den Josip Broz Tito'ya uzanan bu otoriter liderlerin arasında Mustafa Kemal Paşa da yerini almaktadır (Resim 27). Bu yayının ve arkasındaki fikir ile üslubun yerinde ve zevkli olup olmadığı meselesine hiç girmeden burada altını çizmek istediğimiz iki nokta bulunuyor. Birincisi, 1928'de gayet muğlak bir şekilde ortaya çıkmış bir haber ve propaganda imajının zamanla ne kadar uç noktalara gelecek şekilde dönüşebildiğidir. Diğeri ise, bu kadar inanılmaz değişiklik ve saptırmalara tabi tutulduğu zaman bile imajın esas hedef kitlesi --birkaç nesil Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları-- tarafından ne kadar rahatlıkla tanındığının, ikonik (ve subliminal?) gücünün mükemmel bir göstergesi olduğudur.

BÜTÜN BİR HALK OKULDA (L'ILLUSTRATION'DAN)

1928 yazı Türkiye için temel bir tarih, tarihinde yeni bir dönemeç, eşi görülmemiş bir gelişme döneminin başlangıcı olacaktır: Türkiye Latin alfabesini kabul etti.

Mustafa Kemal'in girişmiş olduğu bütün ıslahatın arasında belki de en şaşırtıcısı bu olsa gerek.

Bir günde bir milletin alışkanlıklarını değiştirivermek, ifade aracını dönüştürmek, asırlardır alışmış olduğu yazının yerine yabancı bir yazıyı yerleştirmek gibi bir projenin gerçekleşmesi imkânsız gibi gelmiyor mu? Fakat ülkesinin "Gazi" (yani muzaffer) gibi güzel bir adı yakıştırmış olan bu öndere hiçbir şeyin imkânsız olduğu anlaşılıyor.

İnsan en azından bu tür bir değişimi gerçekleştirmek için ayların, hatta yılların lazım geleceğini, aydınların tedrici bir şekilde alfabelerini terke alıştırmanın, onları yavaş yavaş yeni harflerle aşinalık kazanmalarını sağlamanın gerekeceğini düşünürdü. Geçiş anında, yani kendilerini biri ellerinden alınan, diğeri teklif edilen iki alfabenin arasında bulduklarında belki tereddüt edip geri adım atmalarından korkulabilirdi. Arap yazısını ıslah etmeyi deneyen ve harflerin birleşik olmak yerine ayrı ayrı çizildiği bir yazıyı ihdas eden Enver Paşa'nın başarısızlığı henüz unutulmamıştı. Her halükârda, yabancı ziyaretçilerin Türkiye'de çeşitli safhalarına şahit oldukları ve artık olmuş bitmiş olan bu duyulmamış ıslahatın gerçekleştiği geçtiğimiz Ağustos ve

Eylül aylarında olup bitenleri önceden tahmin etmek pek zordu. Halkını Latin alfabesinin kabulünün nimetlerine inandırmak için Gazi'ye birkaç hafta yetti.

Gerçekten de Türk diline yeni alfabenin uygulanışını incelemek için kurulan komisyonun ilk toplantısı 26 Haziran günü gerçekleşti. Burada ayrıntısına girmeye vaktimizin yetmeyeceği bir sürü zorluğun halledilmesi gerekiyordu. Bu tarihten itibaren Türk gazeteleri kamuyu bu mesele hakkında sürekli olarak bilgilendirdi. Daha Ağustosun başında Gazi'nin arkadaşlarına dağıtıp kendi eliyle işaretlediği ve Latince harflerin daktiloyla yazıldığı varaklar elden ele dolaşıyordu.

Alfabe daha yeni tespit edilmişti ki günlük gazeteler her gün Latin harfleriyle birer sütun yayımlamaya başladılar. Bakanlar, yüksek memurlar derslere katılıyordu. Eylüle gelindiğinde bütün ülkenin okumayı öğrenmeye başladığını söylemek mümkündü. Aile evinin bulunduğu Malatya'da verdiği bir nutukta İsmet Paşa neşe içinde "Memleket büyük bir dershane oldu!" diyordu.

Ankara'da her bakanlığın personeli ders almaya mecbur tutuluyordu. Askerler, jandarmalar kışlalarında özenle yazı talimi yapıyordu. Yeni alfabe o kadar basitti ki bazı ümmiler on beş gün içinde okumayı öğreniyorlardı. Bursa'daki "Türk Ocağı"nın bir odasında gri saçlı hanımlarla on iki yaşındaki kız çocuklarının sıralarda yan yana oturmuş, sabırla imla çalıştıkları gözümün önüne geliyor... Milletvekillerinin her biri kendi seçim bölgesinde halka ders veriyordu. Gazi hepsine örnek olarak heyecanlarını kamçılıyor, tutkulu inancını aktarıyordu: "Bunu bir vatanperverlik ve milliyetçilik vazifesi gibi başarın." Hızla öğrenmek... Bütün vatandaşlara yeni harfleri öğretmek...

Önce İstanbul'da, ardından da Eylülde Samsun, Sivas ve Ankara'ya bir seyahatinde sürekli kalabalıklara vaaz verir gibi seslenerek yeni alfabeyi vahiy gibi tanıtıyordu. Meydanlara karatahtalar yerleştirilip bizzat kendisi ders veriyordu. Öğrencilere sesleniyor, onlara sorular soruyor, doğru cevap verdiklerinde kendilerini kutluyordu.

21 Eylül günü Ankara'ya vardığında mağazaların vitrinlerindeki bütün Arap harfli ilanlar kalkmıştı. Latin harfleriyle hoş geldin mesajları zafer taklarının üzerinde yer alıyordu; geceleyin ışıklı harfler kalenin tepesine kadar ışıldıyordu. O ise, eserini gerçekleştirmekten asla yılmayarak, Meclis binasına gidip, üç saat boyunca yeni kararlaştırılmış bir düzeltmenin ispatını verip durdu: Fazlaca sayıdaki tirelerin ortadan kaldırılması.

Alfabeyi sadeleştirmek, herkesçe anlaşılır kılmak, işte gaye buydu. Anadolu halkı da bunu hemen kavramış görünüyor. Zira Gazi'nin tutkulu çağrısına cevap veren sadece kültürlü seçkinler değildi. Aralarında ümmi küçük esnaf, hatta köylüler bile vardı. Yüksek platolarda kaybolmuş köylerde yeni harflerden bahsedildiği duyuluyordu; kahve masalarının mermerine acemice çizilmiş harfler çözülmeye çalışılırken etrafı dikkatli simalar sarıyordu. %90'ı okuma bilmeyen bir halkın yeni bir yazı sistemine bu kadar hararetle sarılması ne kadar şaşırtıcı bir manzara!

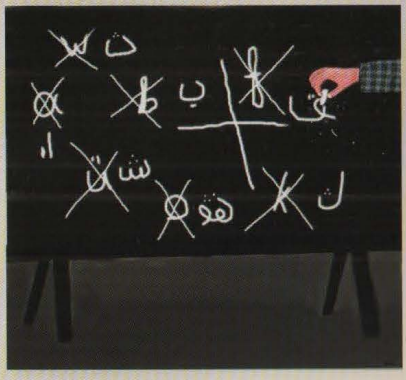
Resim 23
MediaCat **dergisinin kapağı, Nisan 2009.**

http://www.yenidenergenekon.com/tuz-abd-yildakaligi-istismar-diyanet/

Resim 24
Tayyip Erdoğan ve harf devrimi.

http://derinfilmekk.blogspot.ch/2014/12/cumhurbaskan-recep-tayyip-erdogan-s-dm.html

Resim 25
Taner Özek, karatahta, 9 Aralık 2014.

http://cartooncolors.blogspot.ch/2014/12/osmanlca-ceyli-calacula-da.html

Resim 26
"Mustafa Kemal Atatürk", *Nyotai kal! Sekai no Dokusaisha Retsuden.*

http://zd-domain.blogspot.ch/2013/02/cute-manga-dictators.html

Herhalde sadece bu ilme yılların tahsilini ayırabilenlere mahsus olan Arap yazısını öğrenme ümidinin kendisi için imkânsız olduğunu fark etmiş olacak. "On yıl, diyordu bana bir derginin müdürü," zira düzgün yazabilmek için Arapça ve Farsça da bilmek gerekiyor." "Yirmi beş yıl, diyordu bir diğeri. Bana o kadar zaman gerekti!" Eğitim görmüş bazı kadınlar dillerini okuyor fakat yazamıyorlar. Çocuklar okumayı üç, dört yılda öğreniyorlar... ardından unutmak üzere.

Arap harflerinin ne kadar karmaşık olduğu konusunda bir fikir vermek için sadece bir matbaada (rakamlar dahil), Latin harflerinin 90 kutusuna karşılık 612 kutu işgal ettiklerini belirtelim. Aynı Arap harfi, kelime içindeki yerine göre beş, yedi, hatta sekiz değişik şekilde yazılabiliyor! Aynı kelimeyi dört ayrı manaya gelen dört değişik şekilde okumak mümkündür. Okuru yönlendiren, cümlenin anlamıdır.

Günümüz artık kâtiplerin zorluklarıyla, dil karışıklıklarıyla vakit kaybına müsaade etmiyor. Hayatta kalmak isteyen bir halkın, fikirlerini ifade edebilmek için kullanımını hızlıca kavrayabileceği dakik bir araca ihtiyacı vardır. Zengin, esnek, çeşnili bir dil olan Türkçe gelecekte, bugün medeniyetin karşı koyulmaz akıntısına giren on beş milyon insan tarafından okunup yazılabildiği zaman belki de Avrupa'yı şaşırtacak sürprizlere gebedir. Kendilerini bu medeniyetten ayıran kalın duvarın yıkıldığını görüyorlar; artık çağdaş düşünce ve kaygılara katılacaklar. Artık Avrupa ailesinin içinde kendileriyle konuşmaktan vazgeçilen "ayrı düşmüş kardeş"[22] konumundan da çıkacaklardır.

BÜTÜN MİLLET MEKTEPTE (SERVET-İ FÜNUN'DAN)

Paris'in ehemmiyetli haftalık resimli gazetelerinden "İllüstrasyon" ilk sayfasında Gazi'mizin bir tasvirini neşretmiş olduğu gibi, yukarıki ser levha ile, "Noel Roje" imzasıyla bir de şayan-ı dikkat bir makale yazmıştır.

Servet-i Fünun karilerince malumdur ki "Noel Roje" Fransa erbab-ı kalem ve irfanından nüfuz nazarıyla, tasvirlerinin ve üslubunun cazibesiyle temayüz etmiş olan Madam Pitar'ın matbuatta kullandığı nam-ı müstearıdır.

İstanbul'u ziyaretinde "Servet-i Fünun"umuzun sahip ve başmuharriri Ahmed İhsan Bey'le görüşmüştü.

[1403 numerolu ve 1 Teşrin-i Evvel tarihli nüshamızda Madam Pitar ile zevcesi profesör[23] hakkında Ahmed İhsan Bey'in bir makalesi vardır.]

Bu sütunumuzda derc ettiğimiz resmi de bunun bir hatırasıdır. Bu defaki makalesinde mecmualarımızdan birinin müdüründen eski Türkçe harflerle lisanımızın müddet-i tahsiline dair aldığı malumatı kaydediyor ki bu zikrettiği müdür de Ahmed İhsan Bey'dir.

Makalesine: "1928 senesi yazı Türkiye için tarihinin esaslı bir dönüm noktası, emsalsiz bir terakki devrinin mebdeidir. Türkiye Latin alfabesini kabul etmiştir." cümleleriyle başlıyor. Bunu, büyük ve Halaskâr Gazi'mizin azim ve teşebbüsüyle vücuda gelen inkılabat ve ıslahatın en şayan-ı takdir ve hayret olanlarından addediyor.

Bir milletin itiyadını değiştirmek, tahriri ifade-i meram vasıtasını tebdil, asırlarca ünsiyet etmiş olduğu yazının yerine başka bir yazıyı ikame etmek gayrı mümkün bir tasavvur zannolunur; fakat milletinin ve memleketinin kendisine Halaskâr Gazi unvanını verdiği Reis-i Hükümet için gayrı mümkün yoktur, diyor ve şu zeminde mütalaa yürütüyor: Aylarca ve senelerce zaman lazım ki

böyle bir tebeddül hasıl olabilsin, tedricen münevverler eski alfabelerini terkle yeni harflere alışsın, bu intikal devrinde müşkülat zuhuru da muhtemeldi... Ağustos ve Eylül aylarında Türkiye'de bulunmuş olan ecnebi seyyahlar bu işitilmemiş inkılabın safhalarına şahit oldular. Bugün Latin harflerinin kabul ve istimali Türkiye'de bir emrivakidir. Gazi'ye milletini Latin alfabesinin faydalarına ikna için birkaç hafta kâfi geldi.

Dil Encümeni ilk içtimaını 26 Haziran'da akdetmişti. Halledecek nice müşkülat vardı. Bu tarihten itibaren Türk gazeteleri bundan bahse başladı. Ağustos iptidalarında Latin harfleriyle muharrerat teati ve tamim olunuyordu. Alfabe tespit olunur olunmaz yevmi gazeteler her gün sütunlarla Latin harfleriyle tertip edilmiş makaleler neşrine başladı. Vekiller, yüksek memurlar açılan derslere devam etti. Eylülde bütün millet yeni harfleri öğrenmeye koyuldu. Bütün memleket baştanbaşa vasi bir dershane halini aldı. Ankara'da vekâletler kurslar tertip etti. Asker ve jandarma efradı kışlalarında yeni harfleri öğrendi. Mebuslar Büyük Gazi'nin eserine iktifa[24] ederek daire-i intihabiyelerine[25] gittiler. Yeni harflerin talim ve tamimine delalet ettiler...

Madam "Noel Roje" makalesine şöyle nihayet veriyor: Türkçe zengin ve zarif bir lisandır. İhtimal Avrupa müstakbelde güzel sürprizler karşısında kalır. Bir gün medeniyetin umumi cereyanına tabi olan on beş milyon Türkün okuyacağı ve yazacağı lisan medeniyet ile aralarındaki seddi kaldırmış olacaktır. Türkler bütün asri düşüncelere iştirak ettikleri gibi Avrupa ailesinde artık yabancı kardeş olmayacaklardır.

Resim 27
Nyotai ka!! Sekai no Dokusaisha Retsuden **kapağında Mao Zedong.**

http://lurkerfaqs.com/boards/200012-anime-and-manga-other-titles/6489456/

DİPNOTLAR

1 *L'Illustration* 4467(13 Ekim 1928).
2 https://fr.wikipedia.org/wiki/Noëlle_Ruger; https://fr.wikipedia.org/wiki/Eugène_Pittard.
3 Noëlle Roger, *La Route de l'Orient* (Paris: Perrin et Cie, 1914).
4 Noëlle Roger, *En Asie-Mineure. La Turquie du Ghazi* (Paris: Fasquelle, 1930).
5 *Servet-i Fünun* 64/206-1680 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928).
6 *Servet-i Fünun* 64/206-1680 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928), s. 386.
7 Ahmed İhsan, "Köy Postası. Profesör Pittard (İsviçreli Büyük Türk Dostu) Geneve Üniversitesi müderrisi İstambulda", *Servet-i Fünun* 64/203-1677 (4 Teşrinievvel [Ekim] 1928), sy.
8 *Resimli Gazete*, 6/265 (29 Eylül 1928).
9 Roger, *age*, s. 225.
10 Kaynakları sıralamanın pek manası olmadığından en manidar olanını, yani bu resmi "Başöğretmen Gazi Mustafa Kemal Kayseri'de halka yeni Türk alfabesini tanıtırken (20 Eylül 1928)" yanısıyla kullanan Vikipedi'nin "Harf Devrimi" yazısını gösterelim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Harf_Devrimi.
11 *Atatürk ve Harf Devrimi. 15 Eylül 1928* (Sinop: Sinop Belediyesi Kültür Yayınları, 2009).
12 Lord Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation* (Londra: Widenfeld and Nicolson, 1960), s. 334.
13 Servet Yerli, "Atatürk'ü karatahta başında ders verirken gösteren fotoğraf nerede çekilmiştir?" http://www.meleklermekani.com/threads/atatürku-kara-tahta-basinda-ders-verirken-gosteren-fotograf-nerede-cekilmistir.123508/. *Tarih IV. Türkiye Cümhuriyeti* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), resim ekleri, s.104, resim 118.
14 Sadi Borak, "Bir Yazı Devriminin Öyküsü", *Harfi Harfine. Letter-Perfect*, yay. haz. Fatma Türe (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 12.
15 Roger, *age*, s. 221-227.
16 İdris Akdın, Muhittin Çakmak ve Mustafa Genç, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise 3 Ders Kitabı* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2008), s. 171. Ne var ki bu kaynak, Sivas'tan bahsederken Kayseri'ye ait olduğu anlaşılan 20 Eylül tarihini vermektedir. Siyaseten liberal ve yenilikçi bir deneme olarak ortaya çıkmış olan TÜSİAD tarih kitabında da Sivas'tan bahsedilmekte ve *Resimli* Gazete'nin kapağının görünüşüne yer verilmektedir (Ahmet Kuyaş [yay. yön.] *Tarih 1839-1939* [İstanbul: TÜSİAD, 2006], s. 321).
17 Mesela Esad Nedim (Tengizmanl'ın 1924'te çektiği, Mustafa Kemal ile Latife Hanım'ı Kayseri Halk Fırkası binası önünde gösteren fotoğraf. http://www.kultur.gov.tr/genel/galeri/ataturk/ataturkresimleri/2/pages/065_02.htm
18 "Reis-i Cumhur Hazretleri dün Sivas'ta, yollarda ve Kayseri'de halkı imtihan ettiler" *Hâkimiyet-i Milliye*, 2587 (21 Eylül 1928), s. 2.
19 A.y.
20 "Harf inkılâbının 10[uncu] yıl dönümü hatırası 1928-1938" posta pulları serisi.
21 にょたいか！ せかいの どくさいしゃれつでん *(Nyotai ka!! Sekai no Dokusaisha Retsuden)* (Tokyo: Ikarosushuppan, 2012).
22 *Servet-i Fünun*'daki makaleden, burada kastedilen kişinin Ahmed İhsan olduğu anlaşılmaktadır.
23 "Frères séparés" özellikle Hıristiyan dininde doktrin ve mezhep farklılıklarından doğan ayrışmadan bahsedilirken kullanılan bir tabirdir.
24 Hataylı Noëlle Roger'nin kocası Profesör Eugène Pittard'a burada zevci yerine zevcesi demiş.
25 Kef değil, kaf ile yazılan ve "peşinden gitme" manasındaki kelime.
26 Seçim bölgelerine.

Hanımlar Musiki Yurdu

1 EKİM 1916

İKDAM

Musiki-i Osmani Mektebi Müdürü İsmail Hakkı Bey'in riyasetinde muktedir muallimlerden müteşekkil bir heyet tarafından hanımlara her nevi saz ve nazariyat-ı musikiye talim edilmek ve muallime yetiştirmek maksadıyla teessüs eden Hanımlar Musiki Yurdu'na Teşrinievvel'e kadar her gün talebât kaydına devam olunacaktır.
Ücret-i tedrisiye: Elli yahut yirmi beş kuruştur.
Adres: Vefa'da Rehber-i Tahsil Mektebi

Şüheda Evladı İçin

3 EKİM 1916

TANİN

Vatanı yaşatmak için kanlarını akıtan, ebnâ-yi vatanı güldürmek için yavrularını ağlatan şüheda-yı muhteremenin zavallı eytamını güldürmek Osmanlı nam-ı mübeccelini taşıyan her fert için nuhbe-i âmâl olduğunu biliriz. İşte buna binaen hasılatı evlad-ı şühedanın ilbasına mahsus olmak ve Merkez Kumandanı Cevad Bey'in himayesinde bulunmak üzere Beyazıt Müdafaa-i Milliye Şubesi'nin murakabesi ile Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Kurban Bayramı'nın üçüncü pazartesi günü hanımlara akşamı umuma mahsus olmak üzere Kafkasya'da Rus âmâl-i harîsânesini musavver dört perdelik Çerkez Hacı Murat nam tarihi hâilenin Burhaneddin Bey Heyet-i Temsiliyesi tarafından vaz-ı sahne olunacağı ve rağbet-i fevkaladeye mazhar olmuş olan Mehterhane takımının icra-yı ahenk eylemesi musammem olduğu gibi perde aralarında Borazan Tevfik Bey'in monolog söylemesi suretiyle eğlenceli bir zaman imrarı temin edilmiş bulunduğunu haber aldık. Keyfiyeti enzar-ı ammeye arz ve mevzuunun ulviyeti izahtan müstağni olduğunu beyan ile nazar-ı dikkati celb eylemeyi kâfi addederiz.

Türkçe ve Almanca

4 EKİM 1916

SABAH

Sofya—Doktor Karagözof "Kampana" gazetesinde neşreylediği bir makalede Bulgar gençlerinin ecnebi lisanlarından evvelemirde Almanca, saniyen Türkçe öğrenmelerini tavsiye ederek Türkçe lisanı hakkında diyor ki: Mezkûr lisanın tahsili tebaamızdan birçoğunun Türk olup lisan-ı mâderzâdının Türkçe olmasından dolayı elzem bulunmakla beraber memleketimiz iktisaden, ticareten Türkiye'ye merbut bulunduğundan buhran-ı âlem şümûlu müteakip tevellüt edecek ahvalde suret-i meşruada müstefit olabileceğimiz için Türkçe lisanını tahsile mecburuz.
Bundan maada edebiyat, tarih ve coğrafya gibi fünün vadisinde müfit bir tarzda çalışmak arzusunda bulunduğumuz takdirde Türkçe lisanını öğrenmeliyiz. Bâ-husus Bulgar müverrihleri mazimize ait olup Türkçe lisanıyla yazılmış âsâr-ı tarihiyyeyi tetebbu ile tetkikat ve taharriyatta bulunabilmek için behemehâl bu lisana aşina olmalıdır.

İlan

4 EKİM 1916

SABAH

Beşiktaş Akaretler Tiyatrosu'nda Mınakyan Efendi Dram Kumpanyası, bugün gündüz hanımlara akşamı beylere "Kızıl Köprü Cinayeti" müthiş dram 5 perde.
Arnavutköy Akıntı Burnu Tiyatrosu'nda bugün gündüz hanımlara akşam efendilere 1332 büyük ziyafet-i edebiyesi. Hem tiyatro, hem balo dans ve raksları, Burhaneddin Bey ve Heyet-i Temsiliyesi tarafından dahi-i azam Abdülhak Hamid Bey'in "Eşber" ve dram kısmı tarafından "Kafkasya'da Moskof Vahşeti", ateşin eser 3 perde ve komedi kısmı tarafından bütün taklitleriyle "Ağamızın Baloya Merakı" kahkahalı komedi. Türkçe ve Arapça kantolar. Muzika ve sair birçok muhtelif eğlenceler.

Sabık Emir ve Fransızlar

8 EKİM 1916

TANİN

Osmanlı Ajansı dün şu telgrafları tebliğ ediyordu: Fransa Hükümeti Mekke emir-i sabıkı Hüseyin'in hareket-i vakıasından dolayı memnuniyetini beyan için merkum nezdine bir heyet göndermiştir. Heyet-i mezkûre Cidde'ye muvasalat etmiştir. Hüseyin Fransız heyetinin i'zâmından dolayı Poincaré'ye teşekkür telgrafı çekmiş ve bunda Fransız milletine karşı takdirâtta bulunmuştur. Reis-i cumhur Poincaré cevaben Fransız heyetine karşı yapılan samimi hüsn-i kabulden dolayı teşekkürle Fransız milletinin Şerif'in muvaffakiyeti temennisinde bulunduğunu bildirmiştir.
Lugano- Temps gazetesi yazıyor: Başvekil Briand Mekke Emir-i sabıkı nezdine i'zâm ettiği heyet-i seferiye masarifine medar olmak üzere 3 milyon beş yüz bin franklık tahsisat itâsı zımnında meclise bir lâyiha vermiştir.
Bu telgrafları okuduğumuz zaman bir taraftan sabık Mekke Emiri'nin şenâati ve diğer taraftan Fransa Hükümeti'nin yüzsüzlüğü karşısında derin bir hayrete duçar olduk. Filhakika şimdiye kadar hiçbir Avrupalının ayak basmadığı topraklarda Fransa Hükümeti tarafından gönderilmiş olan heyet-i mahsusayı istikbal etmek ve onların yüz binlerce Müslüman kanıyla bulaşan ellerini bir dost eliyle sıkabilmek için sabık Emir Hüseyin'in ne derecede kararmış bir vicdana sahip olması lazım gelir. Aynı zamanda son posta ile aldığımız Temps gazetesinde sabık Emir-i Mekke'nin bu hareketinden dolayı kendisi hakkında uzun uzun takdirât-ı bezle ve bu münasebetle âlem-i İslam hakkında da bir takım temenniyât izhar edildiğini gördük. Zira Fransa Hükümeti tarafından ibraz edilen riyakârlık ve yüzsüzlük numunesi hakikatte sabık emirin izhar ettiği hıyanet ve şenâatten daha aşağı değildi. Takriben üç asırdan beri kılıcından mütemadiyen İslam kanı akmış ve bilhassa bu son yarım asır zarfında dünyada nereye

ayak basmışsa orada yeni bir İslam ocağı söndürmüş olan Fransa'nın şimdi İslamlık namına sabık Emir Hüseyin serserisinin hıyanetini takdis etmesi kadar adi ve şenî bir şey tasavvur edilemez.

Haliç Köprüsü'nün Sekseninci Senesi

11 EKİM 1916

SABAH

Bir Sene-i Devriye

Geçen hafta Haliç'in iki sahili arasında doğrudan doğruya muvasala tesisinin sekseninci sene-i devriyesine müsadif bulunmakta idi. Seksen sene evvel Haliç'in iki sahili bir köprü ile yekdiğerine raptedilmiş ve bu suretle bir sahilden karşıya geçmek teshil olunmuştu. [....]

İstanbul'da Romalılar zamanında Defterdar ile Sütlüce arasında bir köprü mevcut idi. O zamanlar bu köprü oldukça meşhur idi. Son asır zarfında Haliç'in iki sahilini yekdiğerine raptetmek lüzumunu hisseden büyük müceddid Sultan Mahmud Han-ı Sânî hazretleridir. Hakan-ı mağfur Haliç'in en darlaştığı mahallerden birinde bir köprü inşasını ferman buyurmuşlardı. 1836 sene-i efrenciyesi Teşrinievveli'nin ikinci günü ilk köprünün resm-i küşadı icra edildi. Bu köprü Azapkapı ile Unkapanı arasında kurulmuş idi. Köprü için burasının intihabı ihtimal ki bir parça bâdî-i hayret olacaktır. Fakat şurası nazar-ı dikkatten dür tutulmamalıdır ki o zamanlar İstanbul'da merkez-i ticaret henüz Yeni Cami civarına intikal etmemişti. Unkapanı'na kadar sefainin serbestçe gidebilmeleri o sahillere büyük bir ehemmiyet verdirmişti. Kadim gümrük binasının mevkii olan Cibali sahilinde meşhuddur. Bilahare muamelâtın tevsii bugün malum olan tebeddülü intac etti. Karaköy-Eminönü cihetleri ehemmiyet kesbeyledi ve bu suretle Karaköy Köprüsü Unkapanı Köprüsü'nden pek çok işlek bir hâl aldı. [....]

İlk köprüyü inşa eden meşhur Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa idi. Bu köprü dubalar üzerinde vücuda getirilmişti. Fakat dubaların hacmi bugün gördüklerimizden pek küçük idi. Maamafih bu köprü o zamanın muamelâtı için kifayet edebiliyordu. O tarihlerde eşya nakli için araba pek nadir kullanıldığından köprü üzerinden sık sık araba geçmesi ihtimali mevcut değildi.

Meşhur Mareşal Moltke o zamanlar askeri müşavir sıfatıyla İstanbul'da bulunuyordu. Müşârünileyh İstanbul mektuplarında, kendisinin köprü başından Bâb-ı Seraskeri'ye kadar bir cadde küşadına memur edildiğini hikaye eylemektedir. Bir zamanlar pek işlek olan Unkapanı -Vefa-Bâb-ı Seraskeri tariki Moltke'nin himmetiyle küşad edilmiştir. Moltke mektuplarında köprünün resm-i küşadı hakkında bazı malumat itâ etmektedir. Resm-i mezkürda Zat-ı Şahane bizzat hazır bulunmuş, Ahmet Fevzi Paşa'ya kıymettar bir hediye vermiştir. [....]

Çarkçı Mektebinin Resm-i Küşadı

15 EKİM 1916

SABAH

Bahriye Nezareti tarafından Kasımpaşa'da Tersane-i Amire dahilindeki Cami Altı'nda tesis edilen Çarkçı Mekteb-i Bahriye-i Şahanesi'nin resm-i küşadı dün ihtifâlât-ı mahsusa ile icra edilmiştir. [.....]

Resm-i küşadı müteakip Enver Paşa hazretleri kapıları rapt eden kurdelaları kesmiş ve mektep binasına dâhil olmuşlardır.

Enver Paşa kapı yanında mevzû (konulmuş) deftere bir hatıra olmak üzere imzalarını vaz' buyurduktan sonra Mektep Müdürü Kolağası Ferit Bey'in delaletiyle mektep binasını ziyaret eylemişlerdir. [....]

Harb-i Umumi'nin tevlid ettiği bütün gavail ve meşagile (sıkıntı ve meşguliyetlere) rağmen istikbal-i bahriyemizin temini için sarf-ı mesai etmekten bir an hâli kalmayan Bahriye Nezareti bu mektebin tesisi ile şimdiye kadar bahriyemizde mevcut olan büyük bir noksanı telafi etmekte ve pek metin bir esas vaz' eylemektedir. [....]

Tiyatro ve Edebiyat

15 EKİM 1916

İKDAM

Türkler, muharebât-ı ahire ile derece-i rüşd ve kemallerini âleme bildirdiler. Kahir ve muzaffer Âsâkir-i Şahane İngilizleri ve Fransızları mağlup ederken idaremizin her şubesi, büyük bir faaliyetle, ıslahat vadisinde mühim adımlar atıyordu. Bunun gibi üdebâmız da bu harekât-ı askeriyye ve siyasiyye ile mütevaziyen pek mahirane eserler meydana koyuyorlardı. Herhâlde millet-i nebilemiz, edebiyatta da, hiç olmazsa İtalyanların fevkinde bir derece-i kemâldedir. Rusların bir Tolstoy'u varsa bizim de bir Abdülhak Hamid'imiz yok değil. Memnuniyetle haber aldığımıza göre üstadımızın hamasiyyât-ı İslamiyye'ye ait "İbn-i Musa" nam kitab-ı nâmünteşiri (basılmamış kitabı) Celal Nuri Bey tarafından tashin edilecek (sahnede oynanacak hale koyulacak) ve Burhaneddin Bey'in teşkil etmekte olduğu bir heyet-i temsiliye tarafından memleketimizde emsali nâmesbuk bir surette oynanacaktır. Bundan sonra üstadın diğer şaheseri olan "Finten" de yine Celal Bey tarafından tashin ve Burhaneddin Bey marifetiyle temsil edilecektir.

Çarşaflar ve Yeldirmeler

16 EKİM 1916

İKDAM

Polis Müdüriyet-i umumiyesinden muhazzirât-ı İslamiyye'ye ait harici elbise yani çarşaflarla yeldirmelerin şekl-i mahsusu hakkında, polis merâkizine ve mahallât muhtârânına tebliğ olunan talimatın suretidir:

1- Elbise-i dahiliyeyi gösterecek derecede ince kumaşlardan çarşaf ve yeldirme yapmak memnudur.

2- Çarşafların pelerinleri altından çıplak kollar görülmesine mani olacak şekilde olacaktır.

3- Çarşafların ve yeldirmelerin uzunluğu bacaklar görülmeyecek

derecede yani aşık kemiklerine kadar olacaktır.
4- Yeldirmelere dahili elbise şeklini verecek tertibat-ı zaide ilave edilmeyecektir.
5- Başın tahaffuzu, saçları setredecek derecede yani saçlar hariçten görülmeyecek şekilde bulunacaktır.
6- Elyevm istimal edilmekte bulunan çarşaf ve yeldirmeler nihayet on beş gün zarfında tadil edilmiş bulunacaktır.
28 Eylül sene 333 Polis Müdür-i Umumisi Ahmet

Usul-i Tesettür Hakkında

18 EKİM 1916
İKDAM

(Kadınlara hürmet bir vecibedir)
Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden:
Tesettür hakkındaki talimata adem-i riayette bulunanların takibi zabıta-i ahlakiye memurlarıyla polis şuabât müdiran ve rüesasına mevdü olup hususât-ı mezküre resmi üniformalı polis ve komiserlerin bile daire-i salahiyetinden hariç iken maalesef bir kısım halkın ve ihtiyar kadınların muhadderâtının kesr-i haysiyetlerini mucip tecavüzâtta bulundukları görülmektedir. Bu gibi mütecavizlerin icraât-ı hükümete müdahale ettikleri töhmetiyle haklarında muamele-i kanuniye icra edileceği ve der-akab derdest edilerek mevkufen muhakeme-i tevdileri tamimen polis devairine tebliğ edilmiş olmakla tecavüze maruz kalan hanımefendilerin en yakın polis nokta veya mevkiine müracaat eylemeleri.

Avusturya Başvekilinin Katli

23 EKİM 1916
SABAH

Viyana- 21 Teşrinievvel— Avusturya Başvekili Kont Stürgkh bu gün lokantada taam etmekte iken bir süikasdın kurbanı olmuştur. Muharrir Friedrich Adler nazırın taam ettiği masaya yaklaşmış ve revolverle yekdiğerini müteakip üç el ateş etmiştir. Kont Stürgkh başına isabet eden kurşunların tesiri ile derhal terk-i hayat etmiştir.

Katil Kimdir?

Doktor Friedrich Adler 1879'da Viyana'da tevellüd etmiş olup müteehhildir ve hiçbir dine sâlik değildir. Friedrich Adler Viyana'da, memalik-i ecnebiyede ve bahusus İsviçre'de tahsil etmiştir. Pederi mebus Viktor Adler'dir. Friedrich Adler bidayet-i harpte tatil edilmiş olan Das Wohl [Ahalil mecmua-i mevkutenin başmuharriri idi. Elyevm Der Kampf [Mücadele] isminde on beş günde bir intişar eden gazetenin başmuharriri bulunmakta idi.
Fenni ve ilmi olan bu gazete sosyal demokratlara ait kaffe-i mesail ile iştigal eder. Adler Alman Sosyal Demokrat Fırkası kitabetinde dahi bulunmuş ve bu fırka ile arasında binlerce defa ihtilâf vuku bulmuş idi. Merkumun hâl ve vakti gayet yerinde idi. Fakat garip ve orijinal bir adam addolunmakta idi. Efkâr ve mütâlaâtı fırkasında kendisine pek az taraftar buldu. Friedrich bunun üzerine açıkta kalmış, bu da kendisini son derece müteessir etmiştir. Nokta-i nazarı sosyal demokrat heyet-i riyaseti ile kendisini daima ihtilâfta bulundurduğu gibi pederi ile dahi araları açıkmış. Binaenaleyh efkâr ve mütâlaâtı nazar-ı dikkate alınırsa bu cinayetin bir hareket-i mütehevviraneden ileri geldiği istintac edilebilir. Katil hin-i isticvabında izhar-ı nedamet eylememiştir.

Köstence'nin Zaptı

25 EKİM 1916
SABAH

Köstence'nin ehemmiyet-i ticariye ve askeriyesi

Berlin— Köstence'nin zaptı ile Mac Kenzen'in kumandasındaki Alman, Türk, Bulgar kıtaâtının Romanya'ya indirmiş oldukları darbe harb-ı hâzırın en vahim ve müessir bir darbesini teşkil etmiştir. Müttefikin âsâkiri Romanya'nın can damarını kesmişlerdir. Hububat ve petrol ihracatı ile cihan ticaretinde bir mevki-i mümtaz ihraz eden Köstence'nin elden gitmesi ise Romanya'yı en büyük limanından mahrum bırakmıştır.
Diğer taraftan Köstence'nin zıyaı Romanya ile Rusya arasında pek mühim bir vasıta-ı münakalât olan Bahr-i Siyah tarik-ı bahriyesinin de zıyaını intac etmiştir. Bu yolun kapanması Romanya'nın harekât-ı harbiyyesinde azim tesirât husule getirecektir.

Berlin'de Şevk ve Sürur

Berlin — Berlin gazeteleri Köstence'nin zaptı keyfiyetinin siyasi ve askeri haiz olduğu ehemmiyet-i azimeyi kayıt ile ihraz edilen böyle bir muvaffakiyetten dolayı izhar-ı memnuniyet etmektedirler. Payitaht ahalisi bu güzel haberin vürudu üzerine ilan-ı meserret etmiş ve bütün evler bayraklarla donatılmıştır. İşbu muzafferiyet haberi aynı zamanda borsada da büyük bir tesir icra etmiş ve âtî hakkında perverde edilen (beslenen) emniyet ve itimadı bir kat daha takviye eylemiştir.

Amerika'da

29 EKİM 1916
SABAH

Wilson'un Bir Nutku

Reisicumhur Wilson ahiren bir nutuk irad etmiş ve sulhun muhafazası için milletler tarafından bir cemiyet teşkili hususundan bahseylemiştir. Wilson, şu Harb-i Umumi'nin Amerika'nın uzak kalabildiği son harp olduğunu söylemiş ve demiştir ki: Millet istikbalde muharebâtı men etmeye yardım etmek için kuvvetını istimal etmeye amade bulunmalıdır.
Elyevm vazife-i bitarafinin ibkası (sürekliliği) pek müşkül olmaktadır.

Bir Ay Matem Kan Akıtmak Memnu

30 EKİM 1916
İKDAM

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden:
Muharrem ibtidasından onuncu gününe kadar muhtelif hanlarda tebaa-i İraniye tarafından kanlarını akıtmak suretiyle mutad olan matem ef'âli memnu olduğu ve bu geceden itibaren yalnız Valide Hanı'nda hutbe ve mersiye kıraât edilmek üzere icra-yı ayine müsaade edildiği ilan olunur.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ
TURKISH PUBLISHERS ASSOCIATION

ULUSLARARASI
INTERNATIONAL
İSTANBUL
Yaşa 35 years

ONUR KONUĞU
ULUSLARARASI SALON KASIM 12 - 15

INTERNATIONAL HALL NOVEMBER 12 - 15
GUEST OF HONOUR

KİTAP FUARI

FELSEFE VE İNSAN

PHILOSOPHY & HUMANITY

BOOK FAIR

NOVEMBER 12 - 20 KASIM 2016

Ziyaret Saatleri / *Visiting Hours*:
Hafta sonu / *Weekend** : 10.00 - 20.00
Hafta içi / *Weekdays* : 10.00 - 19.00
(*20 Kasım / *November*: 10.00 - 19.00)

www.istanbulkitapfuari.com
www.istanbulbookfair.com

kitapfuari istanbulkitapfuari
kitapfuari kitapfuari

KOSGEB Desteklayen Kuruluş *Supported By*

ufi The Global Association of the Exhibition Industry Üye Kuruluş / *Member*

ICCA International Congress and Convention Association Üye Kuruluş / *Member*

Üye Kuruluş / *Member* Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlarda Koordinasyon Birliği *The Association of Organizers of Exhibitions Abroad and of National Participations in International Trade Fairs and Exhibitions*

TEFD Üye Kuruluş / *Member* TÜRKİYE FUAR YAPICILARI DERNEĞİ *TURKISH FAIR ORGANIZERS ASSOCIATION*

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
TÜYAP FAIR CONVENTION AND CONGRESS CENTER
Büyükçekmece, İstanbul / Turkey

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.
THIS FAIR IS ORGANIZED WITH THE AUDIT OF TOBB (THE UNION OF CHAMBERS AND COMMODITY EXCHANGES OF TURKEY) IN ACCORDANCE WITH THE LAW NO. 5174.

İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ

Gözden Kaçanlar bu kez Fikirtepe'nin farklı zaman dilimlerinden iki ayrı yerleşimi ele alıyor. Fikirtepe'deki ilk yerleşimi, tarihöncesi Fikirtepe'yi İÜ Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Necmi Karul, 1950'lerde kente dahil olan ikinci Fikirtepe yerleşimini ise City University of New York (New York Şehir Üniversitesi) Antropoloji Bölümü doktora öğrencisi Duygu Parmaksızoğlu yazdı. Necmi Karul, Duygu Parmaksızoğlu ve Uğur Çolak'a katkıları için teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

TARİHÖNCESİ FİKİRTEPE

NECMİ KARUL

Kuzeybatı Anadolu'da yerleşik yaşamın başlangıç aşamasını temsil eden ve Fikirtepe ile ilgisi bulunan çağdaş ya da daha eski yerleşimler biliniyor.

Bağdat Demiryolu inşaatı Berlin'i Bağdat'a bağlarken, İstanbul'daki tarihöncesi dönem yerleşmelerinin de keşfedilmesine vesile olmuştu. 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen demiryolu inşaatı sırasında Pendik Temenye mevkiinde tarihöncesi döneme ait bir yerleşim saptanmıştı. Demiryolunun inşasında görevli mühendis J. Miliopulos yine aynı dönemde Fikirtepe yerleşimini de buldu. Her iki yerden toplanan arkeolojik buluntular çok kısa bir süre sonra, 1907 yılında A.D. Mordtmann tarafından yayınlandı ve Stockholm Milli Müzesi'nde sergilendi. Müzede bulunan eserler daha sonra 1920'li yılların başlarında T.J. Arne ve M.O. Janse, 1930'lu yıllarda ise S. Przeworski tarafından yayınlandı.

Fikirtepe ve Pendik, İstanbul'un tarihöncesini, şehrin Neolitik dönemdeki durumunu ortaya koyan ilk yerleşimler olmanın yanı sıra Anadolu'da kazısı yapılan en eski yerler arasındadır. Fikirtepe 1952-54 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü adına Kurt Bittel ve Halet Çambel tarafından kazılmış, ancak hangi döneme tarihlendiği uzun süre saptanamamıştı. Bu çalışmayı 1961 yılında Şevket A. Kansu'nun Pendik'te, yerleşimi tahrip eden demiryolu yarmasındaki küçük ölçekli kazıları takip etti.

Neolitik Dönem'e ilişkin çalışmalar bir taraftan İstanbul'un ilk yerleşimcilerini açığa çıkarırken, diğer taraftan da İstanbul ve çevresinin Avrupa ve Yakındoğu arasındaki kültürel ilişkiler bağlamında ele alınmasını sağlamıştı. Söz konusu yerleşmeler ilk çiftçi toplumlarının batıya, Güneydoğu Avrupa'ya yayıldığı aşamaya tarihlenmekte ve konumları dolayısıyla soruna ilişkin tartışmalar için birer veri kaynağı olarak görülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda yine İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Mehmet Özdoğan'ın yaptığı araştırmalar, Fikirtepe yerleşiminin Neolitik Dönem'e tarihlendiğini ortaya koymanın yanı sıra bu sorular etrafında şekillenen, özellikle Anadolu - Balkan kültürleri arasındaki ilişkileri tanımlamaya yönelik çalışmalar olmuştur.

2004 yılında Yenikapı'da, Roma-Bizans dönemine ait Theodosius Limanı'nda başlatılan kurtarma

Fikirtepe Kültürü daha çok Marmara kıyılarında kurulu balıkçı köylerini ifade ediyor, bu dönemin mimarisi basit dal örgü kulübelerden oluşuyordu.

İllüstrasyon Mustafa Kalemci

kazılarında deniz seviyesinden 6,5 metre kadar aşağıda Neolitik Dönem kalıntılarına ulaşılması büyük bir heyecan uyandırırken, Fikirtepe ve Pendik gibi eski kazılardan elde edilen sonuçların da yeniden gündeme gelmesini sağladı. En genel tanımıyla insanların, avcı-toplayıcı yaşamı terk edip sabit köyler kurdukları, hayvanları evcilleştirip bitkileri tarıma alarak üretici yaşam biçimini benimsedikleri bir dönem olarak özetleyebileceğimiz Neolitik Dönem'in Marmara Bölgesi'nde ne zaman ve nasıl başladığı halen güncelliğini koruyan sorular arasındadır. Genel kabul gören yaklaşım, bu yaşam biçiminin MÖ 10. binyılda Levant, Kuzey Mezopotamya ve hemen akabinde Orta Anadolu'yu da içine alan bir coğrafyada ortaya çıktığı ve MÖ 7. binyılla birlikte batıya yayıldığı yönündedir. Yenikapı, Pendik ve Fikirtepe'den anlaşıldığı üzere Marmara Denizi kıyılarında MÖ. 7. binyılın ikinci yarısında kurulan yerleşmeler bulunmaktadır. Yenikapı gibi İstanbul Boğazı'nın batı yakasında, Küçükçekmece Gölü havzasında bulunan Yarımburgaz Mağarası ise Alt ve Orta Pleistosen'e ilişkin bulguların yanı sıra Neolitik Dönem'e tarihlenen tabakalarıyla İstanbul ve civarındaki iskânın yoğunluğuna işaret etmektedir.

Marmara Bölgesi'ndeki yerleşimler sadece kıyılarda değil, aynı zamanda Marmara Denizi'nin doğu ve güney kesimlerinden Eskişehir'e kadar uzanan bir coğrafyada izlenmekte ve benzer özelliklere sahip toplumların olduğunu göstermektedir. Burada bulunan ve literatüre "Fikirtepe Kültürü" olarak geçen Neolitik Dönem toplumları, adını İstanbul'un Fikirtepe semtindeki yerleşimden almakta, bir bakıma İstanbul ve çevresinde yaşayan avcı-toplayıcıların Anadolu'nun daha iç kesimlerinden gelen çiftçilerle olan etkileşimini yansıtmaktadır.

Fikirtepe Kültürü, kabaca MÖ 6500-5500 yılları arasına tarihlenmekte ve kıyıya yakın yerleşimlerin koy ya da lagün kenarlarına kurulduğu anlaşılmaktadır. Kıyılara yakın olarak bulunan bu yerleşimler ortalama 150-200 metre çapında bir alana yayılan ve arkeolojik dolgu kalınlığının birkaç metreyi geçmediği yerlerdir. İlk kez Fikirtepe kazılarında ortaya çıkarıldığı üzere bu yapılar, 2,5-4 metre çapında, tabanları hafifçe çukurlaştırılmış yuvarlak planlı dal örgü kulübelerden oluşan bir mimari geleneğe sahiptirler. Bu yöntemde, ağaç dikmelerin araları daha ince dallarla sepet gibi örülerek her iki yönde kerpiç çamuruyla kaplanmaktadır. Kulübeler düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş, aralarında bulunan açık alanlar ise gündelik işlerin sürdürüldüğü avlular şeklinde düzenlenmiştir. Bazı kulübelerin tabanlarında, bir bakıma ölüleriyle birlikte yaşamı ifade eden ve bir çocuğun anne rahmindeki duruşuna benzer şekilde, bacakları karna çekilerek yan yatırılmış gömütler bulunmuş, ayrıca iskeletlerin yanlarına çömlek ve kemik alet gibi mezar hediyelerinin bırakıldığı görülmüştür.

Bu yapılar Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı bir mimari geleneğe sahip olsalar da bu dönemde kullanılan kaplar ve bu döneme ait buluntular özellikle Orta Anadolu'daki çağdaşlarıyla yakın bir benzerlik taşımaktadır. Buluntular arasında kemik kaşık ve yine kemikten yapılan spatül oltalara rastlanmaktadır. Pişmiş topraktan konik olarak şekillendirilen sapan taneleri ise avcılığın göstergeleri arasındadır. Özellikle

Fikirtepe Kültürü'nü yansıtan çanak çömlek geleneği koyu renkli yüzeylere sahip, küresel gövdeli, büyük kulpları olan çömleklerle temsil ediliyor.

FİKİRTEPE'NİN TARİHİ: İLK YERLEŞİMLERİN HİKAYESİ

DUYGU PARMAKSIZOĞLU

Fikirtepe'nin yerleşim tarihi Neolitik Çağ'a kadar uzansa da Bizans ve Osmanlı dönemlerinde bu bölgede herhangi bir yerleşim görülmemiştir. Hatta 1950'li yıllara kadar Fikirtepe'deki tek yerleşim yeri Sultan V. Murad'a ait olan av köşküyken, bölgenin geri kalanı mesire yeri, meralar ve otlaklardan oluşan boş bir alandı. 1950'li yıllarda Türkiye'de tarımın mekanize olmasıyla işlerini kaybeden pek çok topraksız köylü ve çiftçi, iş bulma ümidiyle hızla sanayileşen kentlere göç etmeye başlamıştı. Fikirtepe'deki tüm varış hikayelerinde, doğduğu topraklarda yapacak bir iş bulamayan insanların kente göç edip buralarda kök salma çabaları anlatılır. Bu kişilerden biri olan İsmail Bey, şu an üçüncü nesle ev sahipliği yapmakta olan Fikirtepe'ye, 1960'lı yılların başında yerleşmiş ilk nesildendir.

İsmail Bey Kastamonu'da doğmuş, askerliğini İstanbul'da yapmış ve sonrasında iş bulamayacağından Kastamonu'ya dönemeyip İstanbul'da kalmak zorunda kalmıştı. Burada inşaatlarda işçilik yapmaktan garsonluğa kadar pek çok işte çalışmış ve 1964 yılında bir arkadaşının tavsiyesiyle bölgeye gelmiş, kendini komisyoncu olarak tarif eden bazı kişilerden Fikirtepe'de ufak bir arsa satın almıştı. Kendisinin tabiriyle burada yaptığı ilk ev bir "kulübe" imiş. Yığma duvarlı, çamur zeminli, suyu, elektriği hatta yolu bile olmayan bu evde evlenmiş ve çocukları bu evde doğmuş.

Pek çok varış hikâyesi komisyoncular dan alınan küçük arsalara hızla yapılan bu gecekondu tipi evlerle başlamaktadır. Sonrasında 1970'li yıllarda hızla büyüyen ve üç muhtarlık bölgesine ayrılan Fikirtepe, 1980'li yıllarda gecekondulara getirilen imar aflarıyla dikey olarak da büyümüş, yığma duvarlı kulübelerin pek çoğu yıkılarak, yerine birkaç katlı betonarme apartmanlar yapılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde altyapı hizmetleri de gelmeye başlamış, yollar döşenmiş, yıllarca çeşmelerden evlerine su taşımış insanların evlerine su getirilmiş, elektrik hatları döşenmiştir. İsmail Bey o yılları anlatırken bölgenin altyapısının kurulmasında nasıl canla başla çalıştıklarını da anlatır. "Tırnaklarımızla kazıya kazıya yaptık Fikirtepe'yi" ifadesinde anlatılan sadece kendi elleriyle yaptıkları evleri değil, döşenmesine yardım ettikleri yollar, sokaklar, borular ve diktikleri elektrik direkleridir de aynı zamanda.

Demiryolu inşaatı sırasında rastlantı sonucu keşfedilen ve Pendik örneğinde olduğu gibi yine bir demiryolu çalışması dolayısıyla yeniden kazılan bu yerleşimlerin, sadece İstanbul'un ilk sakinleri ve kentin kimliği açısından önemli bulgular değil, aynı zamanda tarihöncesinin çok az bilinen bir dönemi hakkında bilgi veren son kalıntılar olduklarını unutmamak gerekir. Bu bakımdan Fikirtepe ve Pendik yerleşimlerinin, kentte yaşanan tahribattan arta kalan kısımlarının korunması ve yeniden araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Fikirtepe'den bilinen balık kemikleri ve kavkılar, açık deniz balıkçılığı da dahil olmak üzere yoğun balık avcılığı ve midye toplayıcılığının yapıldığını göstermektedir. Su ürünlerinin yanı sıra tarım ürünleri, evcil sığır, koyun ve keçinin varlığı bilinmekte; geyik gibi seyrek orman dokusunda yaşayan hayvanların yoğun olarak avlandığı anlaşılmaktadır.

Yıkıntı.

Fotoğraf: Duygu Parmaksızoğlu, 2015.

Yakın zamandaki kentsel dönüşüm sürecinin öncesine kadar Fikirtepe, 132 hektara yayılmış üç büyük mahallesi (Dumlupınar, Eğitim ve Fikirtepe) ve 100.000'i aşkın nüfusuyla yalnızca evlerden oluşan bir meskûn alan olmakla kalmayıp, aynı zamanda başlı başına bir ekonomi de meydana getirmiştir. Bölgede irili ufaklı tekstil, mobilya ve yiyecek üretme atölyelerinden dükkânlara, düğün salonlarından, lokantalara, pastanelere, kuyumculara kadar pek çok işyeri bulunur. Burada yaşayan nüfusun önemli bir kısmı da geçimini bu işyerlerinden temin etmektedir.

2011 yılının Ocak ayında bölge, bizzat İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş tarafından özel proje alanı ilan edilmiş, İstanbul'un hemen hiçbir yerine verilmemiş çok yüksek bir imar hakkı (4.14) Fikirtepe'ye tanınmıştı. Bu plan çerçevesinde 132 hektarlık bölge ortalama 20'şer dönümlük ve her biri 200-300 haneden oluşan 57 yapı adasına ayrıldı. Her bir ada tek bir parsel olarak bir müteahhit firmayla anlaşarak evlerini yıktıracak ve her malik, bu evlerin yerine yapılacak süper lüks gökdelen konutlardan kendi arsa payı oranında dairelere sahip olacaktı. Bu plan büyük bir heves ve vaatle kamuoyuna duyuruldu. Medyada "gecekondunu ver lüks daireyi kap" projesi, "milli piyango" gibi tanımlarla tarif edilen Fikirtepe projesinde beş buçuk yıl sonra bugün gelinen nokta bir kısmı yıkılmış, birazı yapılmış, pek çoğu yerinde duran bir kısmı boşaltılmış evler; elektriksiz, susuz evlere yerleşmiş mülteciler ve artık darmadağın olmuş bir mahalleden ibarettir.

Bölgede faaliyet gösteren şirketler, bir kısmı çoktan iflas etmiş ya da iflasın eşiğine gelmiş, evinden, iş yerlerinden çıkarttıkları insanlara kira bedellerini bile ödeyemeyen firmalar, diğer bir kısmı da "çantacı" olarak tarif edilen, maliklerin imzaladığı sözleşmeleri para karşılığı firmalara satan güvenilmez aracılardan oluşmaktadır. Bazı inşaatlar ilerlese de genel olarak ilerlemeyen bir projede onların da akıbetleri meçhuldür. Pek çok insan zengin olma hayallerini çoktan bir tarafa atmış, elindekinden olmamanın derdine düşmüş durumdadır. Elli yılda ilmek ilmek örülmüş bir mahallenin beş yılda tek bir vuruşla darmadağın edilmesi, yıllarca birbirine komşuluk etmiş insanların birbirine düşmesi, rantın ya da potansiyel rant algısının nelere kadir olduğunun da bir göstergesidir.

Fikirtepe'den sokak görünümü.

Fotoğraf: Duygu Parmaksızoğlu, 2015.

Görüşmemiz sırasında İsmail Bey'e o sırada henüz iki yıllık olan ve hâlâ geleceğe dair umutların taze olduğu bir dönemde projeden beklentilerinin ne olduğunu sormuştum. Pek çokları gibi o da bu projenin kendileri için yapılmadığını, bir gün proje bitse de o gökdelenlerde asla oturamayacaklarını anlatmıştı. En büyük umutlarının en kısa zamanda yeni evleri satarak ya da kiraya vererek bahçeli, tek katlı, güzel bir mahalle içinde yer alan bir eve gitmek olduğunu söylemişti. İşin ilginç yanı sadece ilk nesil değil, ikinci ve hatta üçüncü nesil de kendini dikey, izole binalarda değil, yatay mahallelerde yaşarken hayal ediyordu. Pek çokları gibi o da yüksek rant vaat eden modellere ikna olmuş, bunlara alternatif olarak sunulan yerinde dönüşüm modellerine şüpheyle yaklaşmıştı. Nitekim hayallerine giden yolun kendi elleriyle yaptıkları mahallelerinden vazgeçmek olduğuna o da ikna olmuştu. Rant vaatleriyle, ümitlerle, kimi zaman da zorlamayla sonu belirsiz bir yola itilen insanların bugün emin oldukları tek şey çaresizlikleri. Rantın spekülasyondan, spekülasyonunsa belirsizlikten beslendiği kentsel dönüşüm çarkında bugün gelinen noktada anlaşılan o ki, söz konusu olan dönüşüm yapmaktan çok yıkan, kenti birbirinden kopuk izole parçalara ayıran bir mekanizma.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Yıkımlardan sonra Fikirtepe.

Fotoğraf: Uğur Çolak, 2012.

Aynı yerde farklı zamanlardaki iki farklı yerleşimi gündemimize aldık bu kez. 1950'lerde tarımın mekanize olmasıyla topraksız kalan köylülerin göçünde bir varış noktası olarak karşımıza çıkan gecekondu semti Fikirtepe ile batıya yayılan ilk çiftçi toplulukların yerleşimlerinden biri olan tarihöncesi Fikirtepe'nin üstüste olması tarihin bir ironisi olarak görülebilir.

Tarihöncesi Fikirtepe, o zamanki adıyla Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19 Hazıran 1981 tarihinde aldığı kararla tescillenmişti. 1987 yılında Kurul tarafından, "Fikirtepe Höyüğü" ve çevresindeki sit alanı sınırlarının İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü uzmanlarınca ölçekli bir harita üzerinde belirlenmesi istendiyse de (23.10.1987 - 3767), bu işlem gerçekleştirilmedi. 21 yıl sonra Fikirtepe'de kentsel dönüşümün gündeme gelmesiyle İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Fikirtepe höyüğünün sit sınırlarının belirlenmesini tekrar değerlendirdi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Bölümünden görüş ve bilgi istedi (16.07.2008- 1349). Sonunda keşfinden neredeyse 100 yıl sonra, 2010 yılında, höyüğün sınırları belirlendi ve bölge 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edildi (31.12.2010 -2991). Böylece tarihöncesi Fikirtepe mevzuat üzerinden daha tanımlı bir şekilde korumaya alındı. Bu durumda alan için Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı'nın hazırlanması gerekse de, ilgili kurumların bu konuda bir çalışması bulunmamaktadır.

Öte yandan yıllarca süren "çarpık kentleşme" tarihöncesi Fikirtepe'yi unutturduğu gibi, "kentsel dönüşüm" de Fikirtepe'nin yakın geçmişinden izleri silmekte, semti tanımsız ve kimliksiz bir alana dönüştürmektedir. Dileğimiz İstanbul tarihinin çok farklı katmanlarından bize seslenebilecek bir Fikirtepe'nin varlığını sürdürebilmesidir.

Fikirtepe'den Kozyatağı'na bakış.

Fotoğraf: Uğur Çolak, 2012.

Adım Adım Anadolu®

27-30 Ekim
Antakya-Gaziantep
Şanlıurfa Müzeleri
Yesemek-Zeugma-Harran

28-30 Ekim
Midas Ülkesi
Frigya

5-6 Kasım
Şehzadeler Şehri
Manisa ve Akhisar

19-20 Kasım
Çeşm-i Cihan
Amasra

26-27 Kasım
Haftasonu
Eskişehir

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

fest TRAVEL

İSTANBUL'UN DÖRT BİR KÖŞESİNDEKİ SON YEŞİL ALANLAR BİRBİRİ ARDINA YOK EDİLİRKEN

IHLAMUR MESİRESİ'NİN SONU NE OLACAK?

İstanbul'un merkezî ilçelerinden Beşiktaş'ta bugünlerde tatsız bir hareketlilik var. Beşiktaş İlçesi Abbasağa Mahallesi sınırları içinde kalan bir araziye inşaat yapılmak isteniyor. Ancak bu arazi, her nasılsa tapu kayıtlarında şahsa ait gözükse de, aslında dip-doruk kamunun malı olan bir yer. İnanılacak gibi değil ama belediyelerin ve yetkili müdürlüklerin çoğunun inşaata müsaade ettiği, birkaçının ise bugün-yarın izin çıkartmaya niyetlendikleri saha, geçmişi üç asra yaklaşan koca Ihlamur Mesiresi!

BURAK ÇETİNTAŞ

Padişahların klasik düzenden Batılı zevklerin süreceği daha modern yapılara geçmeye başladığı 18. yüzyılın ortalarına uzanıyor geçmişi Ihlamur Mesiresi'nin. Topkapı Sarayı'ndan ve suriçindeki konaklarından çıkan padişah ve şehzadelerle sultanlar Boğaziçi sahillerinde sahilsarayları, kasırlar, köşkler yaptırmaya başlıyor. Bu zevkli ve zengin hayatı renklendiren önemli mekânların başında, saray, konak ve yalı bahçeleri yetmediğinde çıkılıp arz-ı endam edilen mesireler geliyor. Boğaziçi'nde Avrupa sahilinde Levent, Baltalimanı, Kalender, Mısırtarlası, Kâğıthane (Sadabad) ve Bebek; Anadolu yakasında ise Beykoz, Çubuklu, Sultaniye Çayırı, Tokatlıoğlu Bahçesi, Göksu, Fenerbahçesi, Merdivenköyü mesireleri en bilindik tenezzühgâhlar yani gezi alanları. Halk uzun yürüyüşler yapıyor, eski devirde koçu ve benzeri öküz arabaları; 19. yüzyıldan itibaren ise kupa, payton, lando gibi atlı arabalarla mesire arazisinin bir ucundan diğerine gidip geliyor; perdelerin, tüllerin ardından etrafı gözlüyor, aşına arıyor. Mesire arazisinin ortasından dere geçiyorsa hatta, sandalla gezmeye dahi çıkıyorlar su üstünde.

Mesire âdeti terk edildikten sonra bu sahalar uzun yıllar kaderine terk ediliyor. Kâğıthane, Tokatlıoğlu, Baltalimanı gibileri zamanla gecekondu istilasına uğrayıp toprak kaybediyor hatta yok oluyor. Bahse konu Ihlamur Mesiresi'nin macerası da üç aşağı beş yukarı diğerlerine benziyor. Mesire sahası Tersane-i Âmire Emini Hacı Hüseyin Ağa adında bir zatın ta Dolmabahçe vadisinden Beşiktaş'a, oradan da bir ucu Harbiye'ye, bir ucu ise Ihlamur'dan Fulya'ya dek uzanan geniş arazisinin içinde bir köşe aslında. Hacı Hüseyin Ağa'nın geniş arazisinin Ihlamur'dan Fulya'ya uzanan kısmı o devirde halk arasında "Hacı Hüseyin Bağı" olarak anılıyor. Ne var ki Hacı Hüseyin Ağa tersanedeki yolsuzluklardan dolayı azledildiyor, malı ise müsadere olunuyor yani her şeyine el konuyor. Oğlu Sipahiler Ağası Mehmed Emin Ağa da İstanbulluların yabancısı olduğu bir sima değil... Dolmabahçe Camii'nin karşısında, bir ara çay bahçesi olarak da kullanılmış mücevher kutusu gibi bir çeşme ve sebil vardır ya, işte o binayı şehre armağan eden zat Mehmed Emin Ağa.

Hacı Hüseyin Ağa'nın malları hazineye intikal ediyor. Ancak daha evvel de Ihlamur ve civarı sarayın gözdesi. Teşvikiye ve Nişantaşı sahrası --sahra zira o dönemde tek bir yapının bulunmadığı bu alanda o tarihte henüz kurulmakta olan yeni ordu atış talimleri yapıyordu– ok ve tüfek talimlerinin yapıldığı düzlüktü. Buradaki rekor denemelerinden geriye elimizde yedi tane menziltaşı kalmış. Biri Dikilitaş'ta, ikisi Teşvikiye Camii'nin avlusunda, biri Topağacı'nda 54 numaralı Çınar Apartmanı'nın bahçesinde ve geriye kalan üçü de gözümüz gibi bakmamız gereken Ihlamur Mesiresi'nden arda kalan Ihlamur Parkı'nın içinde yükseliyor...

Bir zamanlar 26 dönümlük geniş bir araziye yayılan Ihlamur Mesiresi kimleri ağırlamamış ki? Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud ok ve tüfekle atış yapmaya sık sık buraya gelirlermiş. Sultan Abdülmecid, ünlü Fransız edebiyatçı Lamartine ile bugün Ihlamur Kasırları'nın bulunduğu genişçe bahçenin civarında bir zamanlar yükselen Hacı Hüseyin Ağa'nın bağ evinde birkaç defa buluşmuş. Sultan II. Abdülhamid burada zaman geçirmeyi pek severmiş. Sultan V. Mehmed Reşad ise babasından kalan bu hatırayı taze tutmak için şehir gezilerinde burayı da güzergâha aldırır, öğle sonrası uykularını bu kasırda alırmış; 1910'da Sırp Kralı Petro devrin veliahdı Yusuf Izzeddin Efendi'nin ev sahipliğinde burada ağırlanmış. Ihlamur Kasırları bir süre Şehzade Mektebi olarak da kullanıldığından, mesirenin bulunduğu çayırlarda zaman

2015'te Ihlamur Mesiresi'nden arda kalan arazinin bakımsız, perişan hali ve menziltaşları. Son yıllarda park adeta kasten bakımsız bırakılıyordu.

Fotoğraf: Caner Cangül.

zaman minik şehzadelerin de koşuşturduğunu hayal etmek pek güç değil.

Sonradan etrafı duvarlarla çevrilse de Ihlamur Kasrı, mesire ile 1930'lara dek iç içe idi. Mesirenin dört bir yanına dikilmiş anıt ıhlamur ve dışbudak ağaçları ile fıstıkçamları dere yatağından yamaca uzanan sırtlardaki setleri, çeşmeleri ve köşkleriyle mesireye eşsiz bir manzara kazandırıyordu şüphesiz.

Bugün, bir zamanlar 26 dönüm araziye yayılan mesireden geriye yaklaşık 12 dönümlük bir saha kalmış. Bugün lokanta olarak kullanılan Sultan Abdülaziz devri yapılarından Süslü Karakol'un hemen önünden başlayan saha altı set ile kasrın önünden akan dereyi geçen çift gözlü köprüye kavuşuyordu. Üst iki setteki üç menziltaşı —ki ikisi üst sette ve II. Mahmud'a, diğeri ise ikinci sette ve III. Selim'e aittir— bugün hâlâ yerinde ise de üçüncü sette olduğu bilinen III. Selim devrinden kalma iki menziltaşı ile yine aynı setin güneybatı ucunda bir zamanlar yükselen Sultan Abdülmecid'in hayır eseri 1855 tarihli Mecidiye Çeşmesi artık yok. Bunlar 1940'larda yok olmuş yahut yok edilmiş. Mesirenin alt ucunda ve dere yatağının hemen üstündeki sette bulunan ve İstanbul'da bir eşine rastlanamayacak güzellikteki havuz ise bugün gecekondularla odun deposu ve Kuran kursunun bulunduğu bölgedeydi. Mesireye adını veren anıt ıhlamur ağacı da bu havuzun kıyısında 1960'lara dek ayakta ve hayattayken, civardaki odun depolarından birinin sahibi tarafından yok yere kesilmişti. Burada iki hafta evvel inşaat için boşaltılan gecekondulardan birinin içinde bulunan su sarnıcı, su haznesi ve diğer kalıntılar da iddialarımızı belgeler nitelikte...

Peki, nasıl oluyor da mesire şahıs mülkiyetine intikal edebiliyor? İşin orası da tuhaf! Arazi evvelce Sultan Abdülmecid, ondan da miras yoluyla oğlu Sultan II. Abdülhamid'e geçiyor. Cumhuriyet'in ilanının ardından ise Millî Emlak yani Hazine'nin el koyduğu mallar arasında bu mesire de var.

1943'te Ihlamur Mesiresi.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi.

1930'larda ünlü edebiyatçı ve yazar Abdülhak Şinasi Hisar (ö. 1963) ile Selim Nüzhet Gerçek (ö. 1945) kardeşlerin annesi Neyyir Hanımefendi o sırada satışa çıkartılan bu civardaki bir arsayı satın alıyor. ● ölünce mülk oğullarına kalıyor. Onlar da maddi ihtiyaçtan ötürü ipotek ettikleri arsayı ipotekten kurtaramayınca Vitali Levi isimli bir İtalyan Museviye devrediyorlar. Sonradan tapuda satış esnasında aslında satılmaması gereken mesire alanının da yanlışlıkla (!) şahsa satıldığı anlaşılıyorsa da üst üste el değiştirdiği için mesirenin iadesi mümkün olamıyor. 1940'larda Levi menziltaşlarını söktürerek inşaat yapmaya kalkıyorsa da bu girişiminin önü alınıyor. Hatta Refii Cevad Ulunay,14 Aralık 1950 tarihli *Milliyet*'teki köşe yazısında Ihlamur mesiresine ve böyle bir yerin nasıl şahsa satılabildiğine dair uzunca bir yazı kaleme alıyor. Ancak o sırada alt setler, havuz ve Mecidiye Çeşmesi ile iki menzil taşı yok ediliyor —belki de yok olmuyor, sadece hafriyat toprağı altında gömülü kalıyor; bir başka deyişle yapılacak ciddi bir arkeolojik kazıda buradaki eski eserlerin izlerini bulmak mümkün— arazinin düzlenebilmesi için alttan itibaren üç taraçanın duvarları kasten tahrip ediliyor ve toprağın dereye doğru akması sağlanıyor.

Şimdi, sorulacak birkaç soru var herhalde:

* Bu sahanın, Ihlamur Mesiresi'nden geriye kalan son yeşil alan olduğu, içindeki ayakta yahut temellerine dek yıkılmış pek çok anıt eserden anlaşılabiliyorken inşaat yapılmasına kim, neden ve nasıl izin verebilir?

* İl veya ilçe belediyeleri böyle önemli, tarihi ve bir semt için son yeşil alan olan bir sahayı kamulaştırmak için hiçbir çare bulamaz mı? Kültür Bakanlığı mehter takımları kurmak yerine böylesi önemli hatıraları kazanmanın yollarını neden aramaz? Gelişmelerden haberleri mi yok, yoksa bu konu umurlarında mı değil?

* Genelkurmay Başkanlığı 14.07.2015'te Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne hitaben resmî bir yazı yazıyor ve diğer bazı nişantaşları ile Ihlamur Mesiresi içindeki bu üç taşın da korunmak maksadıyla kendilerine teslim edilmesini talep ediyorlar. İstanbul III. Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu da önüne gelen bu talep yazısına cevaben 15.03.2016 tarihli ve 2770 sayılı kararında taşların bulundukları yerden alınabileceği, yerlerine de imitasyonlarının yerleştirilmesinin uygun olacağını söylüyor. Böyle bir karar doğru mudur? Bu kararın doğruluğunu kim, hangi kanuna dayanarak, nasıl teyit edebilir?

Yukarıdaki sorulardan bilhassa sonuncusu önemli, zira bu aynı zamanda bizim ülke olarak bir eski eseri yerinde koruyamadığımızı tescilliyor. Ayrıca bir tarihi eserin, üyeleri sıklıkla değişen bir kurul tarafından "taşınabilir" kararıyla yer değiştirmesinin önünün açılması da son derece sakıncalı. Yarın Topkapı Sarayı'nı yahut Süleymaniye Camli'nı de yerinde koruyamayacak durumda olursak onları nereye taşıyacağız? Bir başka açıdan bakacak olursak, bu menziltaşları "daha anıtsal" (!) eski eserlere göre daha mı önemsiz, sıradan şeylerdir? Topağacı'ndaki II. Mahmud menziltaşının yürekler acısı vaziyeti ortada, bir apartmanın bahçesine sığınmış eğreti bir emanet, bir yanaşma, sığıntı gibi duruyor. Okmeydanı'ndaki tarihî menzil abidelerine reva görülen rezilliği ise dillendirmeye gerek bile yok!

Ihlamur Mesiresi'ni mahalleli, Beşiktaşlı, İstanbullu bizler sahip çıkıp kurtarabilecek miyiz bilinmez. Ne var ki 26 dönümlük mesire sahasından geriye kalan 12 dönümün her metrekaresinin arkeolojik kazı yapılarak uzmanların nezaretinde incelenmesi, her bulduntunun —ki pek çok eski esere ve eski eser parçasına bu kazılarda ulaşılacaktır— dikkatle ele alınması gerekli. Mesire sahasındaki yegâne tarihî kalıntının üç menziltaşı olduğuna hükmedip, geri kalan araziye tarlaymışçasına iş makineleriyle girip hafriyat kazısı yürütmek şüphesiz büyük talihsizlik olacaktır.

SUAY AKSOY ICOM BAŞKANI SEÇİLDİ

Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği Kurucu Başkanı Suay Aksoy bu yaz ICOM'un Milano'da gerçekleştirilen 24. genel konferansında 421'e karşı 142 oy çokluğuyla başkanlık seçimini kazandı. Aksoy'u, daha önce başkanlığını da yaptığı ICOM Kent Müzeleri Uluslararası Komitesi CAMOC aday göstermişti.

Tarih Vakfı mütevelli heyeti üyesi olan ve uzun yıllar Vakıf Yönetim Kurulu'nda yer alan Suay Aksoy, 2007'den bu yana dünya müzelerinin en üst kuruluşu olan ICOM'da çeşitli konumlarda görev aldı; 2013-2016 döneminde ICOM Danışma Konseyi başkanlığı ve Yönetim Kurulu *ex-officio* üyeliği, 2010-2013 döneminde CAMOC Kent Müzeleri Uluslararası Komitesi başkanlığı ve öncesinde Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Aksoy'un atanarak görev aldığı ICOM Daimi Komiteleri arasında Yönetişim ve Tüzük, Stratejik Planlama, Stratejik Fon Dağıtımı, Finansal Kaynaklar ve Müze Tanımı adlı komiteler bulunuyor.

Kısa adı ICOM olan Uluslararası Müzeler Konseyi (International Council of Museums) UNESCO nezdinde en büyük müzeler üst kuruluşu. 120 ülkede örgütlenmiş olan Konsey 35 bin bireysel, 20 bin kurumsal üyeye sahip. Başkanlığına Türkiye ICOM Milli Komitesinden Suay Aksoy'un seçildiği Konsey'in başkan yardımcıları Çin ve İtalya ICOM milli komitelerinin üyesi. Yönetim Kurulu'nda ise Finlandiya, ABD, Güney Kore, Almanya, Meksika, Zambiya, Dominik Cumhuriyeti, İtalya, Brezilya, Avustralya ve Birleşik Krallık milli komitelerinden gelen üyeler bulunuyor

ICOM 2016'NIN EV SAHİBİ MİLANO

Bu sene Milano'da yapılan ICOM Konferansı'nın teması "Müzeler ve Kültürel Peyzaj"dı. Sayıları 30'u bulan ICOM uluslararası komiteleri başta bu konu olmak üzere güncel meseleleri gündeme alıp altı günlük konferans boyunca tartıştı.

Milano'da uzunca bir çalışmanın ürünü olan 2016-2022 Stratejik Planı da onaylandı. Yeni Stratejik Plan müzelerin çalışma ve değerlerini daha ileri götürmeyi, müzeler dünyasında ICOM'un uluslararası kilit oyuncu rolünü güçlendirmeyi, ICOM'un görünürlüğünü artırmayı ve çalışanlar ve kaynaklar olarak ICOM'un ihtiyaçlarını izlemeyi öne çıkarıyor.

SUAY AKSOY HAKKINDA

Suay Aksoy, Boğaziçi Üniversitesi İktisat ve İş İdaresi Bölümü'nde lisans, Frankfurt Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü'nde ve Leicester Üniversitesi Müze Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans öğrenimi gördü. Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği kurucu başkanı olan Suay Aksoy, Tarih Vakfı bünyesinde uzun yıllar görev aldı ve başta İstanbul Kent Müzesi olmak üzere çeşitli sergi ve müze projelerini yürüttü. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nda (2008-2010) Kültürel Miras ve Müzeler Direktörü olarak görev yaptı. Bu dönemde Sur-ı Sultani Stratejik Vizyon Raporu, Türkiye Müzeleri İçin Yönetim ve İşletim Modeli Öneri Raporu, İstanbul Müzeleri için Alan-dışı Depo ve Destek Merkezi ve Adalar Müzesi gibi temel projeleri başlattı ve yönetti. Suay Aksoy halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde Müze Yönetimi ve Kültürel Miras konularında lisans ve yüksek lisans dersleri veriyor.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH VAKFI'NDAN, ÜNİVERSİTEDEN İHRAÇ EDİLEN AKADEMİSYENLER İÇİN AÇIKLAMA

Tarih Vakfı, 1 Eylül 2016 tarihinde yayınlanan 672 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile iki bini aşkın akademisyenin üniversiteden ihraç edilmesi hakkında bir açıklama yaptı. 8 Eylül tarihli açıklamada, 15 Temmuz darbe girişimi soruşturmaları kapsamında atılan adımların hukukun evrensel ilkelerine uygun olması gerektiğinin altı çizilerek, aralarında Vakıf mütevellilerinin ve dostlarının da bulunduğu, darbe girişimi ve "FETÖ" ile ilgisi olamayacak bilim insanlarının yaşadığı mağduriyetten ötürü üzüntü duyulduğu belirtildi. Açıklamanın tam metni şöyle:

"Bilindiği gibi 1 Eylül tarihinde yayınlanan 672 sayılı KHK ile 2346 akademisyen kamu görevinden ihraç edilmiştir. FETÖ olarak bilinen örgüte üye olduğu düşünülen kamu görevlilerine karşı yürütülen soruşturmaların hukukun evrensel ilkelerine, ulusal ve uluslararası normlara dayalı olarak ve titizlikle yürütülmesi gerektiği açıktır.

Hal böyleyken, ihraç edilen akademisyenler arasında siyasi görüşü, sosyal ortamı ve bugüne kadarki siyasi faaliyetleri itibariyle asla FETÖ'yle ve darbe girişimiyle alakaları olamayacak kimi değerli bilim insanlarının yer alması kaygı vericidir. Üstelik akademisyenlerin işine bu yöntemle son verilmesi, Anayasa'nın üniversite öğretim elemanlarına teminat sağlayan 130. maddesine de açıkça aykırıdır.

Hukuka aykırı biçimde ve en temel hakları ihlal edilerek meslekten çıkarılan akademisyenler arasında Tarih Vakfı mütevellilerinin ve dostlarının bulunması bizim için özellikle üzücü olmuştur.

Vakfımız, kendilerinin değerli bilimsel çalışmalarına ve demokratik yaklaşımlarına defalarca şahit olmuştur.

Darbecilerle mücadele görüntüsü altında başka hesapların görülmesi ve değerli bilim insanlarının üniversiteden uzaklaştırılması kabul edilemez.

Tarih Vakfı olarak, mağdur olan mütevelli ve dostlarımızı dayanışma duygularıyla selamlıyor, hükumeti bu büyük hatayı düzelterek darbe girişimiyle alakası olmayan tüm akademisyenleri göreve iade etmeye çağırıyoruz."

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN İKİ YENİ KİTAP

Eylül ayında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan iki yeni kitap, raflardaki yerini aldı. Kitaplardan biri Zafer Toprak'a, diğeri ise Ceren Özpınar'a ait.

Zafer Toprak'ın kaleme aldığı *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*. Türkiye işçi sınıfının doğuş hikâyesini anlatırken, aynı zamanda 1970'lerde dünyada, 1980'lerde Türkiye'de esen neoliberal rüzgârların etkisiyle sosyal bilimlerdeki ağırlığını kaybeden Aydınlanmacı paradigmanın izinden gidiyor. Toprak, yeni çalışmasının metodolojik önemini ve işlevini şu kelimelerle anlatıyor: "Dünya ekonomik düzeninde (...) köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece 'modernite'den 'post-modernite'ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi 'post-modernite' ile birlikte 'sosyal'den 'kültürel'e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde 'sınıf' kavramı dışlanıyor, yerini 'kültür kodları', etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzüne çıkar(ılır)ken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946* ile emeğiyle geçinen bir 'sınıf'ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz."

Ceren Özpınar'ın kaleme aldığı *Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı (1970-2010): Sanat Tarihi Anlatıları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme* isimli çalışma ise, Cumhuriyet'in modern ulus-devlet anlayışıyla şekillenen ve Batı merkezci bir bakış açısından da etkilenen sanat tarihi yazımının 1970'lerden itibaren geçirdiği dönüşümün izini sürüyor. Özpınar, çalışmasında, "Sanat tarihinin sanat yapıtlarını, öznellikleri veya kimlikleri temsil etme biçimi bize ne söyler? Sanatsal geçmişin zamansal olarak farklı dönemlere ayrılması ne ifade ediyor? Sanat tarihinin farklı biçimlerde kurgulanmasının anlamı nedir?" gibi sorulara yanıt arıyor. Sanat tarihi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin, feminizm ve post-kolonyalizm gibi kuramların ışığında, 1970 ile 2010 yılları arasında yazılmış sanat tarihi metinlerini söylem, zamansallık, dönemler, tarihsel anlatı modelleri, ulusal ve etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, dil ve terminoloji gibi farklı bağlamlarda inceliyor.

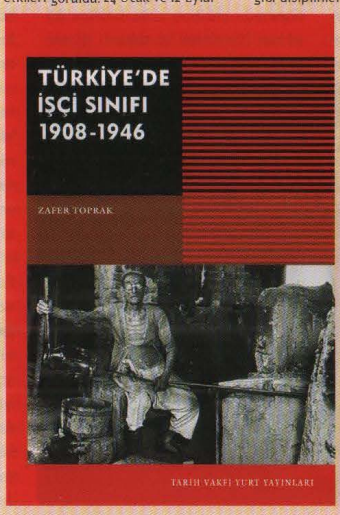
ADALET AĞAOĞLU TEZ TEŞVİK BURSU ÖN ELEME SONUÇLARI AÇIKLANDI

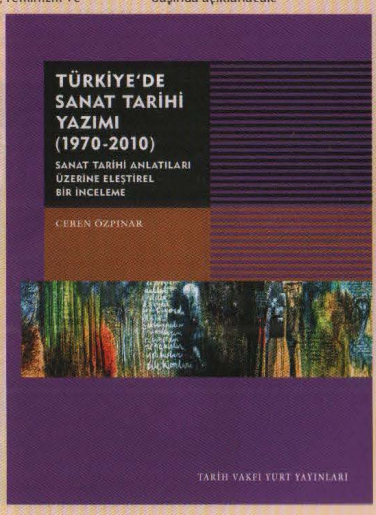
Bu yıl ilk! düzenlenen "Tarih Vakfı Adalet Ağaoğlu Edebiyat ve Tarih Doktora Tez Teşvik Bursu"nun ön eleme sonuçları Eylül ayı içinde belli oldu. Gündüz Vassaf, Oğuz Demiralp, Erol Köroğlu, Namık Sinan Turan ve Z. Gülçin Özkişi'den oluşan jüri kurulunun değerlendirmesi sonucu sekiz aday finale kalmaya hak kazandı.

Ön elemeyi geçen adayların isimleri şu şekilde sıralandı: Cana Erşen, Eren Alkan, Hazal Halavut, Koray Üstün, Pelin Ünsal, Reha Keskin, Samet Kalecik ve Sema Oruç.

Ön elemeyi geçen adayların, tez önerilerinin tüm sayfalarını içeren ve ciltlenmiş haldeki beş nüshasını postayla veya elden Tarih Vakfı'na ulaştırmaları bekleniyor.

Teşvik Bursu nihai sonucu, Ekim ayı başında açıklanacak.

"TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

SAMİM AKGÖNÜL

1912 İstanbul doğumlu Dimitrios Kalumenos, Patrikliğin resmi fotoğrafçısı olarak 6-7 Eylül 1955'i fotoğraflarla belgelemesi üzerine tutuklanıp işkence gördü, 1958'de sınır dışı edildi. Memleketinden sürülürken "Pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahaısmarladık!.." diyen Kalumenos, Serdar Korucu'nun hazırladığı kitaplarla yeniden aramızda...

61 yıl önce, bugünlerde, ulusu ayakta tutmak için şart olduğu düşünülen kullanışlı düşman "Yunan"dı (Özellikle tekil kullanıyorum, bu konuya döneceğim). Ancak "Yunan" dönemin şartlarında uzaktaydı, erişilemezdi; zaten bu ulusu diri tutmak için de dış düşman yetmiyordu. Bir iç düşmana hararetle ihtiyaç vardı, o da iktidarın elinin atındaydı. "Rumlar" iç düşman olarak çok pratiktiler, zira hem Yunanlarla ilişkilendirilebiliyorlardı, İstanbullu olmalarına rağmen Ortodokstular ve bir kısmı da Yunanistan tebaasındandı, hem de isim benzerliğinden dolayı şeytanlaştırılan Kıbrıslı Rumlarla ilişkilendirilebiliyorlardı. Ve oradaydılar, evlerinde, dükkânlarında, kiliselerinde, okullarında, İstanbul'un hem fakir hem kalburüstü semtlerinde, adalarda, Beyoğlu'nda. Erişilebilirdiler, kolay lokmaydılar. Erişildiler, yutuldular.

Aynı dönemde Marshall planı sayesinde kırsala makineler geliyor, şehirlerde daha yavaş da olsa sanayileşme adımları atılıyordu; İstanbul'un çeperleri her türlü manipülasyona ve provokasyona açık ve aç kitlelerle dolmaya başlamıştı. İlk gecekondu fotoğrafları da aynı dönemde çekilmişti. Bu kitleler dönemin Menderes iktidarının dinsellikle yoğrulmuş hamasi milliyetçi söylemine açıktı, yutmaya hazırdılar. Erişildiler, bu sözleri yuttular. Ne de olsa onlar isterse şeriat bile gelebilirdi. Demokrasi vardı artık.

6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece, dönemin iktidarı bu güruhu ideal iç düşmanın üzerine saldı. Kontrolden çıktı her şey. Evler mağazalar yıkıldı, yağmalandı. İnsanlar linç edildi, kadınlara tecavüz edildi, kiliseler yakıldı. Düşmanlıkla ve açlıkla bilenmiş kalabalık, iktidarın dağıttığı tek kesim sopalarla maşalığı canı gönülden kabul etti. Samimi bir nefretti bu, içtenlikle, seve seve saldırdılar. Bayrakları siper yapanlara bayrakları mızrak yaptılar.

Nikolaus Manginas, *Dimitrios Kalumenos'un Objektifinden 6/7 Eylül, II. Cilt*, haz. Serdar Korucu, İstanbul: İstos Yayınları, 2016.

Ertesi sabah İstanbul silinemeyecek bir utançla uyandı. Bu utanç silinemedi, zira o gece belgelendi. Bir tesadüf eseri (umarım) aynı günlerde yeni açılan Hilton Oteli'nde Interpol toplantısı vardı ve birçok gazeteci oradaydı. Onlardan biri de Fransız *Paris Match* dergisinin muhabiriydi ve gecenin inanılması güç izleri derginin 17-24 Eylül 1955 tarihli nüshasında çarşaf çarşaf yayımlandı. Konuya ilgi duyanlar tarafından artık iyi bilinen bu fotoğrafları 1990'lardan sonra tarihçiler kullandı.[1] 6-7 Eylül 1955 gecesinin ilk travması geçtikten sonra hem kurbanlar hem de İstanbul'un "sade" vatandaşları

Patrik Athenagoras mezarlıkta dehşet içinde.

o geceyi anlattı. Anılar yazıldı, gene 1990'lardan sonra röportajlar yapıldı. Ama gene de bir şey eksik kaldı. Eksik kaldı ki o kadar yazılıp çizilmesine rağmen kitleler bu olayı anlayamadı. Anlayanlar da nefretle olayı hatırlatanlara mütemadiyen saldırdı. Hatta 2005'te Dilek Güven, Korhan Gümüş, Cengiz Çandar, Ali Bayramoğlu, Ayhan Aktar ve Cengiz Aktar'ın inisiyatifiyle, Tarih Vakfı'na dönemin soruşturma savcısı Emekli Tümgeneral Fahri Çoker tarafından bağışlanmış olan arşivdeki fotoğraflardan bir sergi hazırlığına girişildi. Sergi İşçi Partili bir grubun saldırısına uğradı.[2] Zira kimse duymasın istiyorlardı, kimse bilmesin, kimse konuşmasın. Halbuki tarih inatçıdır. Tarih, tarihi olguların aydınlanabileceği dönemi sabırla bekler. Özellikle herkesten saklanan kaynaklar er ya da geç okurunu, anlamak bilmek isteyeni bulur. Belgeler bekler, ta ki biri alıp onlardan bir anlam çıkarana kadar. Uyuyan belgeler uyanır; konuşurlar hiç gocunmadan, "Neden bu kadar beklettin!" demeden anlatırlar anlatacaklarını. Kalumenos arşivi de aynen öyle yapmış. Türkiyeli okuyucuya o gecenin hikâyesini anlatmak için 60 sene beklemiş. Serdar Korucu'nun titiz çalışmasıyla bizlere sunulmuş.

Dimitrios Kalumenos, 1912 İstanbul doğumlu. O kadar İstanbullu ki, lakabı "İstanbullu". Aileden fotoğrafçı Kalumenos. Zoğrafyon'dan hemen sonra gazeteciliğe atılmış ve 1936'dan itibaren hem İstanbul hem de Yunanistan gazetelerinde muhabirlik yapmış. Türkiye'de renkli fotoğrafçılığın öncülüğünü üstlenen Kalumenos 1948-1958 yılları arasında İstanbul Gazeteciler Ajansı'nın müdürlüğünü yürütmüş. Aynı dönemde Patrik Athenagoras'ın isteğiyle Patrikliğin resmi fotoğrafçısı olmuş. Serdar Korucu'nun hazırladığı, Laki Vingas'ın danışmanlığını yaptığı bu iki ciltte bizlere sunulan 6-7 Eylül 1955 fotoğraflarından sonra tutuklanmış ve işkence görmüş. Dönemin basınında hemen Türk düşmanı kategorisine yerleştirilmiş ve 1958'de sınır dışı edilmesi alkışlanmış. Memleketinden sürülürken söylediği "Tekrar, pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahaısmarladık!.." sözleri gazeteler tarafından "küstahlık" (!) olarak nitelendirilmiş. Kitapları yasaklanmış, hayatı allak bullak edilmiş. Bir Türkiye hikâyesi...

Ama fotoğrafları, o fotoğraflardan yansıyan hüzün, şaşkınlık, hayal kırıklığı, korku bizlere kalmış. Kendisi de "Fotoğrafları korku içinde çektim" diyor bir röportajında. Ama yılların verdiği tecrübeden olsa gerek, elleri pek titrememiş gördüğümüz kadarıyla.

Serdar Korucu söz konusu iki ciltte, Kalumenos'un çektiği fotoğrafları "kuru kuru" sunmamış (Zaten fotoğraflar hiç de kuru değil, tabiri caizse!). Bu henüz Türkiye'de tanınmayan birincil kaynağı iki farklı birincil kaynakla desteklemiş: 6-7 Eylül gecesi saldırıya uğrayanların hatıraları ve –bence daha da önemlisi– sağda solda kırıntı halinde bulunan, o gece saldırıyı gerçekleştirenlerin hatıraları. Bu önemli. Değişik birincil kaynaklardan netlikle süzülen olgu ve olayları, konu hakkında yazılan akademik eserlerle de desteklemiş. İki cildin sonunda kapsamlı bir kaynakçanın bulunmayışını önemli bir eksiklik olarak gördüğümü de belirtmeden geçemeyeceğim. Söz konusu iki kitap akademik yayın olmasalar da, genç araştırmacılara kaynak oluşturacağından böyle bir kaynakça son derece faydalı olabilirdi.

Birinci ciltte 60 fotoğraf yer alıyor, 1955'in 60. yıldönümü dolayısıyla olsa gerek; zira ikinci ciltte, yani 61. yıldönümünde 61 fotoğraf seçilmiş. Fotoğrafların çoğu bir envanter ça-

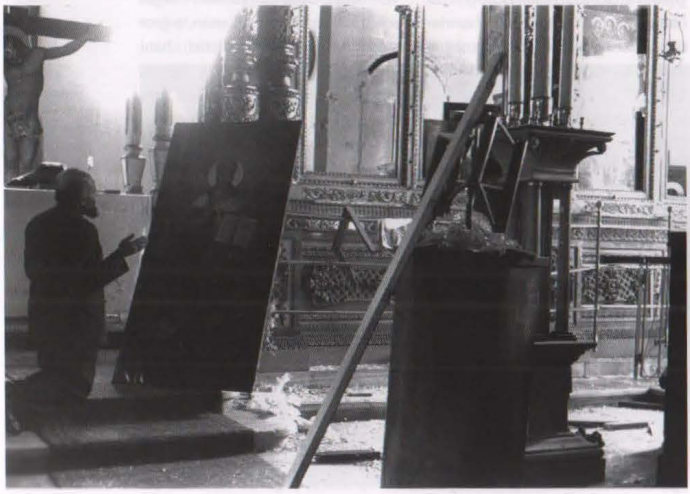

"Oradaydım" diyen çocuk.

lışması için, daha çok bina, dükkân ve evlerdeki tahribatı belgelemek için çekilmiş gibi. *Paris Match* muhabirinin çektiği resimler ise daha "haber" odaklı; bol bol korkulu insan ve kendinden geçmiş saldırgan görünüyor o fotoğraflarda. Bu 121 fotoğrafın arasında "insanlı" olan dördünü seçelim.

Birinci ciltte 43. sayfada bir fotoğraf var. Belli ki poz verilmemiş. Patrik Athenagoras'ın parçalanmış mezarları gördüğü andaki ilk tepkisini yakalamış Kalumenos: Elleri başının arkasında kenetlenmiş, sırtı kamburlaşmış, bir dehşet, çaresizlik, şaşkınlık, akıl almazlık hali. Elbette 6-7 Eylül 1955 gecesinin rasyonel sebepleri bulunabilir. İnsanların Kıbrıs meselesini bahane ederek mallarını çalmak için Rumlara saldırdığı söylenebilir, ki bu doğrudur. Aziz Nesin meşhur "Migros Türktür Türk Kalacak" öyküsünde böyle bir şahitliğini anlatır. O gece Beyoğlu sokaklarında bir kadın görür Nesin; sırtında üç adet çalınmış kürk, ellerinde çifter çifter ayakkabılar... Etrafta herkes "Kıbrıs Türktür Türk kalacak!" diye bağırmaktadır (Beyoğlu'ndaki nalburun bununla ne alakası var kısmını geçiyorum). Kadıncağız konudan o kadar uzaktır ki, fark edilmemek için o da bağırmak zorunda olduğundan ama ne dendiğini pek anlamadığından, o zaman yeni açılan Migros marketleriyle karıştırır meseleyi ve bağırır: "Migros Türktür Türk kalacak!" Komik, değil mi? Ben ilk okuduğumda Türkiye eğitim sisteminin bizlere verdiği umursamazlıkla kahkahalarla gülmüş, ikinci okuduğumda ise hiç gülmemiştim. Tamam, fakir ve cahil insanlar "para" için saldırdı bu dükkânlara, evlere. Haydi diyelim kiliselere de oradaki değerli eşyaları yağmalamak için girdiler. Peki mezarlar? Kemikler? İşte samimi nefret, içselleştirilmiş nefretle kastettiğim budur. Kıbrıs'taki kuzeyde kalan Rum mezarlıkların halini de hatırlayınız lütfen. Rasyonalitesi olmayan bir nefret bu; nereden geldiği belli, nereye gideceği belli ama "anlamı" belirsiz bir hınç duygusu.

İlk dua?

Gene birinci ciltte, 101. sayfada tanıdık bir yüz var. Kalumenos gene belgelemek için olsa gerek, baştan aşağı parçalanmış bir kilisenin içini görüntülemiş. Ancak tam deklanşöre basacakken, sağ taraftan davetsiz bir misafir kafasını uzatıp kadraja girmiş, makinenin odağını bozmuş. 6-7 yaşlarında bir çocuk bu, ama yüzü tuhaf bir şekilde yetişkin. Korku yok gözlerinde ama vakitsiz büyümüşlük var. Ceketinin altındaki baklava desenli yeleğin aynısından bende de vardı onun yaşlarındayken. Çok gördüm ben bu çocuğu İstanbul sokaklarında, Atina sokaklarında, Halep sokaklarında, Bağdat sokaklarında. Birden büyüyen, büyümek zorunda kalan bir çocuk bu. Ağlamıyor. Kameraya gülümsemiyor da. Dinginlikle bakıyor. 1955'te yedi yaşında olsa şimdi 68 yaşındadır. Nerededir acaba? Kimdir? O gece hakkında ne düşünüyordur? O gecenin ve devamında olanların hayatına nasıl bir etkisi olmuştur? Acaba o fotoğraf çekildiğinde Kıbrıs'ın Rum mu Türk mü olduğunu düşünüyordu? Hayatı boyunca hangi partiye oy vermiştir acaba? Kimi sevmiştir, kimden nefret etmiştir neden sevdiğini ya da neden nefret ettiğini bilmeden? Bu kitap o çocuk için yayımlanmış sanki. "Ben de vardım" diyebilsin diye.

İkinci cildin 19. sayfasında bulunan fotoğrafa bakalım şimdi. Fotoğraf gene bir kilisenin içinden. Tam bir apokalips görüntüsü; her şey karmakarışık. Yerler ve dev bir çöp kutusu cam kırıklarıyla dolu. Belli ki birileri birazcık temizlik yapmaya çalışmış Kalumenos gelmeden. Fotoğrafa yansıyan kaos, temizlikten sonraki hal yani. 50-55 yaşlarında bir adam kilisenin içindeki iki basamağa tuhaf bir şekilde yandan ilişivermiş. Rahat bir şekilde diz çöküp duamı edeyim dememiş anlaşılan, oracığa diz çökmüş, her an düşecek gibi. Başı kel, o dönem çok moda olan Troçki sakalı var, gözlüklü ve takım elbiseli. Bu adam Rum cemaatinin ileri gelenlerinden biri olmalı. Tam bir burjuva. Belki bir avukat ya da eczacı. Ama Notabl statüsünü unutmuş gibi ya da artık o geceden sonra bu statünün hiçbir önemi saygınlığı kalmamış. Belki de ertesi gün Atina'nın Nea Smyrni Mahallesi'ne göç etmiştir ama sanmıyorum. Birçok Rum gibi o da Athenagoras tarafından ikna edilebilmiş, şehrinde bir on sene daha güvercin tedirginliğinde yaşamaya devam etmiş, 1964'te diğer Rumlarla birlikte sınır dışı edilmiştir büyük ihtimalle. Belki de o gece dindar oldu, belki de o gece ilk defa yerden kaldırılıp oraya alelacele iliştirilmiş gibi görünen Pantokrator İsa tablosuna ellerini açtı. Belki de o duadan sonra Siraselviler'deki yazıhanesini her sabah korku ve duayla açtı. Ölmüştür herhalde artık. Hangi duygularla öldü acaba?

1990'ların sonunda Kallithea'da bir saha araştırmasında çok yaşlı, Troçki sakallı bir adamla konuşmuştum. Büyük bir kızgınlıkla beni evine almış, bana ve Türklere verip veriştirmişti. 1955'te kumaş dükkânı yağmalanmış, dayak yemiş, 1964'te de karısı sınır dışı edilince onu takip etmek zorunda kalmıştı. İstanbul kokan o köhne salonda, kristallerin yerleştirildiği vitrinin karşısındaki kabartma kumaşlı koltukta kendime hep aynı soruyu sormuştum. Yahu bu adam benden nefret ediyor, bir kaşık suda boğacak, neden beni aldı evine? Herhalde pek kimse dinlemediği içindir. Belki de Türkçe konuşmak için. Belki de kızabilecek, küfür edilebilecek birisi nihayet karşısına çıktığı için. O dönem uydu yayınları yeni başlamıştı. Yarım saat bana bağırıp çağırdıktan sonra "Simdi sus" demişti (Halbuki ben hiç konuşmamıştım!), "TRT'de Zeki Müren saati başlıyor". Aynı insan mıydı acaba? Bence evet. Aynı değilse bile aynı.

İki ciltten geriye kalan hem şaşkınlık hem de –maalesef– bir tanışıklık duygusu. Resimlerde ve şahitliklerde gördüklerimiz, ne olduğunu anla-

Üç kadının dramı.

Son fotoğrafımız 59. sayfada. Bomboş bir oda. Bir sandık var divan olarak kullanılan, bir komodin. Komodine kâğıtlar gelişigüzel istiflenmiş. Bir de odanın tam ortasında bir su testisi. Belli ki bir burjuva evinde değiliz. Çok mütevazı insanlar bunlar. Üç kadın var odada. Poz vermiyorlar. Genç olanı tahta bir tabureye oturmamış, çökmüş. Kalakalmış öylece. Arkasında ayakta duran başka bir kadının kafası kadraja girememiş. Oturanı omuzlarından tutuyor teselli etmek, sakinleştirmek için. Bir de sandığın köşesine ilişmiş, anneanneme benzeyen yaşlı bir kadın var. Siyah elbiseli, terlikli, boş boş bakıyor objektife. Ne olduğunu tam anlayamamış sanki. Bu kadın gitmemiştir bence. Nereye gidebilir ki hayatının sonbaharında evini, komşularını, alışkanlıklarını bırakarak? Musakkasını yapacak; patlıcan, lahana bulamaz Atina'da, Sydney'de, San Francisco'da. Mümkün değil. Ya hayatının sonunu mutsuz geçirmiştir ya da ölmüştür acından bu boş odanın içinde birkaç ay sonra. Makarios kim, biliyor muydu acaba öldüğünde ya da Milli Türk Talebe Birliği'nden haberdar mıydı?

yamadan saldırıya uğrayan sıradan insanlar, "başka bir davaya" kurban verilen "iç düşmanlar", yağmalanmış dükkânlar, yakılıp yıkılmış evler ve karşılarında irrasyonel bir hiddetle ama zevk ve şevkle saldıran, yağmalayanlar. Dün de gördük bu insanları, bugün de görüyoruz. Bu yazının başlığına geri dönelim. Serdar Korucu'nun hazırladığı ilk cildin tanıtım toplantısında sormuş bu soruyu Patrik Bartholomeos: "Toplumun bir kesimi nasıl olur da bir başka kesimi düşman olarak algılar?" Bu hem çok haklı ve insancıl bir soru, hem de çok naif. Dünkü ve bugünkü tecrübelerinden, Patrik Bartholomeos da çok iyi biliyordur yanıtı eminim. Türkiye gibi toplumsal temelleri zayıf ülkelerde toplumun bir kesimi bir başka kesimini HER ZAMAN düşman olarak algılar. Toplumsal kırıklardan beslenir iktidarlar ve siyasal, ekonomik, kültürel gücü ellerinde tutanlar. Kimi sosyal bilimci nefretin ve düşmanlığın "tanımamaktan" kaynaklandığını düşü-

nüyor. "Tanısan seversin" denir ya, onun gibi bir şey. Diğer bir deyişle, toplumun bir kesimi bir grubu iyi bilmiyor, o yüzden o gruba nefret duyabiliyor. Ben bu görüşe katılmıyorum. Kanımca en keskin başkalık "yakın başkalık". Bize çok yakın, fazla yakın olanlardan nefret ediyoruz. Bizi "bozma" ihtimali olanlardan. Çok iyi tanıdıklarımızdan. Komşularımızdan korkuyoruz. Uzak başkalık ancak zararsız ve gülünç stereotipler yaratabilir. Yakın başkalık ise dramlar. Yoksa ne Yahudi soykırımını açıklayabiliriz, ne Ermeni soykırımını ne de 6-7 Eylül 1955 İstanbul ya da 18 Nisan 1978 Malatya gibi pogromları. Yugoslavya'da Sırplar, Boşnaklar ve Hırvatlar birbirlerinden çok farklı oldukları için öldürmedi birbirini. Çok benzer oldukları için öldürdüler.

İşin en hazin tarafı, bu iki ciltten fırlayan atmosferin 61 senedir değişmeden devam ediyor olduğunu görmek. Hâlâ iç düşmanlar var, hâlâ kapılara işaret koyuluyor, hâlâ duvarlara "Biz geldik kızlar" yazılıyor, hâlâ herhangi bir kimliğin mensupları topyekün "düşman" ya da hain ilan edilebiliyor. Karl Schmitt dimdik ayakta.[3]

1964'te Rumların gene Kıbrıs meselesi bahane edilerek sınır dışı edilmesinin 50. yıldönümünde Bilgi Üniversitesi'nde bir toplantı düzenledik.[4] O dönem, Fransa'da Ermeni soykırımının inkârının cezalandırılması tartışması yapılıyordu. Türkiye'de hükümet aba altından sopa göstermek için her an Türkiye'deki Ermenistanlı Ermenilerin sürülebileceğini ısrarla en yetkili ağızlardan açıklıyordu. "Yani" diyorlardı, "gerekirse konuyla alakaları olmayanları gene cezalandırırız". Toplantının kahve molasında, tam bir sene önce kaybettiğimiz sevgili dostum Vangelis Kechriotis'e "Tarih dünün bugünüdür" demiştim bilmiş bir tavırla. Halbuki -dır'lı -dir'li cümleleri hiç sevmem. Vangelis herkesin içini aydınlatan gülümsemesini takınmış, "Abi" demişti (çok güzel "abi" derdi), "galiba bu topraklarda, bugünün bugünü!"

Serdar Korucu iki ciltte Kalumenos aracılığıyla, onlarca hatıratı kullanarak, 61 yıl öncesini gözümüze taşımıştır elbette. Ama sadece 61 yıl öncesini değil.

SAMİM AKGÖNÜL
STRASBOURG ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Örneğin Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 234 s. ya da Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2014), 239 s.

2 Korhan Gümüş, "2005'te 6-7 Eylül Sergisi'ne Kim Saldırdı?", Bianet, 7 Eylül 2011, http://bianet.org/bianet/azinliklar/132546-2005-te-6-7-eylul-sergisi-ne-kim-saldirdi

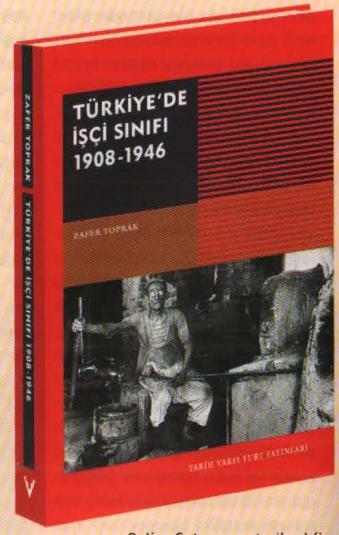
3 Carl Schmitt'in iç düşman kavramı hakkında bkz. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul, Metis Yayınları, 2014). Aynı kavram üzerine zıt görüş için kanımca en iyi okuma Freund Julien, *L'essence du politique*, 4. basım (Paris: Dalloz, 2004) (İlk basım Paris. Sirey, 1965).

4 Toplantının tanıtım yazısı için bkz. Samim Akgönül, "1964: Bir Adım Ötesi Dönüşü Olmayan Yolun Başında", T24, 3 Mart 2014. 1964 sürgünü hakkında bkz. *Hülya Demir, Rıdvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri* (İstanbul: Belge Yayınları, 1999).

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"in ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını yaşamış, refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişkisine rağmen, emekçi kesim bu refahtan görece payına düşeni almıştı. Ancak, 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyon sonucu "refah devleti" tökezledi. "Sosyal devlet"in yükü giderek altından kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirliğini yitirmişti. Hayek'in, Friedman'ın, neo-liberal anlayışın yıldızı bu tarihlerde parladı. Reagan, Thatcher bu tarihlerde iktidar oldular. Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi "post-modernite" ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları," etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzene çıkarılırken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, emeğiyle geçinen bir "sınıf"ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Zafer Toprak

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıl Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

15.YIL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BİR HINÇ VE ŞİDDET TARİHİ

KIBRIS'TA STATÜ KAVGASI VE ETNİK ÇATIŞMA

NIYAZI KIZILYÜREK

586 sayfa, 978-605-399-404-6

Prof. Dr. Niyazi Kızılyürek, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarında hınç duygusunun ortaya çıkışını ve akıl almaz bir biçimde yayılan toplumsal şiddet olgusunu, her iki kesim milliyetçilerinin uyguladığı politikaların boyutlarını tüm ayrıntılarıyla ele alıyor. Bugün de süregelen ve adeta çözümsüzlüğe terkedilen "Kıbrıs'ın Sırrı" üzerine yazılmış en kapsamlı eser.

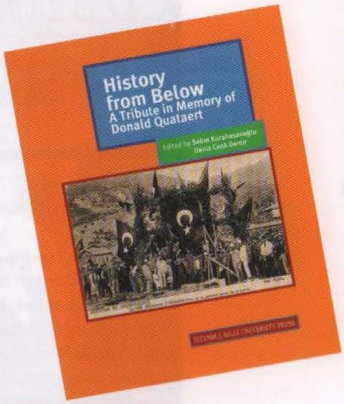
BİLİM, TEKNOLOJİ VE YENİLİK

KAVRAMLAR, KURAMLAR VE POLİTİKA

DERLEYENLER İBRAHİM SEMİH AKÇOMAK, ERKAN ERDİL, MEHMET TEOMAN PAMUKÇU, MURAD TİRYAKİOĞLU

762 sayfa, 978-605-399-448-0

Bilim, teknoloji ve yeniliğin oynadığı rolü, bu konuları kavram, kuram, uygulama ve polıtika çerçevesinde ele alan, anlaşılır kılan ve kavramlar arası ilişkileri belirgin şekilde ortaya koyan bu eser, alanında öncü akademisyenlerin katkılarının bulunduğu ilk başvuru kaynağı olma amacıyla derlenmiştir.

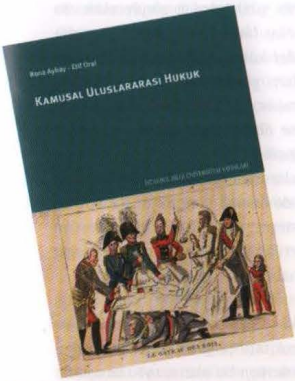
HISTORY FROM BELOW

A TRIBUTE IN MEMORY OF DONALD QUATAERT

EDITED BY SELİM KARAHASANOĞLU, DENİZ CENK DEMİR

730 pages, 978-605-399 449-7

Of the 33 authors who have contributed the 32 academic articles that make up this book, 17 were students at Binghamton, Eleven of them wrote their theses under Donald Quataert. There are 10 memorial pieces in this book.

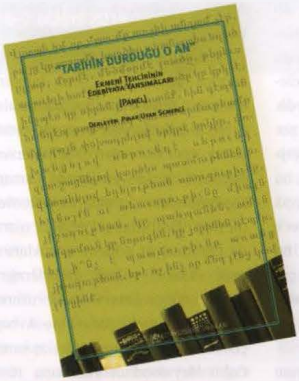

KAMUSAL ULUSLARARASI HUKUK

RONA AYBAY, ELİF ORAL

478 sayfa, 978-605-399-454-1

Uluslararası hukukun temel hukuk ilkelerine bağlı olduğu, ancak uygulamada bazı önemli farkların ortaya çıktığı gerçeğinden hareket ederek bu çalışmada, odakonusu farklar çağdaş her devletin anayasal yapısının temeli olan yasama, yürütme ve yargı erkleri açısından karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

"TARİHİN DURDUĞU O AN"

ERMENİ TEHCİRİNİN EDEBİYATA YANSIMALARI

DERLEYEN PINAR UYAN SEMERCİ

88 sayfa, 978-605-399-457-2

Bugünün Türkiye'sini anlamak için toplumsal olayların nereden ve nasıl başlayıp, bugünlere nasıl ulaştığını çözebilmek için bu topraklarda "göç", "içgöç" "tehcir", "soykırım", "zorunlu göç" gibi toplumsal felaket bırakan olayların edebiyata yansımalarını anlatan bu çalışma, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde 2014 yılında yapılan panelin metinlerini içeriyor.

TÜRKİYE'DE ÇERKES DİASPORASININ SİYASİ TARİHİ

ZEYNEL ABİDİN BESLENEY

272 sayfa, 978-605-399-442-8

Bu eser, dünden bugüne Türkiye'de Çerkes diaspora siyasetinin tarihsel ve toplumsal özelliklerini, diasporada yaşanan ideolojik farklılıkların ulaştığı boyutları karşılaştırmalı olarak incelemek ve bunu yaparken Cumhuriyet'in ulus yaratma siyasetinin içinde Çerkeslerin konumunu doğru biçimde tanımlamaya çalışmak olarak açıklıyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

Çocukların ve Çocukluğun Tarihi

GÜLAY YILMAZ

Çocukların ve çocukluğun tarihi 1960'lar ve 70'lerden bu yana bir araştırma alanı olarak Batı tarihçiliğinde yerini aldı. Bu çalışmalar ilk ortaya çıktığında, modern toplumların ortaya çıkış sürecinde çocuk algısının değişimi ve çocuğun modern toplumlardaki yeni tanımlanmış rollerinin belirlenmesine yönelik, daha tepeden bakan bir yaklaşım sergilendi. 1990'lardan günümüze kadar olan dönemde ise çocuğun bizzat çevresini etkileyebilen, sosyal ve ekonomik yapılarla etkileşim kurabilen ve bunları değiştirebilen bireyler olarak değerlendirilmesiyle birlikte çocukların sesini daha çok duyabileceğimiz bir tarihçiliğe doğru eğilim arttı. Bu yaklaşım son derece renkli, çocukların farklı dönemlerdeki varlıklarını ve tecrübelerini daha detaylı inceleyebilmiş değerli çalışmalar doğurdu. Osmanlı tarihçiliğinde çocuk ve çocukluk tarihi üzerine yapılan çalışmalar son on yıldır artmış olsa da, bu alandaki üretimin özellikle Avrupa tarihçiliğine kıyasla, hâlâ son derece kısıtlı olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle de öznenin çocuk olduğu çalışmaların daha görünür kılınmasının önemi yadsınamaz.

Bu çaba benim için bir sempozyum organizasyonuyla başladı. 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çocukluğun Tarihi Sempozyumu"nu düzenledim. Bu dosya da sempozyumun bir yan ürünü olarak, orada yapılan sunumlardan birkaçının bir araya getirilmesiyle *Toplumsal Tarih* okurlarına sunuldu. Sempozyum panelleri "Çocuk tarihine nasıl yaklaşılmalı?" sorunsalı üzerine bir düşünceyi takip etti. Bu dosyadaki her bir yazı da sempozyumun dört farklı panelini yansıtıyor. Paneller tematik olarak düzenlendi ve her biri Osmanlı tarihinin olası en erken dönemlerinden başlayıp Cumhuriyet dönemini de kapsayacak bir zaman dilimi içerisinde konuları değerlendirdi. Bu sebeple bir "başlangıç" niteliğinde olan Osmanlı toplumu çocuklarını anlama çabası belli olgular ve sorunsallar ekseninde gruplanmış çalışmaları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeli ve belirlenmiş sorunsal ekseninde tarihteki değişimi ve devamlılığı gösterebilmeliydi.

Bu eksende, sempozyum Mısır'daki Afrikalı ve Çerkes köle kızlar hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapan Beth Baron'un enfes sunumuyla açıldı. "Çocuk kimdir?" sorusu ilk panelin ana sorunsalıydı ve klasik dönem Osmanlı'sındaki çocuk tanımlarından (Seyfi Kenan), Balkan Savaşları esnasında Osmanlı toplumundaki çocukların askerileşmesine (Eyal Ginio) ve son olarak da Cumhuriyet dönemi çocuklarının sınıf eksenli olarak değerlendirilmesine (Özge Ertem) kadar uzandı. "Çocuk ve Emek" panelinde Avrupa çocuk emek tarihine bir bakış sunan Colin Heywood'un yanı sıra, 16-17. yüzyıl saray bostanlarındaki devşirme çocukların zorunlu emeği (Gülay Yılmaz) ve 19. yüzyıl İstanbul'unda Anadolu'dan gelen çocukların ev içi hizmetleri (Yahya Araz) değerlendirildi. Ailenin merkeze alındığı üçüncü panelde İstanbul hanelerindeki köle kızlar (Hadi Hosainy), çocuk evlilikleri (Yahya Araz), bebek katli (Gülhan Balsoy) ve bebek düşürme (Fatma Şimşek) konuları farklı dönemler baz alınarak tartışıldı. Son panel ise çocuk algısının ve dolayısıyla eğitiminin modern toplumun ortaya çıkmasıyla nasıl değiştiğini gösteren çarpıcı sunumlarla doluydu. Bu sunumlarda Suriye'de çocuğa dair yeni bir bilincin oluşması (Fruma Zachs), Geç Osmanlı döneminde çocuğun aileden çok rejime ait bir varlık olarak görülmesi (Nazan Çiçek) ve Cumhuriyet döneminde türbe ziyaretlerinin yasaklanmasıyla çocukların değişen inanç eğitimi (Gökçen Beyinli) temel konular oldu.

Dikkatlice değerlendirilecek olursa tüm paneller/sorunsalların farklı tarihçilik alanlarını da (köle tarihi, aile tarihi, emek tarihi ve modernleşme tarihi gibi) içerdiği görülecektir. Bu alanlar farklı kaynaklar ve metodolojiler kullanmakla ve farklı uzmanlıkları gerektiren alanlar olmakla beraber, geçmişe bakarken çocuğu özne olarak ele almanın ve tarihin değişik alanlarını bu perspektiften analiz etmenin tarihçiliğin kendisine de önemli bir katkı sağlayacağını gösterir. Bu dosyada da tartışılan dört ana konudan/panelden kesit sunabilecek yazılar bulacaksınız.

Colin Heywood'un yazısı Batı'daki çocuk tarihçiliğinin geçirdiği evreleri özetlerken bu alanın 1960'lardan bu yana ne kadar değişmiş ve uzmanlaşmış olduğunu da gözler önüne seriyor. Bu, Osmanlı tarihçiliğinde yeni yeni ilgi uyandırmakta olan bu dalın tarihsel ve metodolojik gelişim sürecini görmek açısından son derece önemliydi. Heywood çocuk tarihçiliğinin "toplumun şekillendirdiği çocuk" algısından "çocuğun aktör olarak görüldüğü yaklaşımlara" evrilmesini ve araştırma öznesinin çocuk olarak alınması sonucu doğabilmiş olan yeni bulguların önemini

"çocuk emek tarihçiliği" açısından gözler önüne serdi.

Yahya Araz kız çocuklarının buluğ çağında ve hatta buluğ çağına erişmeden yetişkin erkeklerle evlendirilme pratiğini 19. yüzyıl boyunca İstanbul mahkemesi kayıtlarından izledi, bu kızların hukuken kendi adlarına konuşma hakkı dahi yokken cinsel birleşmeye de zorlandıkları evliliklere dahil edildiklerini tespit etti. Bu çocuklarla evlenen erkeklerin ise ağa, beşe, bey unvanları taşıyan, esnaf, asker, saray görevlileri gibi "saygın" statülerdeki kişiler arasından olduğu Araz'ın ispat ettiği bir başka gerçekti. Araz, İstanbul'daki bu "çocuk evliliklerinin" Anadolu'da birbirine yakın yaşlarda iki çocuğun evlendirilmesi geleneğinden daha da vahim bir şekilde kız çocuklarını savunmasız bırakan bir uygulama olduğunu vurguladı. Günümüzde halen bir toplumsal problem olarak mücadele edilmeye çalışılan "çocuk evliliği" uygulamasının tarihsel sürecini görmek son derece önemlidir. Yazının da belirttiği üzere bu evlilikler yoksulluk veya çaresizlikle yapılmış anlaşmalar değil, Osmanlı toplumunda çocukluğun ve çocuğun cinselliğinin nasıl algılandığıyla ilgili bir problemin ürünüdür. Dolayısıyla, Yahya Araz'ın çalışması günümüzdeki "çocuk evliliği" sorununun çözümünde bir perspektif sunması ve meselenin tarihsel ve geleneksel arka planıyla da meşgul olunması gerektiğine işaret etmesi açısından son derece kıymetlidir.

Nazan Çiçek II. Meşrutiyet dönemi popüler dergilerinde çocuklara bakışın dönüşümünü inceleyen çarpıcı bir yazı yazdı. Yazar, özellikle çocuklara yönelik çıkan dergilerin bizatihi kendisinin bu dönemde çocukların yetişkinlerden farklı bireyler olduğunu göstermesinin yanı sıra dergi içeriklerinin de çocuk meselesini önce evlilik konusuyla eşitleyen, devamında ise daha öncelikli bir hale dönüştüren bir yaklaşım sergilediğini gösterdi. Çocukluğun iyi bir vatandaş olma yolunda vazifelerle yüklü bir dönem olduğu ve bu nedenle aileden ziyade devletin bu inşayı yapması gerektiği görüşü bu dönemde ortaya çıkan

ve Cumhuriyet'e devreden bir miras olarak ön plana çıkmaktadır. Çiçek'in makalesi, Geç Osmanlı dönemi çocuk algısının Cumhuriyet dönemindeki devamlılığını gözler önüne seren son derece önemli bir çalışmadır.

Özge Ertem 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki çocuk dergilerinde sınıf ve ulus bilincinin bu dergilerin okur kitlesi olan orta sınıf ailelerin çocuklarına nasıl işlendiğini ve Cumhuriyet'in meselesi yoksul çocukların Cumhuriyet'in çocuklarına ders vermek amacıyla dergi hikâyelerinde nasıl karşı karşıya getirildiğini anlattı. Ertem'in yazısı, hikâyelerin ve sınıf inşasının çarpıcı örneklerini okuyabildiğimiz nefis bir makale olmasının yanı sıra çocuk tarihçiliğinde "toplumun şekillendirdiği çocuk" algısının geldiği kaynağı da adeta sergiler niteliktedir.

Çocuk tarihçiliğinin Osmanlı alanında verilmiş eserlerine dair son bir söz söyleyerek sizleri yazarlarımızın değerli yazılarıyla baş başa bırakmak istiyorum. Tıpkı fabrikada çalışmaya başlamasıyla özgürleştiğini hisseden Fransız çocukları gibi, yaptığı çocuk evliliği içerisinde kalmaya istekli ve eşinin ailesinden bağımsız yaşayabileceği ayrı bir eve çıkma isteğiyle mahkemeye giden kız çocukları veya tüm orta sınıf çocuk okurlar arasında sıyrılıp gözümüze çarpan "çırak İbrahim" ile karşılaşacağınız bu satırlar, Osmanlı çocuk tarihçiliğinin 90'lardan günümüze uzanan çocuk merkezli derinlemesine tarih analizlerini yakından takip edip malzemesine başarıyla uyguladığını, dahası kategorik değerlendirmelerin ötesine geçebildiğini —Osmanlı ve Cumhuriyet çocukları ayrımından sıyrılmak gibi— göstermektedir. Gelecekte Osmanlı çocuk tarihçiliğinin başarılı örneklerini daha çok göreceğimiz muhakkaktır.

ÇOCUKLUĞUN TARİHİNİ YAZMAK: KİŞİSEL BİR ENTELEKTÜEL YOLCULUK

COLIN HEYWOOD

Çocukluğun tarihinin 1960 yılında Philippe Ariès tarafından L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime *[Eski Rejimde Çocuk ve Aile Hayatı] isimli çalışmanın yayımlanmasıyla başladığı genel kabul görür. Benim bu sahada bir tarihçi olarak kariyerim o kadar geriye uzanmıyor, ancak bu tarihyazımının yıllar içindeki evrimine angaje olmaya yetecek kadar uzağa gidiyor. Aşağıdaki yazı Avrupa'da çocukluğun tarihi hakkında kapsamlı bir inceleme değil; daha ziyade kişisel deneyimin ışığında, tarihsel literatürdeki değişim ve süreklilik üzerine bir düşünce niteliği taşıyor.*

ÇEVİREN: SELİM SEZER

ÇOCUK EMEĞİNİN TARİHİ

Ben çocukluk hakkındaki araştırmalara 1970'li yıllarda, 19. yüzyıl Fransa'sındaki çocuk emeği hakkındaki bir projeyle başladım; bunu daha sonra Fransız halkının modern dönemdeki büyüme deneyimleri hakkında daha geniş bir araştırmaya dönüştürdüm ve bu süreç içinde çeşitli literatür incelemeleri ürettim. 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başı boyunca çocuğun ve çocukluğun tarihi büyük çapta genişledi ve tarih ve sosyal bilimlerdeki çeşitli akımlara uyarlandı.

Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* [Eski Rejimde Çocuk ve Aile Hayatı], Fransa: Points, 2014.

Çocuk emeği hakkında 1988 yılında yayımlanan monografim, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki reformcuların yürüttüğü çocukları kurtarma faaliyetleriyle ilgili tarihyazımındaki uzun soluklu aşamanın bir parçasını teşkil ediyor. Çalışma Fransa'da 1841 ve 1874 yılında çıkarılan çocuk emeği yasalarını belli bir düzeyde ayrıntılı olarak araştırmış ve epey "tepeden" bir yaklaşım benimsemişti: Temel aktörlerin hepsi yetişkinler –işverenler, reformcular, politikacılar ve müfettişler– idi.[1] Sanayideki çocuk işçileri korumaya yönelik devlet müdahalesi herhangi bir ülkede çocuk emeğini inceleyen tarihçiler için bir başlangıç noktasıdır ve araştırmacıların dikkatini çeşitli biçimlerde çekmeye devam etmektedir.[2] Bunun nedenlerini bulmak zor değil. Birincil kaynaklar bolca mevcut ve arşivlere ve kütüphanelere erişim görece kolay. Dahası, Avrupa'da 1945 sonrasının refah devletini destekleyen güçlü bir akım söz konusu. Tarihçiler genel olarak bunun kökenlerinin izini çocuk emeği yasalarında ve erken dönemlerin diğer sosyal yasalarında bulma ve kontrolsüz kapitalizmin kötülükleri olarak gördükleri şeyi vurgulama fırsatını olumlu karşılıyor.

Aynı zamanda, geriye dönüp bakıldığında benim projemin sahadaki bazı değişimleri desteklediği açık. Proje tarım sektöründeki çocuk işçilerin kötü durumunu belli bir derinlikle incelemiş ve bu şekilde daha önceki dönemlerde görülen, (özellikle Britanya'da) sanayide çocuk emeğine yoğunlaşma durumundan uzaklaşmıştı.[3] Her zaman birbirinden ayırt edilmeyen çocuklara gönderme yapmak yerine, çiftliklerde ve atölyelerde işlerin dağıtımında cinsiyetin oynadığı rolü incelemişti.[4] En önemlisi de, çocuk istihdamının uzun vadedeki azalışını izah etmek için, temel emek piyasasındaki değişikliklere bakmaya başlamıştı.[5] Bu, 1970'ler ve 1980'ler boyunca neoliberallerin refah devletine getirdiği

Üstünde İngilizce ve Yidiş dilinde "Çocuk Köleliğini Durdurun" sloganı yazılı bant taşıyan iki kız. Büyük olasılıkla 1 Mayıs 1909 tarihindeki New York işçi yürüyüşünde çekilmiş bir fotoğraf.

Library of Congress koleksiyonu

etkili eleştiriler bağlamındaydı. Tarihçiler, çeşitli sanayilerde istihdam edilen çocuk sayısındaki yükseliş ve düşüş ile anne babaların kararlarını izah etmede yoksulluğun rolü gibi meselelerde nicel metotlara başvurmada iktisatçıları izledi.[6] Şimdi, fabrikalardaki ve madenlerdeki çocuk emeğindeki azalmanın tek bir nedene atfedilemeyeceği konusunda bir nevi konsensüs bulunuyor. Tarihçiler şimdi, çocuk emeği yasalarının yanında, teknik değişim, yükselen reel ücretler ve çocukluk hakkında yeni görüşler gibi etkilere de işaret ediyor.[7]

ÇOCUKLUK TEMSİLLERİ

1990'lı yıllarda ortaya çıkan "çocukluk hakkındaki yeni sosyal çalışmalar", çocukluğun tarihine yeni bir can verdi. Sosyologlar Alan Prout ve Allison James'in gerçekleştirdiği kilit önemdeki çalışma, başka şeylerin yanında, çocukluğun bir sosyal yapı olarak ele alınması gerektiğini savunuyordu. Bu, çocukluk hakkında doğal ve evrensel gibi görünen şeyin gerçekte büyük ölçüde tarihsel ve kültürel koşullar tarafından belirleniyor olabileceğinin kavranmasını içerir.[8] Bir başka deyişle, ırk ve cinsiyet örneğinde olduğu gibi, aynı biyolojik başlangıç noktasından hareketle çok farklı fikirler inşa edilebilir. Nicholas Tucker'a göre çocukluk örneğinde, çocuğun biyolojik gelişmemişliği evrenseldir. Ancak çocuk, doğuştan itibaren içinde bulunduğu toplumun taleplerine kendini uyarlamak zorundadır ve bu da çocukluk üzerinde toplum sayısı kadar çok varyasyon potansiyeli yaratır.[9]

Bunun tarihçiler için bir hayli verimli olduğu kanıtlanmıştır. Araştırmacıların bu alana göz atması için, ünlü filozofların eserleri, küçükleri betimleyen resimler, onlar hakkındaki düşünceleri ileten şiirler ve romanlar ve nihayet fotoğraflar ile filmler de dahil olmak üzere bolca metin ve görsel malzeme mevcuttur. Netice geniş bir tasavvurlar yelpazesi olmuştur ve buna Ortaçağ'ın sonlarında Batı Avrupa'da "tatlı ve kutsal çocukluğun" idealize edilmesi, 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde aşırı Püritenlerin algıladığı "pis ilk günah yığınları" ve 20. yüzyıl sonu İsveç'indeki "yetkin çocuk" tasavvuru da dahildir. Modern Fransa'daki çocukluk deneyimini incelerken, çocukları tabiatı itibariyle kötücül veya masum olarak betimleyen, birbiriyle çelişen temsillerin temel etkisinden kaçınmak zordur. Sonuç olarak bunlar, deyim yerindeyse çocuk büyütme veya çocukların sanayide istihdamı hakkındaki kararları gerçekten de etkilemişti. Her şeyden önemlisi, Jean-Jacques Rousseau ve eseri *Émile*'in (1762) geleneksel Katolik ortodoksluğuna yönelik meydan okuması, çocukların yeniden değerlendirilmesinde önemli bir dönüm noktasıydı. Temel noktası, "insan kalbinde orijinal bir

"The Watercress Girl", John Raphael Smith, Yale Center for British Art.

http://sifting hepast.com/2012/05/10/the-watercress-girl-smith-1780/

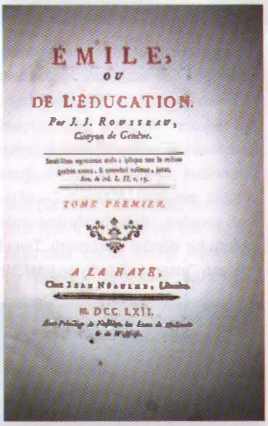
Sardalya paketleyen çocuk işçiler, 1913.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu

yoldan sapmanın olmadığı" yönündeydi ve bu şekilde kurulu Hıristiyan nosyonu olan ilk günah fikrine doğrudan doğruya meydan okuyordu.[10] 20. yüzyıl boyunca bazı sosyologların bir "sosyal konstrüktivizm" eleştirisine yöneldiğini de buna eklemek gerekir. Bu sosyologlar, onun sosyal olanı biyolojik olanın aleyhine olacak şekilde fazla vurguladığını, bu durumun ise biyolojik olanı yalnızca bir kalıntı düzeyine getirme düzeyine vardığını ileri sürüyor. Çocukluğun temsillerine adanmış çalışmalarda netice ise, çocukların bedenlerinin görmezden gelinmesi oluyor.[11]

ÇOCUKLAR VE FAALLİK

"Yeni sosyal çalışmaların" manifestosunun da önemli bir maddesi olan, çocukların kendi yaşamlarını ve başkalarının yaşamlarını belirlemede etkin olması yönündeki çağrı, pek çok tarihçiyi ve sosyal bilimciyi cezbetti. Bu, çocuklara ebeveynlerinin cimrilikle verdiklerinin pasif alıcıları muamelesi yapma yönündeki eski anlatıdan kurtuluş oldu. Benim modern Fransa'da büyüme hakkındaki çalışmam, çocukların perspektifinden hareket etme –"çocuklara bir ses verme" ve onların faalliğini vurgulama– niyetiyle yola koyuldu. Bu, öncelikle, çocukların arkalarında az kayıt bırakmasınedeniyle yoğun olarak mektuplar, günlükler ve otobiyografiler gibi "ego belgelerine" dayanmak anlamına geliyordu. Bu kaynakların kusurları iyi bilindiğinden, bunlara dönük ayrıntılı bir eleştiri gerekliydi.[12] 19. yüzyıl Fransa'sında kızlar tarafından tipik olarak yazılan kişisel günlükler çoğu zaman, yazarın ilk komünyona hazırlandığı zaman dolaylarında annenin denetimi altında yazılırdı. Neyse ki kızlardan bazıları büyüyünce günlüklerine sahip çıktı ve aile, arkadaşlar ve kimlik inşası gibi dünyevi ve ruhani meseleler hakkındaki görüşlerine ilişkin ipuçları verdi. Çocukluk kalıntıları ve yetişkinler tarafından yazılan başka otobiyografik eserler ise, bellek kaybı ve sonradan edinilen bakıştan bakma karşısında savunmasız haldeydi ve genellikle istisnai kişiler tarafından yazılırdı. Burada önemli olan şey, bunların "gerçekliğe açılan bir pencere" değil, geçmişin modellerinden etkilenmiş bir edebiyat formu olduğunu kavramaktı.[13] Bir diğer zorluk ise çocukların faalliğinin sınırlarının anlaşılmasıydı. Çocuklar her zaman kendilerini iktidar mevkilerinden dışlanmış halde bulmuştur; bu yüzden de ebeveynler, öğretmenler ve polisler gibi yetişkinlerle müzakere yürütmek zorunda kalmışlardır.[14] Yakın zamanda yapılan yorumlar, kişinin çocukların faallik derecesi açısından düşündüğünü ve çocukların savunulmazlığının akılda tutulması gerektiğini ileri sürmüştür.[15]

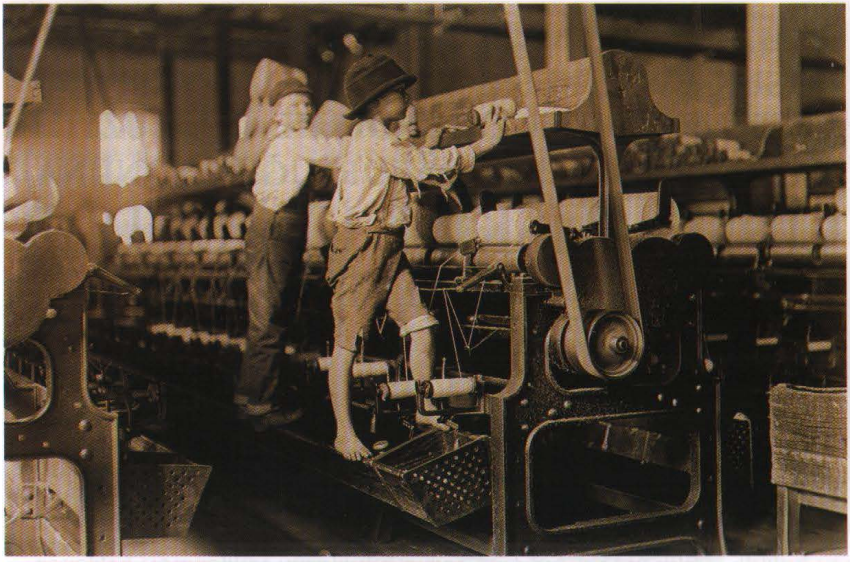
Çocukların yeniden değerlendirilmesinde bir dönüm noktası olan, Rousseau'nun *Émile* adlı eseri.

Bir pamuk fabrikasındaki çocuk işçiler, Kuzey Carolina, 1908.

Library of Congress koleksiyonu.

Tüm bunlar akılda tutulduğunda, çocukları pasif değil aktif bireyler olarak betimlemek geçmişe yönelik yeni bakış açılarına olanak vermiş ve tarihsel anlatının çıplak kemiklerine bir parça et koymuştur. Fransa örneğinde, bazı çocuklar kendilerini eğitimden yoksun bırakması halinde çalışmaya başlamak zorunda kalmayı içerleyerek hatırlıyorken, bazı başka çocukların bir ücret kazanmayla ge-

Amerika'da bir tekstil atölyesinde çocuk işçiler, 1909.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mill_Children_in_Macon_2.jpg

len statü yükselişini olumlu gördüğünü açığa çıkarmıştır. Köylerde başka çocuklar arasındaki sosyalleşme, erken cinsellik deneyimleri, öğrencilerin prestijli liselerde eğitilmesine duyulan istisnai husumet ve çeşitli yerel, ulusal ve siyasi kimliklerin şekillenmesi hakkında ipuçları sunmuştur. Bu şekilde, çocukları dışarıda bırakan bir çocukluk tarihi yazma riskinden kaçınılmıştır!

SONUÇ

Ariès'in çocukluk hakkındaki fikirlerinin, çok sayıda disiplinden araştırmacılar üzerinde derin etkiler yarattıktan sonra bugün, tarihçiler arasında az taraftar bulduğu açıktır.[16] Onun ortaya koyduğu ve çocuğun aile ve okulda sosyalleşmesine yoğunlaşan erken dönem araştırma gündemi genişleyerek, çalışma, sağlık, boş zaman etkinlikleri, cinsellik, suç ve tüketim gibi çok sayıda konuyu içine alır hale gelmiştir. Sosyal bilimlerden gelen girdiler, erken dönem araştırmaların önemli ölçüde ampirik olan yaklaşımına teorik bir takviye getirmiştir. Ve çocuğun perspektifinden yola çıkan "aşağıdan" bir yaklaşım, yalnızca yetişkinin perspektifiyle ilgili olan, her yere sinmiş "yukarıdan" yaklaşımda bazı gedikler açmıştır.

DİPNOTLAR

1 Colin Heywood, *Childhood in Nineteenth-Century France: Work, Health and Education among the 'classes populaires'* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

2 Örneğin bkz. Lee Shai Weissbach, *Child Labor Reform in Nineteenth-Century France: Assuring the Future Harvest* (Baton Rouge ve Londra: Louisiana State University Press, 1989); Carl Ipsen, *Italy in the Age of Pinocchio: Children and Danger in the Liberal Era* (New York ve Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006); Boris B. Gorshkov, *Russia's Factory Children: State, Society, and Law, 1800–1917* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2009).

3 Heywood, *age*, 1. Kısım. Başka referanslar için bkz. Marjatta Rahikainen, *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century* (Aldershot, Hants.: Ashgate, 2004), bölüm 3.

4 Heywood, "Age and Gender at the Workplace: The Historical Experiences of Young People in Western Europe and North America", *Working Out Gender: Perspectives from Labour History*, ed. Margaret Walsh (Aldershot: Ashgate, 1999), s. 48-65.

5 Heywood, "The Market for Child Labour in Nineteenth-Century France", *History* 66 (1981): 34-49. Ayrıca bkz. Clark Nardinelli, *Child Labor and the Industrial Revolution* (Bloomington: Indiana University Press, 1990).

6 Özellikle Sara Horrell ve Jane Humphries, "The Exploitation of Little Children: Child Labor and the Family Economy in the Industrial Revolution", *Explorations in Economic History* 32 (1995): 485-516. Uluslararası karşılaştırmalar için bkz. *Child Labour's Global Past*, ed. Kristoffel Lieten ve Elise van Nederveen Meerkerk (Bern: Peter Lang, 2011).

7 Hugh Cunningham, "The Decline of Child labour: Labour Markets and Family Economies in Europe and North America since 1830", *Economic History Review* 53 (2000): 409-28.

8 Alan Prout ve Allison James, "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, ed. James ve Prout (Londra: Falmer Press, 1990), s. 7-34; Arlene Skolnick, "Rethinking Childhood", *Rethinking Childhood: Perspectives on Development and Society*, ed. Skolnick (Boston ve Toronto: Little, Brown, 1976), s. 1-15 (s. 1).

9 Nicholas Tucker, *What is a Child?* (Londra: Fontana, 1977), s. 13. Ayrıca bkz. Allison James, "From the Child's Point of View: Issues in the Social Construction of Childhood", *Biosocial Perspectives on Children*, ed. Catherine Panter-Brick (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 45-65.

10 Heywood, *Growing Up in France: From the Ancien Régime to the Third Republic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 45-63.

11 Prout, "Childhood Bodies: Construction, Agency and Hybridity", *The Body, Childhood and Society*, ed. Prout (New York: Palgrave, 1999), s. 1-18 (s. 1); aynı yazar, *The Future of Childhood* (Londra ve New York: Routledge/Falmer, 2005), s. 2-3, 54-7.

12 Heywood, "Growing Up in France", bölüm 1.

13 Buradaki etki Philippe Lejeune ve onun şu eserleridir: *Je Moi des demoiselles: enquête sur le journal de jeune fille* (Paris: Seuil, 1993) ve *On Autobiography* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989).

14 Leena Alanen, "Explorations in Generational Analysis", *Conceptualizing Child-Adult Relations*, ed. Leena Alanen ve Berry Mayall (Londra ve New York: Routledge-Falmer, 2001), s. 11-32.

15 E. Kay M. Tisdall ve Samantha Punch, "Not So New? Looking Critically at Childhood Studies", *Children's Geographies* 10 (2012): 249-64 (255-6); Myra Bluebond-Langner ve Jill E. Korbin, "Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods", *American Anthropologist* 109 (2007): 241-6 (242).

16 Bkz. Adrian Wilson, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History and Theory* 19 (1980): 132-153 ve Heywood, "Centuries of Childhood: An Anniversary-and an Epitaph?", *Journal of the History of Childhood and Youth* 3 (2010), 343-65.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUKLUK, ÇOCUK EVLİLİKLERİ VE CİNSELLİK YAŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (19. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İMPARATORLUĞUN SONUNA)*

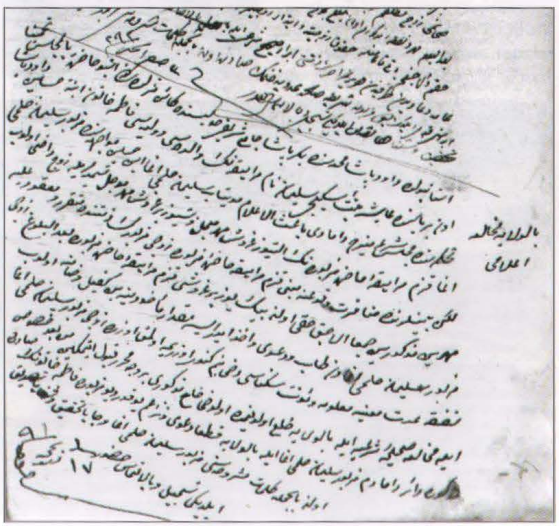
CİNSEL İLİŞKİYE UYGUNDUR LAKİN KENDİ ADINA KONUŞAMAZ!

YAHYA ARAZ

İslam-Osmanlı hukuku kız çocuklarının evlenmelerini ve fiziksel olğunluğa bağlı olarak buluğa erişmeden cinsel ilişkiye girmelerini kabul edilebilir buluyordu. Ne var ki aynı hukuk, evlilik yaşamının tüm sorumluluklarını yüklenmesi beklenen bu kız çocuklarının kendi adlarına konuşup karar almasını uygun görmüyordu. Bu kız çocukları eşleriyle yaşadıkları ve mahkemelere taşınan sorunlarda ebeveynleri tarafından temsil ediliyordu.

AYŞE YA DA ON ÜÇ YAŞINDA İSTANBULLU BİR KIZ ÇOCUĞU!

Eskici Süleyman'dan olma, Fatma'dan doğma İstanbullu Ayşe, 1875 tarihinde henüz on bir yaşında iken kocasından boşandı. Kocası Müytâb Süleyman Hilmi Ağa adında orta halli bir esnaftı. Evlenmişlerdi ancak evlilikleri arzu ettikleri şekilde devam etmemişti. Birlikte yaşamalarının zemini kaybolmuş, kayıtların diliyle, aralarında "munâferet vukû" bulmuştu. Boşandıklarını 25 Ocak 1875 tarihinde İstanbul Davudpaşa Mahkemesi'ne gelerek ilan ettiler. Kayıtlara çok az giren Ayşe gibi kız çocuklarının izlerini umut ve sabırla takip etmeyi göze alanlar sürprizlerle karşılaşmaya hazır olmalıdır. Bu, Ayşe'nin mahkemeye sonuncu gelişi değildi. Süleyman Hilmi'den boşandıktan birkaç ay sonra bir ticarethanede kâtiplik yapan Mehmed Ali adında mütevazı bir İstanbulluyla evlenecekti. Ancak talihsizlikler Ayşe'nin peşini bırakmıyordu. 4 Aralık 1875 tarihinde ikinci kocasından da boşanacaktı. Bu kez kayıtlara on üç yaşında bir kız çocuğu olarak geçirilmişti.[1]

Eskici Süleyman'ın kızı Ayşe'nin ilk eşi Müytâb Süleyman Hilmi Ağa'dan boşanma kaydı.

DŞS.137, s. 35, hkm. 4 (25 Ocak 1875)

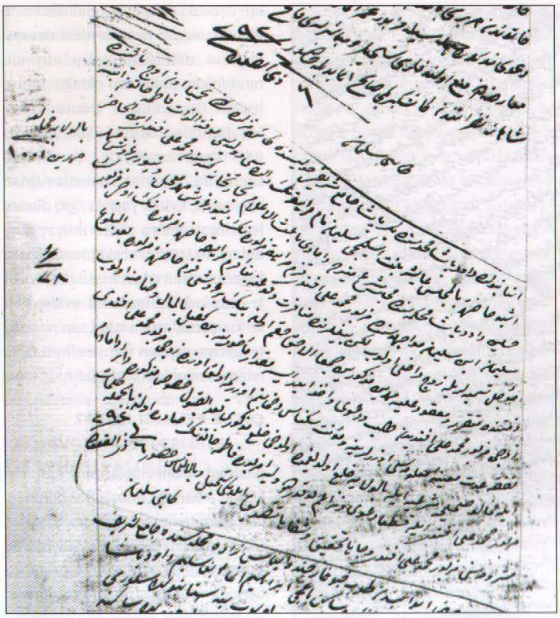
Ayşe gerçekten henüz bir çocuktu; mahkeme her iki boşanmasında da onu çocuk olarak tanımlayacaktı. Bir çocuk olarak kendi adına konuşma ve karar verme hakkı yoktu. Bu ne-

denle, en azından hukuki olarak, evleneceği kişilere ve her iki evliliğinin arkasından gerçekleşen boşanmalara karar veren kendisi değildi. Annesi, babasının yokluğunda, velisi sıfatıyla onun adına konuşuyor ve karar veriyordu. Ayşe, her iki boşanmanın ilan edildiği mahkeme oturumlarında hazır bulunmuş ancak kocalarının ve mahkemenin muhatap aldığı kendisi değil annesi olmuştu. Konuşmamış, anlaşıldığı kadarıyla kimse ona bir şey sormamıştı.

Ayşe'nin evlilikleri son dönem Osmanlı toplumunda çocuk evlilikleri, çocukluğun sınırları, çocukluktan erişkinliğe geçiş ve cinsellik gibi konular etrafında yapılacak tartışmalar için verimli bir zemin sağlamaktadır. Ayşe gibi çocuk yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının durumu hukuki ve toplumsal olarak nasıl görülüyor, hangi ölçütler üzerinden değerlendiriliyordu?

Bunun gibi soruları tartışmaya başlamadan önce, konuya çerçeve oluşturabilecek birkaç hususun üzerinde durmakta fayda vardır. Birincisi, çocuk evlilikleriyle ilgili vakaların kayıtlara nasıl ve ne ölçüde yansıdıkları meselesidir. Konu üzerinde yapılacak araştırmalar için en önemli kaynak şüphesiz mahkeme kayıtlarıdır. Bununla birlikte, bu evliliklerin çok az bir kısmı kayıtlara yansımış olmalıdır. Bir evliliğin mahkemeye taşınması genellikle boşanma ya da evlilik sözleşmesiyle ilintili maddi meseleler etrafında ortaya çıkan sorunlar vesilesiyle gerçekleşiyordu.

"Mutlu" bir çocuk evliliğinin mahkeme kayıtlarına girmesi için herhangi bir gerekçe yoktu. Bu nedenle kız çocuklarının evlendirildiklerinde kaç yaşında olduklarını bilmek çoğunlukla mümkün değildir. Hukuk metinleri, çocuk evliliklerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş olmakla birlikte toplumsal pratikler bağlamında yapılacak bir tartışma, evlilikleri yolunda gitmeyip velileri aracılığıyla boşanan kız çocuklarının nasıl tanımlandıkları ve boşanırken kaç yaşında oldukları gibi sınırlı veriler üzerinden yürütülmek zorundadır.

Eskici Süleyman'ın kızı Ayşe'nin ikinci eşi Kâtip Mehmed Ali'den boşanma kaydı.

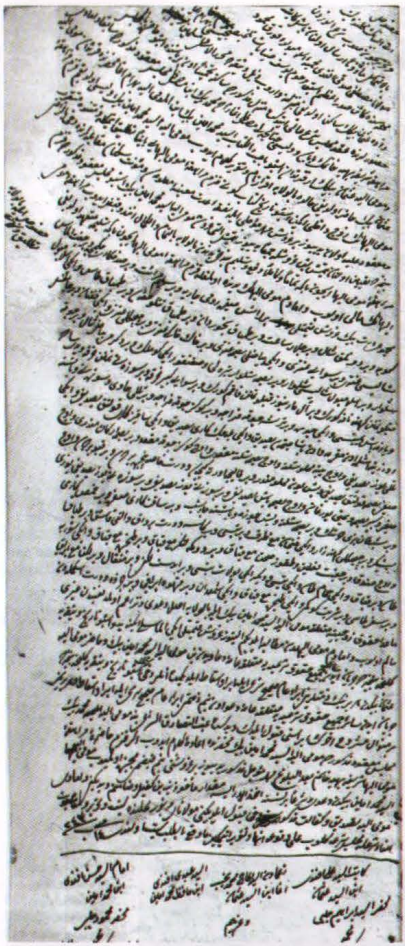
DŞS 1381, s. 12, hkm. 38 (4 Aralık 1874)

İkinci husus, çocuk evlilikleriyle toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki meselesidir. 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da mahkeme kayıtlarına yansıyan ve çocuk evliliği olarak tanımlanabilecek evliliklerin neredeyse tümü, buluğa erişmediği için çocuk kabul edilen kız çocukları ile isimlerinin sonunda efendi, ağa, bey, beşe gibi toplumsal statülerini belirten unvanları taşıyan iş güç sahibi yetişkin erkekler arasında yapılmıştır. Evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı, Ayşe'nin her iki evliliğinde olduğu gibi, eşiyle birlikte yaşıyor ve cinsel ilişki dâhil evlilik yaşamının sorumluluklarını, hukuki olarak olup

Küçük yaşta evlendirilen kız çocukları, mahkeme kayıtlarında da "çocuk" olarak anılıyordu.

Library of Congress koleksiyonu.

On bir yaşındaki Şerife Behiye Hanım'ın boşanma kaydı. Henüz buluğa erişmediği için boşanma işlemlerini velisi sıfatıyla babası yürütmüştür.

DŞS 85, v. 36a, hkm. 1 (31 Ocak 1828)

bitenler üzerinde söz hakkına sahip olmadan, yüklenmek zorunda kalıyordu. Osmanlı İstanbul'unda çocuk evlilikleri tanımlamasının anlattığı, önemli oranda yetişkin erkeklerle, hukuki olarak çocuk kabul edilen kızlar arasında yapılan evliliklerdi. İstanbul mahkemeleri ve toplumun kendisi bunun farkındaydı. Dönem boyunca evlendirilen ve henüz çocuk yaşlarda iken boşanan kızların, hassas durumları göz önünde bulundurularak, yaşının belirtilmesi ihmal edilmiyor ancak erkekler için bunun yapılmasına gerek duyulmuyordu.

Üçüncü nokta ise 19. yüzyılın başından imparatorluğun sonuna değin kız çocuklarının evlendirilmesine yönelik algı ve pratiklerdeki devamlılığı ve dönüşümü takip etmenin ne ölçüde mümkün olduğu meselesidir. Osmanlılar I. Dünya Savaşı koşullarında hazırladıkları Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde, çocukluğun sınırlarını yeniden tanımlamaktan kaçınarak, evlilik yaşıyla ilgili düzenlemeler yapmaya neden ihtiyaç duydular? Bu sorunun cevaplandırılması kararnamenin çıkarılmasından önceki otuz-kırk yıl boyunca evlilik yaşı ve kız çocuklarının nasıl tanımlandığı üzerine yapılan tartışmaların takip edilmesini gerektirmektedir.

ÇOCUK EVLİLİĞİ NEDİR?

İstanbul mahkemelerinin kâtipleri kendi adlarına tasarrufta bulunan, konuşan, evlenen ya da boşanan 10'lu yaşlardaki kızların kayıtlarını tutmaya alışkındı. Cerrahpaşa civarında oturan İsmail kızı Emine, 23 Mayıs 1817 tarihinde Davudpaşa Mahkemesi'ne başvurup eşiyle anlaşamadığını, bu nedenle boşandıklarını belirttiğinde on üç yaşındaydı. Bu zor süreçte babası da kendisine eşlik ediyor, telkinlerde bulunuyordu. Ancak konuşan ve sözü dinlenen Emine'nin kendisiydi.[2] Oysa on üç yaşında ikinci kocasından boşanan Ayşe adına karar veren ve konuşan annesiydi. Onları birbirinden ayırıp birisine kendi adına konuşma hakkını tanırken öbürünü velisine bağımlı kılan, yaşlarından ziyade hukuki statüleriydi. Mahkeme, Ayşe'yi "murahıka",[3] Emine'yi ise "baliğa" olarak tanımlamıştı. Hukuki olarak Ayşe halen bir çocuktu, Aliye ise bir yetişkindi ve artık kendi adına hareket edebilirdi. İslam-Osmanlı hukukunda buluğa erişmek ya da baliğa sayılmak "rûyet-i dem-i hayz" ile yani ilk âdet kanının görülmesiyle mümkündü.

İslam-Osmanlı hukukunda insan yaşamının dokuz ile on beş yaşları arasındaki dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçişin çeşitli aşamalarının tamamlandığı ve nihayet yetişkinliğe geçildiği bir zaman dilimi olarak görülüyordu. Dokuz yaşında âdet görmeye başlayan bir kız çocuğu baliğa kabul edilirdi. Erkek çocuklar için buluğa erişmenin alt yaş sınırı on ikiydi. Daha önce buluğa erişmemiş kız ve erkek çocuklar on beş yaşına geldiklerinde gelişimlerine bakılmaksızın buluğa erişmiş kabul edilirdi.[4] Âdet görüp buluğa erişen bir kız rızası alınmadan evlendirilemezdi. Ayrıca Aliye'nin yaptığı gibi kendi adına tasarrufta bulunabilir, evlenebilir ya da kocasıyla anlaşıp boşanabilirdi. Toplumsal pratikler, önemli oranda hukuki sınırları yansıtacak şekilde, 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da kız çocuklarının, yaygın olarak, on üç-on dört yaşlarında buluğa eriştiklerine işaret etmektedir. Ancak buluğa erişmek bu yaşlardan önce ya da sonra da gerçekleşebiliyordu. Bolulu Mehmed kızı Hatice kendisini "ücret ile hizmet eder makulesinden" şeklinde tanımlayıp, ev içi hizmetlerde çalışmak üzere 7 Şubat 1804 tarihinde İstanbullu bir aileyle anlaştığında on iki yaşında baliğa bir kızdı.[5] Mehmed kızı Vahide kocası Mehmed Sadık'tan "Aramızda hüsn-i muâşeretimiz yoktur" diyerek boşandığında on bir yaşındaydı. Mahkemede annesi de ona eşlik ediyordu ancak baliğa olduğu için kendisi konuşuyordu. Muhtemelen evlen(diril)diğinde bir çocuktu.[6] İstanbul'da kız çocukları için buluğ yaşı nadiren on iki yaşın altına iniyordu. Hukuk dilinde ve toplumsal pratiklerde buluğa erişmiş dokuz-on beş yaşları arasındaki kızların evlilikleri "çocuk evliliği" olarak tanımlanmıyordu. Aynı yaşlarda olup evlendirilen ancak buluğa erişmemiş kız çocuklarının evlilikleri ise, kelimenin tam anlamıyla "çocuk evliliği"ydi.

Kız çocuklarının buluğa erişmeden evlendirilmesi hukukun ayrıntılı olarak düzenlediği bir alandı. Osmanlı hukuk metinleri konuyu tartışmış ve özellikle hassas konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Buluğa erişmediği için hukuki olarak çocuk kabul edilen, ancak buna rağmen evlendirilen bir kız çocuğunun cinsel yaşamı nasıl düzenlenecekti? Erkeğin, çocuk kabul edilen eşiyle cinsel ilişki kurma isteği (ve hakkı) hangi şartlar altında nasıl olacaktı? Bu soruların cevaplandırılması özellikle İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin

daha doğru bir zeminde tartışılabilmesi için önemlidir. Osmanlı Anadolu'sunda kız ve erkek çocuklarının küçük yaşlarda evlendirilmesi yaygın bir gelenekti. Bu evliliklerde kızlar ve erkekler genellikle birbirine yakın yaşlarda oluyor, cinsel ilişki dâhil evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için çocukların buluğa erişmesi bekleniyordu. Çocuklar buluğa eriştiğinde düğün yapılır ve evlilik fiili olarak gerçekleşirdi.[7] Anadolu'daki pratiklerin aksine İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin büyük bir bölümünde taraflardan kız olanı çocuk, erkek ise yetişkindi. Kayıtlara yansıyan boşanma vakalarından anlaşıldığı kadarıyla evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı buluğa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmış oluyordu. Boşanma kayıtları cinsel ilişkiyle ilgili ayrıntılara mutlaka yer veriyordu. Cinsel ilişki "duhûl" (girmek) kelimesiyle anlatılmaktaydı.[8] Bu nasıl mümkün olabilirdi? İslam-Osmanlı hukukuna göre evlendirilen kız çocukları için cinsel ilişki, fiziksel olgunluğun gerçekleşmiş olmasına bağlı olarak, buluğu önceleyebilirdi. Cinsel ilişkinin zarar vermeyeceği düşünülen kız çocukları fiziksel olgunluğa erişmiş kabul edilirdi. "Cimâa mutîka" tanımlaması henüz buluğa erişmemiş olsa dahi bir kız çocuğunun cinsel ilişki için yeterli fiziksel olgunluğa eriştiğini anlatıyordu. Fiziksel olgunluğa aileler, ihtilaflı durumlarda mahkemeler karar vermekteydi.[9]

Kız çocuklarının cinsel ilişkiye girecek fiziksel olgunluktan yoksun olması "muhîfe" ve "mehzûle" gibi sözcüklerle anlatılırdı.[10] Bu durumda olup evlendirilmiş kız çocukları fiziksel olgunluğa erişinceye değin eşlerinden uzak tutulmalı, eşleri de sabırlı olup onlara yaklaşmaktan ve cinsel birliktelikten sakınmalıydı. 18. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir fetvasında, evlendirilmiş "mehzûle" bir kız çocuğunun kocası tarafından cinsel ilişkiye zorlanması neticesinde ölmesi konu edilmiştir. Böyle bir ilişki, fetvada "bu misüllü cimâ' oluna gelmiş değil iken" denilerek kınanmıştır.[11]

İstanbullular, Abdullah Efendi'nin fetvasına konu olan ilişkiden uzak duruyordu. Bununla birlikte, toplumsal kesimlerin tümü kız çocuklarının evlendirilmesi ve buluğa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmasını yadırgamıyordu. Kız çocuklarının en erken hangi yaşlarda evlendirildiğini tespit etmek çok zordur. Ancak Ayşe gibi velileri aracılığıyla eşlerinden boşanan kız çocuklarının yaşları genellikle on iki ile on dört arasındaydı. Bu kayıtlardan İstanbulluların, 10-15 yaşları arasındaki kız çocuklarının evlendirilip cinsel ilişkiyle tanışmasını kabul edilebilir bulduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

YETİŞKİNLERİN GÖLGESİNDE BİR EVLİLİK YAŞAMI

Kız çocuklarının evlilikleri yetişkinlerin gölgesinde gerçekleşiyor ve sona eriyordu. Evlendikten sonra kendilerine yetişkin muamelesi yapılıyor, "hatun" ve "hanım" şeklinde anılmaya başlıyorlardı. Boşanan kız çocuklarının yarısına yakını mahkemede annesi tarafından temsil ediliyordu. Büyük bir ihtimalle yine anneleri tarafından evlendirilmişlerdi. Maddi yoksunluklar ve bir himayeye kavuşma isteği annelerin, babaların ve yardım eli uzatacak akrabaların yokluğunda, kızlarını bir önce evlendirme arzusunu canlı tutuyor olmalıydı. Ne var ki kızlarını evlendirenler arasında hali vakti yerinde olduğu anlaşılan anneler ve babalar da bulunmaktaydı. Kız çocuklarının erken yaşlarda ya da buluğa erişmeden evlendirilmesi ile maddi yoksunluklar arasında güçlü bir ilişki olduğunu düşünmek doğru değildir. Mesele, önemli oranda algılarla, çocukların ve çocukluktan yetişkinliğe geçişin nasıl ve hangi ölçütler üzerinden tanımlandığıyla ilgilidir. Şerife Behiye

27 Ocak 1843 ile 21 Ocak 1846 tarihleri arasında Davudpaşa Mahkemesi'ne yansıyan on bir-on beş yaşları arasındaki kızların/kadınların boşanma kayıtları.

Boşanan Kız Çocuklarının İsim ve Yaşları	Velileri	Kocaları
Fatma/11	Baba: Nakkaş Seyyid Hasan	Kafeşçi Reşid Abdi
Zenciye Habibe/11	Anne: Zenciye Fatma	Samancı Kasım
Ayşe/12	Anne: Şerife Adile	Süleyman Ağa
Emine/12	Anne: Şerife Kamile	Ali Ağa bin Mehmed
Emine/12	Baba: Elhac Mehmed Ağa	Mehmed Tevfik Ağa
Emine/12	Baba: Hamallar Kethüdası Mehmed Emin	Seyyid İsmail
Hatice/12	Baba: Basmacı Hüseyin Ağa	Mehmed Salih
Fatma/13	Anne: Şerife Emine	Marpuççu Seyyid Mehmed Emin
Ayşe/13	Baba: İpçi Seyyid Mehmed Arif	Ahmet Çavuş Ağa
Habibe/14	Baliğa	Rençper İbrahim
Aliye/14	Baliğa	Yazıcı Mehmed Behçet Ağa
Ümmügülsüm/14	Anne: Fatma	Kâğıtçı Mehmed Ağa
Meryem/14	Baba: İğdeci Halil Ağa	Derviş Seyyid Ömer
Hamide/14	Anne: Şerife Hamide	İzmirli Hüseyin Ağa
Emine/14	Baba: Afyoncu Seyyid Abdullah	Eskici Seyyid Mehmed
Emine/14	Anne: Şerife Hatice	Berber Mehmed Memiş Ağa
Emine/14	Amca: Avcı Seyyid Ahmed Ağa	Harputlu Hasan Ağa
Hatice/15	Baliğa	Simkeş Mehmed Salih Dede
Hatice/15	Baliğa	Tabancacı Eyüp Ağa
Fatimetüzzehra/15	Anne: Şerife Ayşe	Mustafa Ağa
Hatice/15	Anne: Ayşe	Seyyid Osman Ağa

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiklerini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşamının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu.

Hanım, 31 Ocak 1828 tarihinde babası aracılığıyla kocasından boşandığında on bir yaşındaydı. Hem babası hem kocası toplumsal olarak saygın bir konumdaydı. Babası Çatalcalı Mustafa Ağazâde Mehmed Bey, kocası ise birkaç yıl arayla iki kere sadrazamlık yapmış Yusuf Ziya Paşa'nın[12] "telhîsçi"si Behram Ağazâde Osman Bey'in kardeşi Mehmed Emin Bey'di. Boşandığında kendisi gibi çocuk olan ve Yunan İsyanı'nın ürünü olduğu anlaşılan bir Rum cariyesi vardı.[13]

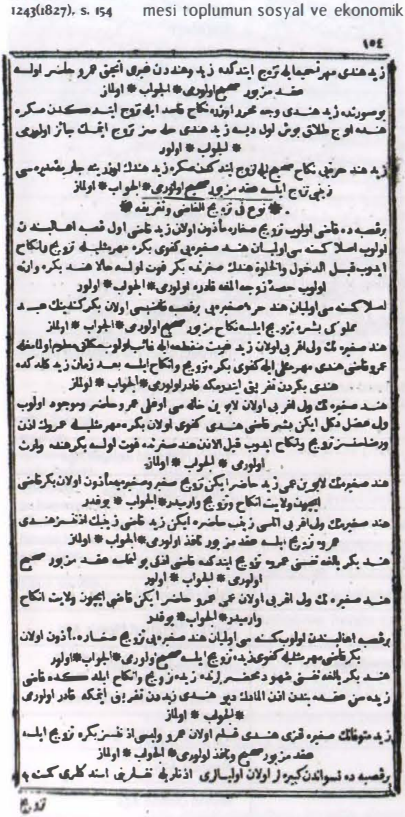
Henüz buluğa erişmemiş kız çocuklarının yetişkin erkeklerle evlendirilmesi toplumun sosyal ve ekonomik katmanlarının tümü için kabul edilebilir bir pratikti. Erkeklerin yaşları, eğer çocuk değillerse kayıtlara geçirilmiyor, ancak meslek ve mensubiyetlerine dair ayrıntılara özenle yer veriliyordu. Bunların arasında esnaf olarak nitelendirilebilecek meslek sahibi orta halli İstanbullular çoğunluğu oluşturuyordu. Bunun yanında askerler, devlet memurları ve saray çevresinden kişiler de bu ilişkinin bir parçası olarak ortaya çıkabiliyordu.[14]

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiğini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşamının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu. Eşler ya da aileler arasındaki ilişkilerin iyi gitmediğinin ilk ciddi belirtileri, kendini mehir etrafında ortaya çıkan tartışmalarda gösteriyordu. Mehir, evlilik sözleşmesinin vazgeçilmez bir parçası olup erkeğin evlendiği kıza/kadına yaptığı ya da yapmayı taahhüt ettiği bir ödemeydi. Evlenirken ödenen "mehr-i muaccel" (peşin mehir) ve boşanma ya da ölüm sebebiyle ödenen "mehr-i müeccel" (ertelenmiş mehir) olmak üzere iki türü vardı.[15] İstanbullular, ifade ettiği anlamının aksine, "mehr-i muaccel"in ödenmesini aceleye getirmek istemiyordu. "Mehr-i muaccel"in konuşulmaya başlanması eşler ve aileler arasındaki ilişkilerin onulmaz yaralar almış olduğunun belirtisiydi. Hikâyeleri takip edilebilen birçok kız çocuğunun önce "mehr-i muaccel" sorunu mahkemeye taşınıyor ardından boşandıkları duyuruluyordu. Velisi olduğu on dört yaşındaki kızı Emine adına hareket eden Ali Ağa, 16 Mart 1869'da mahkemeye başvurup kızının "mehr-i muaccel"ini damadı Hasan Tahsin Ağa'dan talep edecek, on beş gün sonra, 1 Nisan 1869'da, Emine ile Tahsin Ağa'nın boşandığı duyurulacaktı.[16]

Boşanmayla birlikte "mehr-i müeccel" de gündeme gelmekteydi. En yaygın boşanma türü "muhâlaa" idi. Buna göre kadınlar mehir ve nafaka haklarının, pazarlığa bağlı olarak, bir kısmından ya da tamamından vazgeçiyor, eşleri de onlarla boşanmayı kabul ediyordu. Boşanma işlemlerini yürüten veliler sorumluluğu üstlenerek boşanan kız çocuklarının mehir ve nafaka haklarından vazgeçiyordu. Kız tarafının "mehr-i müeccel"i ve nafakayı alarak gerçekleşen boşanmalarda, velilerden beklenen, aldıkları "mehr-i müeccel"i kızları için saklamalarıydı. İstanbullu veliler, kız çocukları adına aldıkları mehri, genellikle, saklamak yerine istedikleri gibi harcamayı tercih ediyordu. Çok az sayıda kız çocuğu buluğa eriştikten sonra ailesini karşısına almayı göze alarak konuyu açmaya cesaret edebiliyordu. Yeni buluğa erişmiş on dört yaşındaki Fatimetüzzehra, annesiyle yaşadığı mehir sorununu 28 Ekim 1834'te mahkemeye taşıyarak bu cesareti göstermişti. Anlattığına göre, sekiz ay önce Müytâb Seyyid Mehmed Ağa'dan boşandığında henüz buluğa erişmemişti. Annesi, boşanma işlemlerini velisi sıfatıyla üstlenmiş, bu arada 200 kuruş olan "mehr-i müeccel"ini de almıştı. Buluğa eriştikten sonra mehrinin 25 kuruşu kendi isteğiyle harcanmıştı. Geriye kalan 175 kuruşu annesinden talep ediyordu. Annesi, 175 kuruşun 60 kuruşunu kızının, ne olduğu belirtilmeyen hastalığının tedavisi için harcadığını iddia edecek, ancak kanıt sunamadığı için 175 kuruşu Fatimetüzzehra'ya vermesi kararlaştırılacaktı.[17]

Boşanan kız çocuklarının evlilik yaşamı birkaç yılı aşmıyordu. Evlilik yaşamının yetişkinlere bağımlı ilk birkaç yılını boşanmadan geçirebilen kız çocukları yetişkinlerin daha az müdahale edebildiği ve eşlerinin

Çocukların evlendirilmesi, boşanmaları ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş fetva mecmualarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, c. 1, İstanbul: Daru't-Tıbâat'ül-Ma'mûre, 1243(1827), s. 154

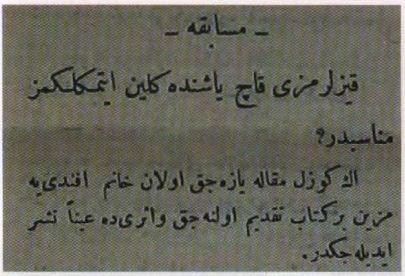

kendilerini muhatap aldığı bir evlilik yaşamına kavuşabiliyordu. Bunun için kendilerinin idare edeceği ayrı bir eve de ihtiyaçları vardı. Kadınlar, kocaları ve varsa çocuklarıyla birlikte yaşayabilecekleri, diğer aile fertlerinin müdahalesinden nispeten uzak, kendilerinin idare edebileceği ayrı bir eve sahip olmaya yönelik istek ve arayışlarını sürekli bir şekilde dillendiriyor ve bu isteklerini mahkemeye taşımaktan çekinmiyordu. Kocalarının ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kalmak erken yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının temel sorunlarındandı. Konu etrafında koparılan gürültü ve tarafların inatlaşması boşanmaya kadar gidebiliyordu.[18] Anahtarını kendi ceplerinde taşıyacakları ayrı bir ev isteğini dillendirenler arasında çocuk yaşlarda evlendirilen ancak artık yaşamları ve evlilikleri üzerindeki dayatmalardan kurtulmak isteyen kadınlar önemli bir yer tutuyor olmalıydı.

İstemediği bir evliliğe zorlanan ya da kocasıyla anlaşamayan bir kız çocuğu ne yapabilirdi? Kızların sorunlarını anlatabilmek ve istemedikleri bir evliliğe itiraz edebilmek için buluğa erişmeyi beklemeleri gerekiyordu. İslam-Osmanlı hukuku bu hususta kız çocuklarına belli haklar tanıyordu; babaları ve büyük babaları dışında kalan kişilerin, kendileri için düzenledikleri evliliklere buluğa eriştikleri anda hiç geciktirmeden itiraz edebilir ve nikâh akdinin feshedilmesini sağlamak için mahkemeye başvurabilirlerdi. Bu hakka "hıyârü'l-bulûğ" (erişkinlik tercihi) denmekteydi.[19] Kendileri gibi çocuk yaşlardaki erkeklerle evlendirilen kız çocukları haklarını kullanmaya daha yakın duruyordu. Henüz fiili bir evlilik yaşamının ve cinselliğin olmadığı böyle evliliklerden vazgeçmenin doğurabileceği hasarlar son derece azdı. Oysa İstanbul'da çocuk evliliklerinden yaygın olarak anlaşılan, kız çocuklarıyla yetişkin erkeklerin evliliğiydi. Cinselliği de içeren fiili bir evlilik yaşamına karşılık geldiği için bu evliliklere itiraz etmek kolay değildi. Toplumsal baskılar bir tarafa hangi kız, buluğa eriştiğinde bu hakkını kullanıp 14-15 yaşında dul bir kadın olmayı göze alabilirdi? İstanbul'da evlendirilmiş kız çocuklarının buluğa eriştiklerinde "erişkinlik tercihi"ni kullanıp evlilik bağından kurtulmayı istemeleri son derece istisnai bir durumdu.

EVLİLİK YAŞI TARTIŞMALARI

Evlilik yaşı tartışmaları 19. yüzyılın son çeyreğinden imparatorluğun sonuna kadar kadınlar, nüfus politikaları ve aile gibi konular etrafında yapılan yayınların önemli bir alt başlığını oluşturuyordu. Yazılanlar kızların ve erkeklerin hangi yaşlarda evlenmesi gerektiğini, Batı'dan verdikleri örnekler ve yaptıkları karşılaştırmalarla etraflıca tartışıyor ve ideal bir evlilik yaşı öneriyordu. Gazeteler, konuya olan ilgiyi canlı tutmak için, okurlarla iletişim kuruyor ve "Kaç yaşında evlenmek münasiptir?" gibi başlıklar altında makale yazma yarışmaları düzenliyordu.[20] Evlenme yaşı tartışmalarının kızların ve erkeklerin evlilik yaşamında üstlenecekleri roller ve topluma karşı var olduğu düşünülen sorumluluklarıyla yakın bir ilgisi bulunmaktaydı.[21] (Müslüman) nüfusun mutlaka artırılması gerektiğinin düşünüldüğü ve bunun takıntıya dönüştürüldüğü bir dönemde[22] evlenmek ve çocuk yapmak kızların ve erkeklerin devlete ve topluma karşı temel sorumluluklarından biri olarak görülüyordu. "Aile teşkil etmemek memlekete karşı ifâ edilecek en büyük vazifeyi unutmaktır"[23] gibi, evlilikle toplumun ve devletin geleceği arasında sıkı bir bağ kuran cümlelere konuyu ele alan yayınlarda yaygın bir şekilde rastlamak mümkündür. Ancak vazifeyi ifa etmek için uygun zamanı seçmek en az vazifenin kendisi kadar önemliydi.

مسابقه

قیزلرمزی قاچ یاشنده کلین ایتمکلکمز مناسبدر؟

الکوزل مقاله یازه‌جق اولان خانم افندیه مزین برکتاب تقدیم اولنه‌جق واثری‌ده عیناً نشر ایدیله‌جکدر.

"-Musabaka- Kızlarımızı kaç yaşında gelin etmekliğimiz münâsiptir?"

Hanımlara Mahsus Gazete, nu. 87, s. 8, 13 C 1314 (19 Kasım 1896)

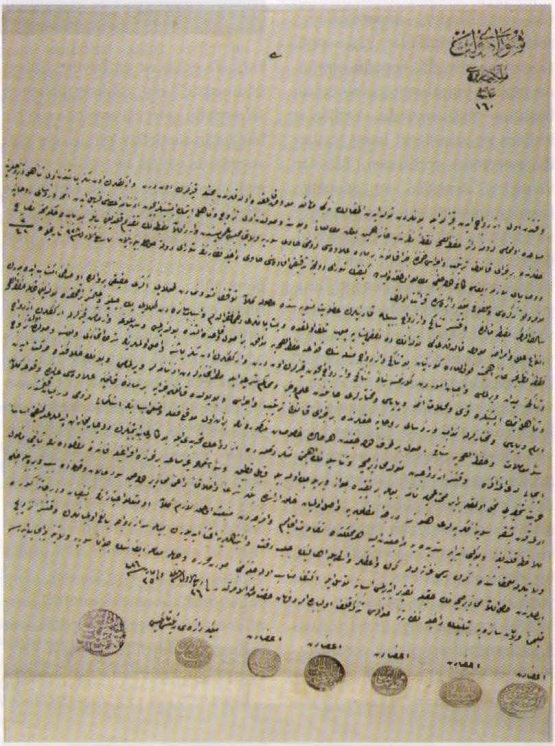
Buna göre kız çocukları 13-14 yaşlarında evlendirilmemeliydi. Bu yaşlardaki kızlar sağlıklı çocuk doğurabilecek fiziksel olgunluğa ulaşmadıkları gibi doğurdukları çocukların bakımını üstlenebilecek birikim ve kabiliyete de sahip değillerdi. Dönemin önemli doktorlarından biri olan Besim Ömer, imparatorluğun son ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde konuyla yakından ilgilenmiş, "Vakitsiz ekilecek tohumun mahsûlu de 'vakitsiz' olur" diye yazarak, 18-19 yaşlarından önce evlenen/evlendirilen kızların doğuracağı çocukların sağlığından duyduğu endişeyi ifade etmişti. Bu yaşlardan evvel evlendi-

İmparatorluğun son döneminde kız çocuklarının devam edebileceği çok sayıda okul açıldı. Bu okullar kız çocuklarının evlilik yaşının yükselmesine katkı sağladı.

Library of Congress koleksiyonu.

rilenler "gebeliği bir müddet tehir" etmeliydi.[24] Gelişmeyen vücutlar cinsel ilişkiyle daha da zayıflar, bu da çeşitli sakatlıklara, hamile kalınması durumunda düşüğe, anne ve çocuk ölümlerine yol açardı.[25] Müstakbel valideler, topluma karşı temel vazifeleri olan çocuk doğurma ve büyütme işini hakkıyla yerine getirmek için en uygun zamanda evlenmeliydi. Bu da 18-19 yaşlarından önce olmamalıydı.

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresi'nin Suriye Vilayeti Meclis-i Umûmisi'nin mazbatası hakkındaki değerlendirmesi.

BOA, BEO, Dosya nu. 1731, Gömlek nu. 279760 (7 Nisan 1910)

Duben ve Behar'a göre evlilik yaşıyla ilgili olarak "ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı boyunca popüler basın, kitap ve dergilerde yer alan tavsiye ve tercihler hemen hemen bütünüyle dönemin demografik gerçeklerine ters düşüyordu. Bu konuda yazılanların çoğu İstanbul'da uygulamanın ve de genel kuralın onlu yaşlarda evlenmek olduğuna inanıyordu." İstanbul'a ait 1885 ve 1907 nüfus sayımlarından yola çıkan Duben ve Behar kızların evlilik yaşı ortalamasının, tam da aydınların olmasını arzu ettiği üzere, 20 yaş civarında olduğunu tespit etmiştir. Erkeler için ise ortalama çok daha yüksek, 30 yaşına yakındı. 1885 nüfus sayımına göre İstanbul'da 10-14 yaşları arasındaki kızların yüzde 93,2'si; 1907 nüfus sayımına göre yüzde 91,2'si evlenmemişti. Buna göre, 10-14 yaşları arasındaki kızların evli olanlarının oranı yüzde 10'nun altındaydı. Duben ve Behar, yazılanlar ile gerçekte olan arasındaki farkın "bilgi eksikliğinden" kaynaklandığını düşünmektedir. Yazarlara göre, "gerçeklere ilişkin bilgi eksikliği, dönemin insanlarını kötümser sonuçlara sürüklemişti. Erken evlilik konusunda aşırı ve şaşırtıcı örnekleri alıp bunu genelleştirme yoluna gitmişlerdi."[26]

Evlilik yaşına değinenlerde gerçekten "bilgi eksikliği" mi vardı? Neden erken yaşlarda gerçekleşen evliliklerin yaygın olduğunu düşünüyorlardı? Bu soruların cevabını vermek kolay değildir. Dönemin çocuklar, çocukluktan yetişkinliğe geçiş, kız çocuklarının eğitimi, kadın ve aile konusundaki algı ve pratikleri yeniden şekillendiren bir dönüşüm geçirdiği açıktır. Batı'dan gelen fikirlerin ve yapılan çevirilerin, değişen devlet politikalarının ve "yayın patlaması"nın[27] yaşandığı bir dönemde yazılanların bu dönüşümün yaşanmasında önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Konu, devletin de ilgi alanına girecekti. Suriye Vilayeti Meclis-i Umûmisi tarafından 1910 yılı başlarında İstanbul'a gönderilen bir mazbatada kızların 14, erkeklerin 18 yaşından önce evlendirilmesinin engellenmesini sağlayacak düzenlemeler yapılması istenecekti. Mazbatada, ifade edilen yaşlardan önce evlenmenin ne kadar sakıncalı olduğu, dönemin yayınlarında dillendirilen gerekçeler tekrarlanarak anlatılıyordu. İstanbul'daki görevliler ve kurullar, evlilik yaşı için bir sınırlama getirilmesinin doğurabileceği tepkileri göğüslemenin zorluğunu da göz önünde bulundurarak, konuyu "hürriyet-i şahsiye"ye aykırı bulmuş, yasaklama yerine gazete ve vaazlar gibi araçlarla halkın "vakitsiz" evliliklerin sakıncaları konusunda bilgilendirilmesinin daha uygun olacağını savunmuştu.[28] Nihayet 1917'de çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile evlilik yaşı yeniden düzenlenecekti. Buna göre nikâh ehliyetine sahip olmak için erkeklerin 18, kızların 17 yaşını bitirmiş olması gerekiyordu. 18 yaşına ulaşmamış erkekler ile 17 yaşına ulaşmamış kızlar buluğa eriştiklerini iddia edip evlenmek için müracaat ederlerse hâkim durumlarına bakıp karar verecekti. Yalnız bu durumdaki kızların, velilerinin izninni almaları şarttı. Kanunname'nin gerekçesinde buluğa erişmenin evlenmek ve aile kurmak için yeterli olamayacağı, dönemin yaygın düşünceleri çerçevesinde açıklanmıştı.[29]

SONUÇ

Evlilik yaşı, aile ve kadınlarla ilgili yayınlar, çeviriler, devlet politikaları ve tartışmalar toplumsal yaşamda kız çocuklarının (ya da 15 yaşında küçük kız çocuklarının) evlendirilmesi üzerinde nasıl bir etki yarattı? Bu soruya

sayısal veriler üzerinden uzun cevaplar üretmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde mahkeme kayıtlarına giren ve "sıradan" vakalar olarak görüldüğü anlaşılan 15 yaşından küçük kız çocuklarıyla ilgili boşanmaların yüzyılın sonlarına doğru kayıtlardan kaybolup istisnaileştiği belirtilmelidir.[30] Bu veri, eğer boşanmalarda bir azalmaya işaret etmiyorsa, kız çocuklarının evlendirilmesinde sayısal bir gerileme olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.[31] Bundan da önemli olan, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kız çocuklarının evlendirilmesiyle ilgili daha önceleri var olan toplumsal mutabakatın kaybolmuş olmasıdır. Kız çocuklarının evlendirilmesi "sıradan" olmaktan çıkacak, yadırganan bir pratiğe dönüşecekti. Kadın olmak için biraz daha beklemenin sakıncası yoktu; aksine bu birçok açıdan yararlıydı. 13-14 yaşlarındaki kızların olması gereken yer artık mekteplerdi.[32]

Evlilik yaşını tartışanlar 12-13 yaşlarındaki (kız) çocuklarının cinsel arzularındaki uyanmayı doğal karşılıyordu. Yeni olan bunun artık evlenmek, aile kurmak ve toplumun geleceği olarak görülen çocuk yapmak ve bakmak için yeterli görülmemesiydi. Cinsel arzular uyanabilirdi fakat bu durum cinsel ilişki için ve en önemlisi çocuk yapmak için yeterli fiziksel olgunluğa erişildiği anlamına gelmiyordu. Bu dönemde kız çocuklarının evlenmek için sahip olması gerektiği düşünülen fiziksel olgunluk algısı dönüşecek, buluğ sonrasına ötelenecektir.[33] Fiziksel olgunluk, evlenecek kızların hamile kalması ve çocuğun sağlıklı bir şekilde doğmasıyla birlikte düşünülmeye başlanacaktır. Buna toplumsal olgunluğun tamamlanması ve sorumluluk duygusunun gelişmesi eklenecek; evlilik, ailelerin "basit" bir meselesi olmaktan çıkıp üzerinde ihtimamla durulması gereken toplumsal bir meseleye dönüşecektir.

Son olarak yayınlar, tartışmalar ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi düzenlemeler çocukluğun sınırlarının fiili olarak genişlemesine önemli katkılar sağlayacaktır. İslam hukukunun çocukluktan yetişkinliğe geçiş için öngördüğü sınırlara dokunulmamıştır. Ancak yapılanlarla, insan yaşamının 15 ile 20 yaşları arasındaki dönemi, daha önceleri 15 yaşını aşamayan çocukluğa açılacak ve onun bir parçası olarak görülmeye başlanacaktır. Bir başka deyişle yeni düzenlemelerle çocukluk büyüyor, yetişkinlik geri çekiliyordu![34]

YAHYA ARAZ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Makale konu üzerinde devam etmekte olan daha kapsamlı bir çalışmanın parçasıdır.

1 Davudpaşa Şer'iyye Sicilleri (DŞS) 137, sayfa (s.) 35, hüküm (hkm.) 4; DŞS 138, s. 12, hkm. 38. Ayşe gibi 15 yaşına varmadan iki kere evlendirilip boşanan Hatice adındaki kız çocuğu için bkz. DŞS 82, varak (v.) 24b, hkm. 6; DŞS 84, v. 49a, hkm. 3. Kız çocuklarının yaşı, mahkeme kayıtlarına genellikle "tahminen" ya da "takriben" ibaresi düşülerek geçiriliyordu. Bu nedenle kız çocuklarının, kayıtlara geçirilen yaşlarından biraz daha büyük ya da küçük olma ihtimali bulunmaktadır.

2 DŞS 66, v. 31a, hkm. 1.

3 "Murahık/a" kelimesi çocukluk döneminin buluğdan önceki son aşamasını anlatmak için kullanılıyordu. Kayıtlarda "sağire-i murahıka" şeklinde geçebiliyordu.

4 Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, madde 985-989, s. 319-320; Ayrıca bkz. Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 87-98.

5 DŞS 43, v. 10b, hkm. 4.

6 DŞS 66, v. 33b, hkm. 5 (1 Haziran 1817).

7 Bkz. Abdullah Saydam, "19. Yüzyılda Ailelerin Erken Yaşta Çocuk Evlendirme Geleneği Beşikte Nikâh, Oyun Çağında Düğün", *Tarih ve Toplum* 206 (Şubat 2001): 31-38. Bu bağlamda İstanbul'daki pratikleri değerlendiren ve farklı örneklerle karşılaştıran bir çalışma için bkz. Alan Duben ve Cem Behar, İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 81-100, 135-161.

8 Evlilik yaşamında cinsel ilişkinin varlığı ya da yokluğu mehir ve nafakanın nasıl kullanılacağını belirliyordu. Bkz. Colin Imber, Şeriattan Kanuna *Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), s. 184-193.

9 Yahya Araz, "17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/Women 2000* 13/2 (2012): 101-125; Mahmoud Yazbak, "Minor Marriages and Khiyār al-Bulūgh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society", *Islamic Law and Society* 9/3 (2002): 386-409.

10 Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, c. 1, İstanbul: Daru't-Tıbâat'ül-Ma'mûre, 1243 (1827), s. 295.

11 Araz, agm, s. 104.

12 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* 5. yay. haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1701-1702.

13 DŞS 85, v. 36a, hkm. 1.

14 Sadece birkaç örnek için bkz. DŞS 84, v. 65b, hkm. 3 (13 Temmuz 1827); DŞS 84, v. 75b, hkm. 6 (7 Ağustos 1827); DŞS 88b, v. 13b, hkm. 5 (22 Kasım 1830); DŞS 107, v. 54a, hkm. 1 (25 Nisan 1843); DŞS 116, v. 29a, hkm. 1 (2 Eylül 1850); DŞS 116, v. 28b, hkm. 5 (6 Ekim 1850); DŞS 134b, v. 38b, hkm. 4 (24 Ağustos 1871).

15 İmber, *age*, s. 184-193.

16 DŞS 133b, v. 37b, hkm. 6; DŞS 133b, v. 39b, hkm. 5.

17 DŞS 94b, v. 9b, hkm. 8. Boşanma kaydı için DŞS 92, v. 43a, hkm. 1 (27 Mart 1834).

18 DŞS 108, v. 51b, hkm. 4 (17 Mart 1844); DŞS 108b, v. 24a, hkm. 4 (14 Mart 1844).

19 Konuyla ilgili fetvalardan birkaç tanesi için bkz. *Ceride-i İlmiyye*, aded 3, Gurre-i Ramazan 1332 (24 Temmuz 1914), s. 105-106; *Ceride-i İlmiyye*, aded 4, Gurre-i Şevval 1332 (23 Ağustos 1914), s. 161.

20 "-Musabaka-Kızlarımızı kaç yaşında gelin etmekliğimiz münâsiptır?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 87, s. 8, 13 Cemaziyelahir 1314 (19 Kasım 1896).

21 Duben ve Behar, *age*, s. 148.

22 Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı Geç Osmanlı Doğum Politikaları* (İstanbul: Can Yayınları, 2015), s. 154-160.

23 A. M., "İzdivâc", *İzdivâc*, sy. 1, 6 Haziran 1334 (6 Haziran 1918), s. 2.

24 Besim Ömer, *Fen ve İzdivâc*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1340-1344 (1924-1928), s. 16-17.

25 Mustafa Safi, *Saâdet-i İzdivâc*, İstanbul: Asır Matbaası, 1323-1325 (?), s. 54-57.

26 Duben ve Behar, *age*, s. 136, 144-161.

27 İmparatorluğun son dönemlerinde yapılan yayınların, fikirlerin şekillenmesi üzerindeki etkisine dair Schick'in şu görüşü çok önemlidir: "Matbuat kapitalizmi, cinsel ilişkiler dâhil kadın-erkek ilişkilerine dair yeni fikirlerin yaygınlaşması ve topluma nüfuz etmesinde merkezî bir 'ilerken' rolü oynamış, yeni modeller ve normların yaratılmasına hizmet ederek uzun dönemde, kademeli ve dolaylı olarak toplumsal cinsiyeti değiştirici bir işlev görmüştür. Çünkü yayıncılık nasıl yeni fikirlerden besleniyorsa, o yeni fikirlerin yaygınlaşmasına ve daha önce mümkün olmayan biçimlerde ve kapsamda geniş kitleleri etkilemesine de fırsat tanır." İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 219.

28 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Dosya nu. 3731, Gömlek nu. 279760 (7 Nisan 1910); BOA, DH.MUİ, Dosya nu. 75, Gömlek nu. 59 (10 Nisan 1910).

29 M. Akif Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), s. 245-246, 269-270.

30 Bu veri İstanbul Davudpaşa, Üsküdar, Ahi Çelebi, Mahmudpaşa ve Bab mahkemelerine ait kayıtların 19. yüzyılın başından imparatorluğun sonuna değin belli zaman aralıklarıyla seriler halinde taranmasına dayanmaktadır.

31 Osmanlı ailesi, kadını ve gündelik yaşamı üzerine önemli eserler üretmiş olan Lucy Garnett, *Home Life in Turkey* (New York: The Macmillan Company, 1907) adı eserinde, 20. yüzyılın başında, şu gözlemde bulunmuştur; "Daha önce onsekiz yaşındaki erkekler oniki-onbeş yaşları arasındaki kızlarla evleniyorlardı; fakat bugünlerde bu kadar genç çiftlere nadiren rastlanıyor." Aktaran Duben ve Behar, *age*, s. 83.

32 "Kızlarımızın Zaman-ı Tahsîli", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 4, s. 1-2, 23 Rebiyülevvel 1313 (13 Eylül 1895).

33 Besim Ömer, *Sıhhatnümâ-yı İzdivâc*. İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 1303, s. 22-23; Tosun Paşazâde Mehmed Sedad, Çocuk Yetiştirmek Sanatı (İstanbul: İtimâd Kütübhânesi, 1331), s. 7. 1918'de Anadolu köylerinde evlilikler üzerine yapılan bir "alan" araştırmasında, sonuçlar paylaşılmadan önce, şu değerlendirmeye yer verilmiştir; "Elde edilen neticeyi yazmadan evvel bulûğ yaşıyla teehhül çağının aynı şeyler olmadığını tekrar etmek isterim." M.Ç., "Anadolu'da", *Vakit*, nu. 205, s. 1, 3 Şaban 1336 (14 Mayıs 1918).

34 Konuyu farklı bir bağlamda ele alan bir değerlendirme için bkz. Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), s. 166-190. Elbette çocuklar ve çocukluklarla ilgili algı ve pratiklerin dönüşümünü devamlılıklarla birlikte düşünmekte fayda vardır.

GEÇ DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE İKLİMİNİN AİLE, TERBİYE VE DEVLET KAVŞAĞINDA ÇOCUKLUĞU YENİDEN KEŞFİ VE CUMHURİYETE DEVREDEN MİRAS

NAZAN ÇİÇEK

Çocukluk çalışmaları literatürüne aşina olanların iyi bildiği üzere, çocukluk kavramı ve kategorisi yaşam döngüsü içinde biyolojik ve "doğal" bir evreyi işaret etmenin çok ötesine geçen anlamlara sahiptir. Çocukluk, toplumsal ve kültürel olarak yapılandırılan ve doğal-biyolojik kimi nitelikleri selektif şekilde içererek inşa edilen bir kimlik kategorisidir. İçinde bulunulan topluma ve çağa göre değişen biçimler aldığı için bir toplumun belirli bir döneminde çocukluk kavramına ve kavrayışına ilişkin yapılan analizler, o toplumun varoluş biçimini ve yaşamı üretme pratiklerini belirleyen değer sistemlerine dair içgörü edinmemizi sağlar.

F.F. Palmer ve J. Cameron'ın, yaşam serüveninde mutlu çocukluk günlerini temsil eden bir litografı, yak. 1868.

Library of Congress koleksiyonu

Modern çocukluk anlayışı, kapitalizmin ve sanayileşmenin gerekleri çerçevesinde nüfusun üretkenlik kapasitesinin düzenlenmesi ihtiyacıyla ve modern devlete özgü yeni iktidar teknolojilerinin oluşturulmasıyla yakından ilişkili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, modernlik öncesi yaklaşımlardan farklı olarak, çocuğu yetişkinlerden kesin şekilde ayrılan *sui generis* bir kategori olarak görmüştür. Viktoryen dönemin Romantizminin de katkısıyla "masumiyet" ve "içkin güçsüzlük" parametreleri üzerinden işleyen bir çocukluk algısı kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Söz konusu modern çocukluk nosyonunu ilk elde modern olarak ayırt etmemizi sağlayan, çocuğun nasıl muamele görmesi gerektiğine ilişkin belirli bir anlayıştan çok, çocuğun yetişkinlerden farklı bir muamele görmesi gereken bir canlı olduğuna ilişkin düşüncenin kendisidir; yani çocukluğun kendinden menkul nitelikleri haiz bir ontoloji olarak tanımlanmasıdır. Çocukluğa ilişkin bu özgün anlayış 19. yüzyıl ortalarından itibaren Batı coğrafyasında egemenliğini ilan etmiş ve çocukların, tanımlayıcı çerçevesini masumiyetin ve korunma ihtiyacının çizdiği ve söz konusu masumiyeti ortadan kaldıracağı düşünülen, seks, şiddet, ağır çalışma ve siyaset gibi sadece yetişkinlere özgü kabul edilen etkinliklerden azade tutulması gereken bir dünyada olabildiğince uzun süre yaşatılabilmesi esasına yaslanmıştır.[1]

CHILDREN'S FASHIONS FOR JANUARY.

Viktoryen dönemde çocuk modasını temsil eden bir gravür, 1870.

https://www.petodyssee.com/

"Masumiyet" timsali bir kız çocuğu.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

Her ne kadar Batı dışı toplumların çocukluğa ilişkin kendi tarihsel ve kültürel referans çerçeveleri içinde anlam bulan özgün bir kavrayışa sahip oldukları tartışmasız olsa da, bu toplumların Batı dünyasıyla yoğun şekilde temas ettikleri zamanlardan itibaren Batı'da 18. yüzyıl civarında ortaya çıkan ve 19. yüzyılda hegemonik hale gelmeye başlayan modern çocukluk söyleminden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Kinney'in *Representations of Childhood and Youth in Early China* [Erken Dönem Çin'de Çocukluğun ve Gençliğin Temsiliyet Biçimleri] adlı çalışmasında dile getirdiği ve geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet'e de uygulanabilir olan bu görüşe göre, Batı dışı geleneksel toplumların modernleşme olarak adlandırılan ve Batı ile yoğun teması içeren dönemleri, söz konusu toplumlarda çocukluk olgusunun "yeniden keşfedilmesi"ne yol açmıştır. "Yeniden keşfetme" ifadesiyle ise, bu toplumlarda çocukluk meselesinin entelektüel düşünme ve sorgulama süreçlerinde önemli bir yer edinmeye başlaması ve çocukluk olgusuna ilişkin ilgili toplumda mevcut bulunan düşünme ve davranış biçimlerinin Batı'da etkinlik kazanan modern çocukluk nosyonu çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi kastedilmektedir. İster Hindistan isterse de Çin, Japonya ya da Osmanlı İmparatorluğu üzerinden bakılsın, "bu toplumların her birinde on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında gözlemlenen ve hem aile kurumunda hem de daha geniş ölçekteki toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkan çözülmeler ve dönüşümler çocukluk kavramına ilişkin bir tür bilinç yükselmesini gündeme getirmiştir. Geleneksel yaşam modellerinin işlerliğini ve geçerliliğini yitirmeye başladığı böylesi dönemlerde çocukluk, insanlığın sorun çözme ve hayatı yeniden üretme konusundaki beceriklilığine olan inancı tazeleme potansiyeli taşıyan son derece özgün ve kritik bir aşama olarak görülmeye başlanmıştır."[2]

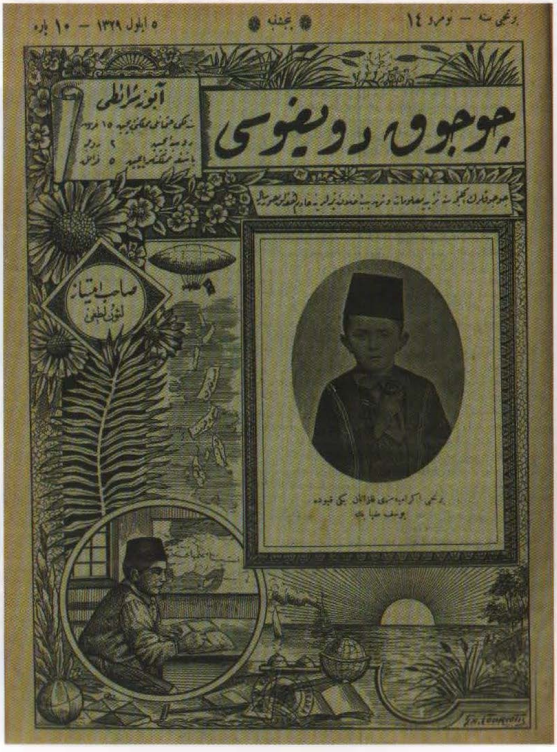
Bu çerçevede değerlendirildiğinde, geç dönem 19. yüzyıl Osmanlı politiko-bürokratik elitleri ve entelektüelleri, büyük oranda devletin devamlılığının sağlanması motifi, modernleşme tahayyülleri ve modern devlet inşası çabaları tarafından belirlenen bir düşünce iklimi içerisinde çocukluğu ve çocuğu yeniden keşfetmek durumunda kalmıştır. Modernleşme süreci yeni bir dünya ve insan tasarımını ve bu tasarımları kuran ve

II. Meşrutiyet çocukları: "Yaşasın Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet".

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

5 Eylül 1329 [18 Eylül 1913] tarihli *Çocuk Duygusu* dergisinin kapağı. Fotoğrafın altında "Birinci İkramımızı kazanan Yenikapı'da Yusuf Ziya Bey" yazılı.

kuşatan yeni türden bir zaman ve mekân örgütlemesini ve biyopolitika pratiklerini gündeme getirmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nu modern dünyada varlığını koruyabilecek bir devlete tahvil etme çabası içindeki Osmanlı elitlerini çocuğun Batı dünyasında kazanmakta olduğu yeni anlam ve değerlere ilişkin bir farkındalık edinmeye yöneltmiştir. Söz konusu farkındalık aile, eğitim ve devlet kurumlarının çocukla kurulan ilişkide yeniden konumlandırılması gerektiğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına ve çocuğa yönelik geleneksel tutum ve değerler sisteminin gözden geçirilmesine yol açmıştır. Ancak bu gözden geçirme hiçbir şekilde mevcut pratiklerin toptan reddedilmesine ve Batılı modern çocukluk nosyonu çerçevesinde kurgulanmış yepyeni bir çocukluk anlayışının mutlaklaştırılmasına yol açmamıştır. Tersine, Osmanlı devletinin ve toplumunun kendine özgü ihtiyaçları, II. Meşrutiyet öncesi dönemin "çağdışı" yanlarının eleştirisi çabası ve Batılılaşma/modernleşme arzuları arasındaki salınımdan etkilenen bir alan içerisinde son derece melez formlar gösteren bir çocukluk kavrayışının oluşumuna yol açmıştır.

Geç dönem Osmanlı elitlerinin dönemin popüler dergilerinden çocuk yetiştirme kılavuzlarına, anılardan siyasi polemiklere ve edebi metinlere kadar uzanan bir yayın çeşitliliği içinde tartışmaya başladığı kamusal ve özel alanda "çocuğun yeri" meselesi daha sonra Cumhuriyet elitleri tarafından miras alınmış ve yeni bir ulusun ve ulus-devletin inşası ajandasının temel parametresine dönüştürülmüştür.

Bu yazı, geç Osmanlı dönemine ait *Muâvver Şebab*, *Arkadaş*, *Çocuk Duygusu*, *Çocuk Bahçesi*, *Çocuk Dünyası*, *Asar-ı Nisvan*, *İnci* ve *Süs* gibi çok sayıda süreli yayını baz alarak, erken cumhuriyet döneminde billurlaşacak olan ve kendi içinde taşıdığı gerilimler ve birbirine muhalif söylemler aracılığıyla Cumhuriyetin kurucu elitlerinin çocukluk kavrayışındaki temel açmazlara işaret eden "çocuk davası"nın Osmanlı arka planına dair ipuçları sunmayı deneyecektir.

II. Meşrutiyet döneminin popüler dergilerinde ve özellikle çocuğun tüketimi için üretilmiş süreli yayınlarında "Çocuk nedir, nasıl olmalıdır?", "Çocukluk nasıl bir yaşam evresidir?", "Ne tür işlevler görür?", "Çocuğun aile ve okul kurumları içerisindeki pozisyonu, yetişkinlerle ve devlet ile olan ilişkileri nasıl olmalıdır?" şeklindeki sorulara, yani en genel anlamda "Mevcut biyopolitik evren içinde çocuğun ve çocukluğun anlamı nedir?" sorusuna kimi zaman açıktan kimi zaman dolaylı yollarla cevap aranmıştır. Bu sorulara ne şekilde cevap verildiğini analiz etmek, yalnızca geç Osmanlı döneminde çocukluk kavrayışına değil, aynı zamanda II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemlere (yani klasik Osmanlı ve erken modernleşme dönemi ve Cumhuriyet dönemi) ilişkin önemli bir içgörü edinmemizi sağlar. Bu yayınlarda yukarıdaki sorular ekseninde yürütülen

tartışmalar genel olarak geçmişteki yaygın pratiklerin ve algılamaların eleştirisini taşıyan ve onları II. Meşrutiyet rejiminin yüceltilmesi için araçsallaştıran kıyaslamalar içermektedir. Bu durum da söz konusu tarihsel uğrakta neyden uzaklaşılmaya ve neye yaklaşılmaya çalışıldığına ilişkin dönemin entelektüellerinin zihin dünyasına yön veren temel unsurları anlamamızı kolaylaştırır. Örneğin 1910'da yayımlanan *Musavver Şebab* dergisinde "Terbiye-i Tahsil-i Etfal" adlı, İsmail Faik imzalı bir makalede yer alan "Çocuk Nedir? Bizde önemi nasıldır? Mevkii nedir? Devri istibdatta herkes büyüklerle uğraşıyordu. Çocuklara, gonca-i hayat'a hiç önem verilmiyordu. Şimdi ise iş tam tersidir. Zira vatanı muhafaza edecek çocuklar, gençler, memleketi besleyecek yine gençler ve çocuklardır"[3] ifadeleri ya da *Çocuk Bahçesi* dergisinde çıkmış Özdemir imzalı başyazıda yer alan "Bizim Şark'ımızın son yıkıntı senelerinin en fena işlerinden biri de çocukluğa hiç ehemmiyet verilmemesi ve çocuğa, henüz insan hukukuna nail olmamış eksik bir şey gözüyle bakmamızdır"[4] sözleri II. Meşruiyet'in çocukluğu yeniden keşfi ve kendini çocuk meselesi üzerinden II. Abdülhamid döneminden ayırarak konsolide etme çabalarını somutlayan sayısız örneklerden sadece bazılarıdır. II. Meşrutiyet döneminin çocuğun anlamı, değeri ve işlevi konularında ürettiği düşünsel birikim daha sonra Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici elitleri tarafından devralınıp yeni rejimin beklenti ve talepleri doğrultusunda radikalize edilecek ve çocuğa ilişkin siyasaların temeline yerleştirilecektir.

Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet elitlerinin modernleşmeyi çok büyük oranda Batılı referanslarla kurguladıkları ve "medenileşmeyi" sıklıkla Batılılaşma ile özdeşleştirdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda sözü edilen dönemlerde Batı tarafından ihraç edilen belirli bir tip çocukluk imgesinin ve modern çocukluk nosyonunun resmi söylemde bir tür ideal olarak benimsenmesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Türkiye'de çocukluğun politik inşası üzerine çalışan bir yazarın da ifade ettiği gibi "Türkiye özelinde 'yeni çocukluk' anlayışının gündeme gelmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru hız kazanan modernleşme çabaları ve değişim rüzgârı ile paralellik arz etmiştir. Siyasal ve toplumsal yaşamda meydana gelen gelişmeler, imparatorluğun merkezlerinde 'yetişkinlik' ve 'çocukluk' tasavvurlarına ilişkin geleneksel yaklaşımın 'görünür' yanlarını büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Çocukların sosyal hayatındaki dönüşüm, zaman içerisinde edebiyattan tiyatroya, kıyafetlerden oyun mekân ve araçlarına kadar geniş bir sahayı kapsamıştır."[5]

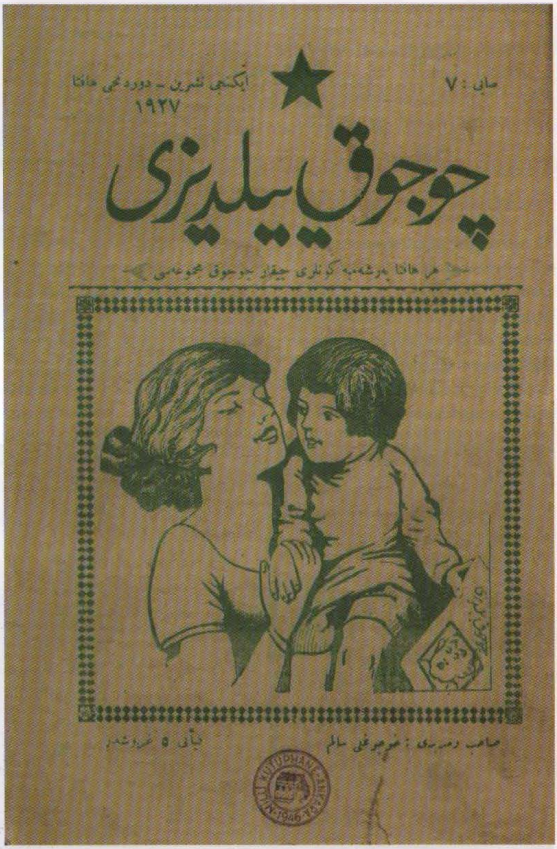
19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ülkesinde ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarında Türkiye'de yayımlanmış olan pek çok popüler süreli yayında söz konusu dönemlerin kültürel sermaye sahibi elitlerinden çocuğa yönelen yoğun bir ilgi gözlenmektedir. Bu yayınlarda çocuk "kamusal özne olma potansiyelinin keşfedilmesi" dolayısıyla nüfus siyaseti, yurttaşlık ve ulusçuluk eksenleri üzerinden daha önce görülmemiş tarzda yeni bir ilgiye nail olmaktadır. Aynı zamanda toplumda çocuğa yönelik algılamanın ve değer kalıplarının modernleşme ve medenileşme ile bağı kurularak Batı'dan ihraç edilmekte

"Vatan sizden önceki nesilden, bizden, mal istediği zaman malımızı, can istediği zaman canımızı verdik. Sizin de, bizden sonra gelecek nesillerin de böyle yapacağına iman ediyoruz" şeklindeki sözleri arasındaki devamlılık açıktır.

8 Teşrinievvel 1339 [8 Ekim 1923] tarihli *Musavver Çocuk Postası* dergisinin kapağında "İstanbul Sultanisi'nden Bir Grup".

olan modern çocukluk nosyonunun rehberliğinde Osmanlı ve Türk modernleşmesi çocukluk üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Dönemin süreli yayınları temelinde her şeyden önce vurgulanması gereken husus, II. Meşrutiyet dönemi entelektüellerinin çocuk meselesinden daha çok evlilik (izdivaç) meselesi ile meşgul olduğu ve kadın-erkek ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi konusunda neredeyse takıntılı bir ilgi sergilediğidir. Çocuklara özgü olarak çıkarılan dergilerde ise, elbette hedef okuyucu kitlesi çocuklar olduğu için, evlilik konusu, istisnai haller dışarıda bırakılacak olursa tartışılmamıştır. Ancak hemen belirtilmelidir ki çocukların tüketimi için tasarlanmış çocuk dergilerinin çıkarılıyor olmasının bizatihi kendisi, II. Meşrutiyet döneminin entelektüel topografyasında çocuğun, kendine özgü ihtiyaçları olan, yetişkinlerinkinden farklı ontolojik bir kategoriye dahil olduğu ön kabulünün varlığına delil oluşturmaktadır. Bu durum çocuğun önemli bir kamusal özne olduğu yönündeki farkındalığın gelişmeye başladığının açık bir işaretidir. Yetişkinler için çıkarılan popüler dergilerde ise evlilik konusunda yürütülen tartışmalar çocuk meselesine gösterilen ilgiden çok daha fazla yer tutmaktadır. Çocuklar ve çocukluk mevzusu evlilik meselesinin bir tür yan ürünü gibi muamele görmektedir. Öyle anlaşılıyor ki II. Meşrutiyet entelektüelleri, devamında çocuğun üretileceği evlenme pratiği ve evlilik kurumunun ne şekilde organize edilmesi gerektiği konusunu çözmeden çocuk konusunu tartışmayı fuzuli olmasa da tali önemde görmektedir. Cumhuriyet döneminde evlilik kurumuna dair yasal normatif çerçeve devlet eliyle yeniden inşa edildikten sonra ise nüfusun çoğaltılması ve yeni rejimin ihtiyaç duyduğu, fiziken ve psikolojik olarak sağlıklı ve rejim değerlerini içselleştirip yeniden üretebilen bir beşeri sermayenin kısa sürede yaratılması arzusu çocuk meselesini evlilik meselesiyle önce eşitlemiş, sonra da daha öncelikli bir meseleye dönüştürmüştür.

İkinciteşrin (Kasım) 1927 tarihli, haftalık *Çocuk Yıldızı* dergisinin kapağında bir anne-çocuk temsili.

Hem II. Meşrutiyet hem de erken Cumhuriyet döneminin çocuk meselesine bakışı yüksek düzeyde araçsaldır. Çocuğu müstakil bir değer olarak algılama ve mevcut toplumsal, ekonomik ve siyasal değerler sistemine sağlayacağı fayda dışında, kendinden menkul anlamı ve değeri olan bir varlık olarak kavrama, ekonomik ve doktriner bir yatırım aracı olmaktan çok duygusal bir yatırım sahası olarak görme hali, norm değil istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukluk, Batılı modern çocukluk nosyonunun vazettiği şekilde tasadan ve sorumluluklardan azade bir dönem olarak algılanmamakta, tersine ödevlerle yüklü bir tür yetişkinliğe hazırlık aşaması olarak görülmektedir. 1913-1914 yıllarında yayımlanan *Çocuk Duygusu* dergisinde Ahmet Hamdi imzalı "Hasbıhal" başlıklı makalede "Sizi yirmi yaşına kadar çocuk bırakan miskin ve murdar usul-i terbiyeyi kaldırmaya çalışacağız"[6] sözlerinde ifadesini bulan düşünce ile 1939 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çocuklara ve gençlere seslenişinde dile getirdiği "Vatan, sizden önceki nesilden, bizden, mal istediği zaman malımızı, can istediği zaman canımızı verdik. Sizin de, bizden sonra gelecek nesillerin de böyle yapacağına iman ediyoruz" şeklindeki sözleri arasındaki devamlılık açıktır.[7]

Her iki dönemde de modernlik pratiklerinden uzak, dinsel ve geleneksel referanslarla kuşatılmış bir evrende hareket etmekte olan aile kurumunun ve ebeveyn davranışlarının reforma tabi tutulması gerektiği, çocuğun ailenin üzerinde her türden tasarruf hakkına sahip olduğu bir meta

gibi görülemeyeceği, çocuğun aileye sağlayacağı faydayı aşan düzeyde toplumsal bir değer olduğu, yeni eğitim pratiklerinin bu esas ekseninde yeniden inşa edilmesi gerektiği yönünde bir söylem öne çıkmaktadır. Elbette bu söylemin hegemonik hale gelişi, yeni bir *habitus* üretme girişiminde bulunan ve eğitim alanını neredeyse tamamen devlet kontrolüne tabi kılan Cumhuriyet rejimiyle birlikte doruğa çıkmaktadır.

Yine hem geç Osmanlı hem de erken Cumhuriyet döneminde çocuğun bir an önce çocukluktan çıkması beklendiği gözlenmektedir. Çocukluğun makbul olanı kısa sürenidir anlayışı egemendir. Bu durum Batılı modern çocukluk nosyonunun çocukluğu insan yaşamında altın bir çağ olarak adeta kutsayan ve olabildiğince uzatmaya çalışan Romantik kavrayışıyla çelişmektedir ve Batılı referanslarla hareket ettiği iddiasında bulunan Osmanlı ve Türkiye modernleşmelerinin kendilerine özgü dinamikler ve ihtiyaçlar sonucu Batılı çocukluk modelinden nasıl uzaklaştığına bir örnek olarak okunmalıdır. Bu bağlamda çocuklar temel eğitim sürecine dahil oldukları zaman diliminde hızla olgunlaşmaları beklenen minyatür yetişkinler olarak kavranmaktadır. Her iki dönemin elitleri de çocukların bir an önce ekonomik değer yaratan, nüfus üretimine katkıda bulunan, rejime bağlı yeni nesilleri üretmeye başlama sürecine girmiş yetişkinler olmalarını arzulamaktadır, çünkü hem Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda karar verme süreçlerine katılmış olan kültürel ve/veya sembolik sermaye sahibi elitler, medeni devletler seviyesini yakalama konusunda aceleci ve ısrarcıdır. "Modern" Osmanlı ve Türk çocuğundan Batılı çağdaşlarına sunulan çocuk kalma hakkından şimdilik feragat ederek Ariès'in modernlik öncesi döneme atfettiği minyatür yetişkinlik halinin modifiye edilmiş bir versiyonunu 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyıl başlarında yaşaması beklenmektedir. Çocukların çocukluk yapma lüksü olmaması olarak ifade edilebilecek olan bu durum, Cumhuriyet modernleşmesi döneminde daha belirgin hale gelecek ve söylemsel bir gerilimi ve politika ile retorik arasında derinleşen bir çelişki dinamiğini ortaya çıkaracaktır. Yani bir yandan resmi söylem çocuğun toplum ve rejim için değerini ve önemini yorulmaksızın tekrarlarken diğer yandan ve ironik şekilde cumhuriyet çocuğu kendisine söylemsel düzlemde atfedilen bu değeri hak ettiğini ispatlamak için modern çocukluk nosyonunun evrenini aşacak bir olgunluk sergilemek durumunda kalacaktır.

1 Haziran 1335 [1 Haziran 1919] tarihli *İnci* dergisinin kapağında vatansever bir anne ile çocuğu.

Sonuç olarak her iki dönemin entelektüel ve siyasal elitlerinin imparatorluk ve ulus devlet bağlamlarının yol açtığı farklılaşmalara rağmen ortak bir zihinsel haritadan yol bulmaya çalıştığını, Batılı modern çocukluk nosyonuna kayıtsız kalarnamakla beraber söz konusu nosyonun temel parametreleri arasından pragmatist bir seçki yapmayı ve imparatorluğun devamının sağlanması ya da ulus ve ulus-devletin inşa edilmesi için gerekli gördükleri stratejilere uygun olacak tarzda hibrid bir çocukluk kavrayışını dolaşıma sokmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

NAZAN ÇİÇEK
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Philippe Ariès, *Centuries of Childhood* (Harmansworth: Penguin, 1973); Hugh Cunningham, *Children & Childhood in Western Society Since 1500* (Londra ve NewYork: Longman, 1995)

2 Anne Behnke Kinney, *Representations of Childhood and Youth in Early China* (Stanford: Stanford University Press, 2004), s. 2.

3 İsmail Fak. "Terbiye-i Tahsil-i Etfal", *Musavver Şebab* 13 (1910): 5.

4 Özdemir. "Sultan Orhan On iki Yaşındayken", Çocuk Bahçesi 5 (1913): 65

5 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 6.

6 Ahmet Hamdi. "Bir Hasbıhal", Çocuk Duygusu 6 (1913): 2

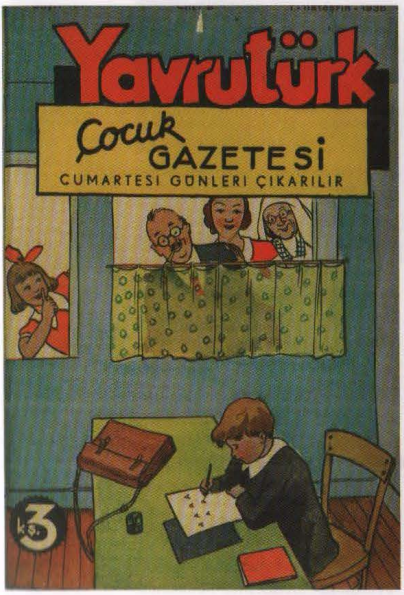
7 Hasan Âli Yücel. "Nutuk". *Ulus Gazetesi*, 20 Mayıs 1939, s. 1.

ÇOCUK DERGİLERİNDE SAHİL VE SOKAK ÇOCUKLARI
"DİLERİM Kİ SEN DE BİR GÜN SOKAKLARDAN KURTULASIN!"*

ÖZGE ERTEM

Hem mekân olarak, hem de sosyal bir olgu olarak sınıfın anlamı, toplumun ona yüklediği değer yargılarıyla biçimlenir. Çocukluğun tarihi aynı zamanda bu anlam yükleme çabasının tarihidir. Bu yazıda, 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki popüler çocuk dergilerinde yer alan çeşitli sınıfsal temsil ve görünümlerden yola çıkarak, resmi ideolojideki ideal Türk çocuğunun ve onun yoksul yaşıtının nasıl tahayyül edildiğini birkaç örnekle ele almaya çalışıyorum.

Polonyalı oyun yazarı Tadeusz Słobodzianek'in Avrupa tiyatro sahnelerinde ses getiren oyunu "Sınıfımız" (*Nasza Klasa*), 1941 yılında Polonya'nın Jedwabne kasabasındaki bir ilkokulda, aynı sınıfa gitmekte olan beşi Katolik, beşi Yahudi on çocuğun hayat hikâyesini anlatır.[1]

Yavrutürk 127, 1 Ekim 1938.

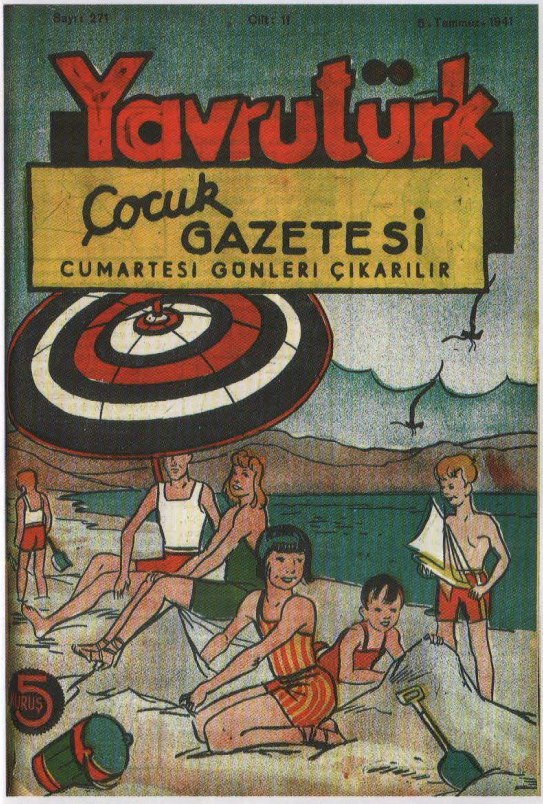
Bu sınıf, o yıllardaki Polonya toplumunun ta kendisini işaret eder. Çatışmadan yoksunmuşçasına vatanseverlik ve birlik atfedilen bu küçük sınıfta II. Dünya Savaşı ve faşizmin yükselişiyle birlikte görünür hale gelen yarılmalar ve şiddet, toplumdaki büyük travmaların öncüsü olacaktır. Savaşla birlikte çocuklar da büyüyecek, önce "sınıf"ları, sonra tüm toplum dağılacaktır. Słobodzianek'in oyununda, dört duvarla kaplı ve çocukların içinde eğitim gördüğü bir oda, yani mekân anlamıyla kullanılan sınıf, tüm çatışmanın ve şiddetin içinden doğduğu bir metafor halini alır. Başta toplumun çevresinde birleştiği değerleri temsil eden bu metafor, iktidar, etnisite, din, savaş, antisemitizm ve şiddet olgularıyla kesişerek dağılır ve Polonya/Avrupa tarihinin bugünü de etkilemeye devam eden çok önemli bir kırılma anını ifade eder. Slobodzianek'in oyunu, "sınıf"ın toplumsal siyasal tarihte ve bu tarih içerisindeki çocukluk tarihinde bir metafor olarak gücüne işaret eden önemli bir örnektir.

Tıpkı oyundaki gibi, sınıf ya da "sınıfımız", hem çocukluğu(muzu)n en önemli mekânlarından biri, hem de toplumsal ve kişisel tarihi(mizi)n iç içe geçtiği sosyoekonomik bir kategoridir. Hem mekân olarak, hem de sosyal bir olgu olarak sınıfın anlamı, toplumun ona yüklediği değer yargılarıyla biçimlenir. Çocukluğun tarihi, aynı zamanda bu anlam yükleme çabasının tarihidir. Bu tarih, çocuğun içine doğduğu toplumsal koşullardan ayrı düşünülemez. Sınıf ise bu koşulların temelinde yer alır.[2]

Bu yazıda, 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki popüler çocuk dergilerinde yer alan çeşitli sınıfsal temsil ve görünümlerden yola çıkarak, resmi ideolojideki ideal Türk çocuğunun ve onun yoksul yaşıtının nasıl tahayyül edildiğini birkaç örnekle ele almaya çalışıyorum.[3] İdeal Türk çocuğunun toplumsal sınıfı, "görünmez"di. Çocuk dergilerinde sınıf, dört duvarlı bir oda anlamıyla sınırlıydı; örneğin 1-A sınıfı vardı ya da 5-D sınıfı öğrencileri ve her biri aynı kutsal bütünün parçalarıydı. Bugünün "Yavru Türk"leri, yarının devletine ve milletine bağlı yetişkinleriydi ve ayrıları gayrıları yoktu.[4] Ulusun geleceği ve yarını olarak aynı sınıfta, "kaynaşmış bir kitle"nin yavrularıydılar. Organik, korporatist toplum fikri üzerine inşa edilen bu tahayyülün çoğu kez görünmez kıldığı ekonomik-sınıfsal farklılık ve

çatışmalar hem sokakta, hem de çocuk dergilerinin satır aralarında, ima edilenin dışına taşan görünüm ve anlamlarıyla aslında oldukça belirgindi.[5] Dolayısıyla, çocuklara yönelik yayınlardaki dil, anlatım ve imgeler, bugün analitik-tarihsel bir perspektiften bakıldığında, dönemin tahayyüllerinin aksayan, gerçekdışı unsurlarını ironik şekilde açığa vurabilir. Çocuk dergileri bu açıdan oldukça zengin bir tarihsel malzeme ortaya koymaktadır.

1930'lu ve 40'lı yılların popüler çocuk dergilerine baktığımızda, içerik ve biçimde kabaca şöyle bir ayrım görmek mümkündür: Cumhuriyet'in ideal model olarak sunduğu çalışkan, akıllı, vatansever, erdemli, büyümüş de küçülmüş dahi olsa mutlaka itaatkâr; yazlarını deniz kenarlarında, plajlarda, yaz kamplarında geçiren; düzgün, ailenin gözbebeği çocuklar ve diğer taraf'ta onların çoğu kez dergilerde okuduğu hikâyelerin kahramanları olan yoksul, çalışmak zorunda olan, hikâyeye göre kimi zaman onurundan asla taviz vermeyen, ahlaklı, kimi zaman ibretlik hatalar yapan serseri sokak çocukları. Bu anlatılar, belirli toplumsal cinsiyet normlarıyla[6] bir yandan ideal bir orta sınıf Türk ailesini ve çocuğunu, bir "Yavru Türk"ü muhatap alıp onu eğitirken, diğer yandan bu ideal çocuğun manevi ve ahlaki eğitimi adına kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinçdışı bir şekilde yoksul sokak çocuğu kahramanlardan yola çıkıyordu.[7] Modern ulus-devlet ve orta sınıf normları iç içe geçerken, yoksulluğun üstü kapatılması imkânsız varlığı, sokak çocukları imgesinden hareketle, acıma ve merhamet ya da dışlama ve suçlama mekanizmalarıyla silikleşiyordu.

Yavrutürk 271, 5 Temmuz 1941.

Çocuk Haftası 132, 7 Temmuz 1945.

YEMEK MASALARI VE YAZ KAMPLARI

1938 yılında *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi, terbiye ve sosyal hayat kurallarını içeren bir dizi yazı yayımlar. Bu kurallar, ideal Türk çocuğunu tanımlarken, belirli sınıfsal kodları da görünür kılmaktadır. Çocuklar, sabah kahvaltısı için ailenin hazır olduğu salona mutlaka temizlenip giyindikten sonra giden, içeriye girerken "Günaydın anneciğim, günaydın babacığım, günaydın kardeşim" diye selam veren çocuklar olmalıydı. Gerek kahvaltıda, gerek başka yemek zamanlarında yemek masasına her zaman büyüklerinden sonra ve onlara gösterilen yerde oturmalıydılar.[8] Bu kurallara uygun davranan Cumhuriyet çocuğu imgesi, yeni ulus-devletin aidiyet iddia ettiği uygarlığı işaret ediyordu. Bu uygarlık sofrada, yemek yerken başlıyordu:

> - Yemek odasına girdiğiniz ve masa başına oturduğunuz zaman etrafa acele göz gezdirerek ne yemekler bulunduğunu öğrenmeye kalkışmayınız. Hiçbir şey sormayınız. Sonra size aç gözlü ve hırsız derler.
> - Masaya oturduktan sonra hiç acele etmeyiniz. Önce büyükleriniz peçetelerini açsınlar ve hazırlansınlar. Sonra siz de sessizce ve

Yavrutürk 246, 11 Ocak 1941.

dikkatli olarak peçetenizi açar ve yemek için hazırlanırsınız.

- Yemeğe başlanıldıktan sonra neşeli bir yüzle yemeğinizi ağır ağır yeyiniz. Yemek masası başında neşesiz ve asık bir suratla sakın durmayınız.[9]

Çocuk dergilerinde bu kuralların muhatap aldığı, modern anne babalarıyla yaşayan, düzgün, temiz, ahlaklı orta sınıf Cumhuriyet çocuklarıyla, yani derginin esas okurlarıyla onların hikâyelerini okuduğu "sokak çocuğu" kahramanlar arasında görünmeyen bir ayrım var gibidir: okuyanlar ve okunanlar, yemek masasındakiler ve sokaktakiler, okuldakiler ve serseriler.

1937 yılı yazında *Çocuk Sesi* dergisi, okurlarına yaz planlarını soran bir anket yayımlamıştı. Verilen cevaplar –her ne kadar bunların doğrudan çocukların kaleminden çıkıp çıkmadığına emin olamasak da– dergi okurlarının, en azından önemli bir grubunun birbirine oldukça benzer sosyoekonomik ve kültürel profillere ve hayat tarzlarına sahip olduğunu gösteriyordu:

"Çok korktuğum sınav sonunda iyi derecede mezun oldum. Şimdi yegâne emelim yurdumu, Afrika'yı, Avustralya'yı gezmek ve tanımaktır. Bu gezileri yapmak için de tek çare tayyareci olmaktır. İşte babamın ve annemin yardımı ile tayyareci olup yurdumun nihayetsiz ufuklarında ulusum, icabında zevkim için uçacağım." Etimesgut yatı okulu öğrencilerinden S. 5 no. 351 H. Demir Işık,[10]

"Çok yorulduğum dokuz aylık çalışmanın hediyesi olan bu üç aylık tatilimi, Pendik'te serin gölgeli ağaçların altında şimdiye kadar pek severek biriktirdiğim Afacan ve Çocuk Sesi ciltlerimi karıştırarak okuyacağım." İstanbul: Galatasaray Lisesi, Lami Ataman,"

"Tatili Bebek'te deniz kenarındaki evimizde bol bol denize girmekle geçireceğim." İst. Günsel Nugay,[12]

"1- Sabahleyin erkenden kalkıp idman yapmak ve kahvaltıdan sonra 2 saat Almanca ve diğer derslere çalışmak. 2- İki saat Çocuk Sesi, Afacan mecmuaları ve roman okumak, sonra ırmak boylarında olta ile balık tutmak ve yıkanmak. 3- Öğle yemeğinden sonra uyumak ve ondan sonra babamın aldığı kuzuyu arkama takıp kırlarda gütmek, püfür püfür esen rüzgârın karşısına oturup kuzuların melemelerini dinleyerek biricik Çocuk Sesini okumak ve sonra top oynamak." İst. Kemal Güvenli,[13]

"Ağustosun 16'sında açılacak olan Suadiye aile kampına gideceğim."

Kurtuluş Cad. Hıdır Apt. kat 4. Aydın Bil,[14]

"20 gün süren kampımı bitirdikten sonra bir köye çekilerek sabahları 15 dakikalık bir idmandan sonra denizde eğlenmek..." İst. Şişli Terakki Lisesi Ekrem.[15]

Bu çocuklar genelde yaz tatilinde çocuklarının planlı programlı bir şekilde çalışmayı ve dinlenmeyi öğrenebileceği yaz kamplarını tercih eden eğitimli, orta sınıf ailelerden geliyor görünmektedir. Boş zaman lüksleri ve boş zamanı işlevsel şekilde geçirebilecek araçları vardır. Deniz banyosu, yazın bu çocuklar için hem sıhhat ve beden terbiyesi, hem de eğlence demektir.[16]

Deniz banyosu kültürü yeni değildir; örneğin Osmanlı İstanbul'unda yüzmenin ve boş zamanın "temaşa" ile ilişkisi üzerine, içeriği zengin bir literatür mevcuttur.[17] Ancak yüzmenin artık kamusal alanda ulus-devlet modernitesi açısından tıpkı İtalya'da olduğu gibi sağlık, spor, sıhhat, gençlik, beden bilinci ve modern görünümle bağlantılı yeni anlamları ve mekânları vardır: Plajlar.[18]

Yavrutürk dergisinin 1938 yılındaki sayılarından birinde çocuklara yine yaz tatiliyle ilgili şöyle sorular sorulmuştu: "Kamp nedir? Ne faydası vardır? Siz hiç kampa gittiniz mi?... Ailenizle birlikte yazlığa mı gitmeyi istersiniz, yoksa okul arkadaşlarınızla birlikte kampa gitmeği mi? Niçin?"[19] Sorunun aslında iki şıkkı vardı; çocukların ya yazlığa ya da yaz kampına gittikleri varsayılmaktaydı. Bu çocukların ailelerinde tatil fikri ve yazlık ev gibi ikinci bir mülk de imkân dahilinde olmalıydı. Ayrıca mektuplardan görüldüğü üzere, bazı çocuklar Bebek ve Suadiye yakınlarında, deniz kenarlarındaki evlerde oturmakta ve her gün yüzmeye gidebilmekteydi. Ankete verilen cevapların çoğu, çocukların önemli bir bölümünün Şişli Terakki, Galatasaray ve Istanbul Erkek Lisesi gibi önemli ve seçkin okullara gittiklerini göstermektedir.

Dergilere yazılan diğer mektuplardan da çocukların ve ailelerin profilini bir ölçüde çıkarmak mümkündür. Bu mektuplar dergilerin popülerliğini oldukça artıran yarışma, ödül organizasyonları ve çeşitli kampanyalar dahilinde yazılıp yayınevlerine ulaşmıştı. *Yavrutürk* dergisi Tokat, Kars, Diyarbakır gibi Anadolu şehirlerinde de bulunabildiği için derginin yarışmalarını, kampanyalarını ve cevaben tüm şehirlerden gelen mektuplardan yola çıkarak geniş okur profilini takip etmek daha kolaydır.[20] Bu mektuplarda dikkati çeken en önemli unsurlardan biri, mektupların imzalanma şeklidir. Çocuklar –ya da aileleri– mektupları çoğunlukla baba ya da ağabeylerinin meslekleri üzerinden imzalamıştır. Mektuplar okur çocukların ailelerinin, özellikle babalarının çoğunun üst ya da orta düzey devlet memuru, subay, öğretmen, bankacı, doktor, avukat, yatırımcı, işadamı gibi meslekleri olduğunu göstermektedir. *Yavrutürk* dergisindeki yarışmalardan ve kampanyalardan sonra dergiye mektup gönderen, ödül kazanan ya da hatıra albümüne giren çocuklardan bazıları şöyledir:

Aydın Türk Hava Kurumu Başkanı Kızı Nihal Arkayın,[21]
Malatya Gar Şefi oğlu Hulki Arısoy,[22]
Beykoz, P.T.T Memuru H.Akgül Kızı Suna,[23]
T.C. Ziraat Bankası Muhasibi Eliyle Kardeşi Rıza Dilmener,[24]
Diyarbakır Halk Evi Müdürü Süleyman Sayılıoğlu oğlu Ömer Sayılı,[25]
Nazilli Mal Müdürü Haydar Tüzenen Oğlu Şecaattin Tüzenen,[26]
Trabzon Diş Tabibi Kemal oğlu Hasan Akbud,[27]
Zonguldak E. Müddei Umumi Katibi Hilmi Işık Kızı Nermin Işık.[28]

Yukarıdaki isim ve mesleklerden görüldüğü üzere, okur çocukların çoğu, dergilerin asıl hedef kitlesi olan orta ve orta-üst sınıf çekirdek ailelerin, genelde üst ve orta düzey devlet memurlarının çocuklarıydı. Bu imzalar aynı zamanda bir sosyal statü işaretiydi. Fakat *Yavrutürk* dergisinde ödül kazanan tüm çocukların arasında bir çocuk özellikle dikkati çekmektedir: "Çorlu, ayakkabıcı Münir

Çocuk dergilerinde kuralların muhatap aldığı, modern anne babalarıyla yaşayan, düzgün, temiz, ahlaklı orta sınıf Cumhuriyet çocuklarıyla, yani derginin esas okurlarıyla onların hikâyelerini okuduğu "sokak çocuğu" kahramanlar arasında görünmeyen bir ayrım var gibidir.

Sabiha Bozcalı, "Küfeyle Çocuk", kâğıt üzerine kalem, suluboya, 30x22,8 cm.

SALT Galata arşivi

eliyle çırak İbrahim Öztürk."[29] Çırak İbrahim'in dergiye erişimini ustası Münir sağlamış olmalıdır. Dergilerde aslında çırak İbrahim gibi çalışan ya da yoksul çocuklara yönelik, doğrudan onları muhatap alan bir dil kullanılmıyordu. Bu çocuklar çoğunlukla dergi okuru olmaktan ziyade dergilerdeki erdem ve ahlakla ilgili hikâyelerin yoksul kahramanlarıydı. Çırak İbrahim, Cumhuriyet'in bir "mesele"siydi, "hakkında konuşulan", "hikâyesi anlatılan"dı; ama dergilerin okur profilini temsil etmiyordu. Okur çocuk mertebesine tıpkı Kemalettin Tuğcu'nun yoksul ama erdemli çocukları gibi çalışkanlığıyla ve fedakârlığıyla yükselebilirdi.[30] Aksi halde hep "okunan" ve "bakılan", "acınan" ya da "kızılan" olarak kalacaktı.

Rakım Çalapala, "Küçük Hırsız", *Çocuk Haftası* 165, 23 Şubat 1946.

FAKİR ARKADAŞLAR

1934 yılında Necdet Rüştü, *Çocuk Sesi*'nde okurlarına şu şiirle sesleniyor ve onlara, yoksul arkadaşlarına karşı "merhamet"li olmalarını öğütlüyordu:

> Bir fakir çocuk gelip kitabını isterse / Sakın ha: "Olmaz.." deye, geriye çevirme, ver! / O da biraz okusun, o da çalışsın derse / Hasislik fena şeydir! Cömerdi herkes sever!.. / Bir fakir çocuk gelip, isterse yemişinden / Düşün ki: Tok olanlar yardım etmeli açaa!.. / Zavallı imrenmiştir, sürükleme peşinden / Hepsini kendin yeme; ver ona da bir parça!.. / Sen fakir olanların sakın sıkma canını / İstediklerini ver, mutlak yüzünü güldür! / Fakat: Biri gelip te isterse vatanını / Ona kat'iyyen verme, hatta tepele, öldür!..[31]

"Merhamet" ve şiddet duygularının iç içe geçtiği bu şiirin yayımlandığı tarihten birkaç yıl sonra *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde 1938 yılında Burhan Bilbaşar imzalı bir hikâye Altan adlı, "okullu", "temiz duygulu", "çok terbiyeli", orta halli bir aile çocuğunu anlatır. Altan bir gün okula giderken, "üstleri yırtık, pis üç sokak çocuğu küçük serseri" yolunu kesmiştir:

> Dar, tenha bir sokaktayız: saat sabahın sekiz buçuğu. On on iki yaşlarında üstleri yırtık pis üç sokak çocuğu küçük serseri, temiz giyinmiş elinde çantası okuluna giden, gene kendi akranları bir çocuğa sataşıyorlar. Temiz duygulu ve çok terbiyeli olan bu küçük okullu, kendisine bu şekilde söz söyleyen bu sokak çocuklarına başka bir şey söylemedi, yürüdü.[32]

Fakat çocuklar gitgide kabalaşmaya ve Altan'a çöp atmaya başladıklarında, Altan sessizliğini bozar. Yüzü çok acımıştır, "acı acı bu sokak çocuğuna bakarak" yüzünü siler ve şöyle der: "Eğer sen de bir Türk yavrusu olmasaydın, muhakkak ki senin cezanı verirdim. Fakat bir Türk çocuğu diğer bir Türk çocuğunu döverse bu çok acı olur. Dilerim ki, sen de bir gün sokaklardan kurtulasın ve bu yaptıklarını hatırladıkça iç üzüntüsü çekesin."[33]

Serseri sokak çocukları çetesinin lideri Ali bu sözler karşısında çok utanır ve ne yaptığının farkına varır. Hikâye Altan ve Ali'nin arkadaş olmasıyla devam eder. Ali, hikâyede aslında çok zor bir hayatı olan, terk edilmiş bir çocuktur ve kaldığı evde sürekli dayak yemektedir. Sonunda dayanamayıp evden kaçar ve sonrasında sokaklardaki serseri hayatı başlar; fakat Altan onu kendine getirmiş ve ona doğruyu göstermiştir.

Altan, Ali'yi evlerine davet eder ve annesi, babası ve erkek kardeşiyle tanıştırır. Ali, Altan'ın babasına bütün hikâyesini anlatır, şefkatle dinleyen Altan'ın babası Ali'ye düşündüğü gibi kötü bir çocuk olmadığını, bir Türk çocuğunun özünde kötü bir kişi olamayacağını söyler. Altan, Ali'yi evlerine getirmekle çok doğru yapmıştır. Ali artık o küçük serseriyi unutmalı ve o eski küçük Ali'yi hayata döndürmelidir. Ali bir daha asla sokaklara dönmez, çünkü artık Altan'ın temiz kalpli, iyi ailesinin bir üyesidir. Altan'ın ailesi Ali'yi kucaklar ve tüm eğitimini üstlenir. Sonunda Ali başarılı bir doktor olarak Çocuk Esirgeme Kurumlarının birinde çalışmaya başlar.

İdealize edilmiş, sağlam karakterli, asil, düzgün, çalışkan, terbiyeli, iyi huylu Altan ve ailesi, serseri sokak çocuğu Ali'ye yardım elini uzatır ve onu sokaklardan kurtarırlar. Altan'ın Ali'ye verdiği ahlak dersi ve ailenin hayırseverliği sadece Ali'yi kurtarmaz; Ali ile birlikte "Türk çocuklarının birbirini dövmediği" bir aile olan ulus da güçlenir ve bu ailenin sınıfsal ayrıcalıkları bir hayırseverlik hikâyesiyle meşruiyet kazanır.

Altan, Ali'ye örnek olmuştur ve ailesiyle birlikte doğru yolu göstermiştir. Peki, sokak çetesinin diğer üyelerine, Ali'nin diğer sokak çocuğu arkadaşlarına ne olmuştur? Yazar ve aynı zamanda bir öğretmen olan Bilbaşar hikâyedeki diğer çocuklara ne olduğundan bahsetmez; ancak özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında artan yoksullukla birlikte "serseri sokak çocukları"nı anlatan pek çok diğer hikâyede benzer durumdaki çocukla-

ra neler olduğunu takip edebiliyoruz. Birçoğu, okur çocuklar için ibretlik hikâyelerin kahramanları olur. Altan, Ali'nin babasının öğütlerini dinleyerek doğru yolu bulurken, geriye kalanların bir kısmı "küçük hırsız"lara dönüşür ve "okullu", "temiz duygulu", "çok terbiyeli" çocuğun/toplumun kınayan bakışları altında kendilerini iki polisin kolları arasında yürürken bulurlar:

> "Tutun, tutun! Hırsız var!" / Diye çınladı bir ses / Polisler koşuştular / Meraka düştü herkes / Biraz sonra bir cılız / Çocuk yakalanmıştı,.. / Yol boyunca erkek, kız / Herkes sıralanmıştı / Bütün çocuklar baktı / Ona ürkek, yabancı / Gönüllerini yaktı / Anlatılmaz bir acı / Her gün okuldan kaçmış / Şurda, burda dolaşmış / Şimdi işsizmiş, açmış / Yaşı on beşi aşmış / "Haylazlığın sonu bu!" / Dedi yaşlı bir kadın / "Çalışsan ne olurdu, / Neden okuldan kaçtın?"[34]

Rakım Çalapala'nın şiirinde bahsettiği "küçük hırsız" şiire eşlik eden görselde polisler tarafından götürülürken, olanı biteni otobüs durağında izleyen kalabalığın içinden bir yaşlı kadın torununa parmakla onu göstererek tembihte bulunmaktadır. Doğru yoldan çıkan çocukların ne hale düştüğü ortadadır. Kalabalıktaki diğer modern giyimli, düzgün, şık hanımlar, beyler ve çocuklar, elbisesi yamalı, yoksul, okuldan kaçmış serseri çocuğa hem acıyarak hem kınayarak, ama her durumda uzaktan bakmaktadır. Küçük hırsızla aralarında sadece polis değil, görünmez sanılan ama varlığı hep hissedilen daha derin bir mesafe vardır.

ÖZGE ERTEM
DR. KOÇ ÜNİVERSİTESİ ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ (ANAMED)

Çocuk Haftası 173, 20 Nisan 1946.

DİPNOTLAR

* Öneri, yorum ve destekleri için Gülay Yılmaz, Seçil Yılmaz ve Fatih Artvinli'ye teşekkür ederim.

1 Tadeusz Slobodzianek, *Our Class* [Sınıfımız] (Londra: Oberon Books, 2009)

2 Colin Heywood, *Baba Bana Top At!: Batı'da Çocukluğun Tarihi* Çev. Esin Hoşsucu (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003)

3 Bu yazı, 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde Prof. Dr. Duygu Köksal danışmanlığında tamamladığım yüksek lisans tezimin araştırma ve bulgularına dayanmaktadır. Özge Ertem, *The Republic's Children and Their Burdens in 1930s and 1940s Turkey: The Idealized Middle-Class Children as the Future of the Nation and the Image of Poor Children in Children's Periodicals* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005). Aradan geçen on yılda Osmanlı ve Cumhuriyet tarihyazımı, çocukluk tarihi çalışmaları açısından zenginleşmiştir. Literatürün yakın tarihli bazı örnekleri için bkz. Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İmgesi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012); Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013); Nazan Maksudyan, *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire* (NY: Syracuse University Press, 2014); Nazan Çiçek, "Mapping the Turkish Republican Notion of Childhood and Juvenile Delinquency: The Story of Children's Courts in Turkey (1940-1990)", *Juvenile Delinquency and the Limits of the Western Influence, 1850-2000*, ed. Heather Ellis (Basingstoke: Palgrave, Macmillan, 2014); Benjamin Fortna (ed.), *Childhood in the Late Ottoman Empire and After* (Leiden: Brill, 2015). Ayrıca bkz. Deniz Arzuk, *Vanishing Memoirs: Doğan Kardeş Children's Periodical Between 1945-1993* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).

4 *Yavrutürk*, Tahsin Demiray tarafından 1936-1942 yılları arasında çıkarılan popüler bir çocuk dergisidir.

5 Erken Cumhuriyet dönemi boyunca, "çocuk meselesi", bir yandan "inkılap" fikrinin bir parçası olarak, bir yandan da hem sisteme entegre edilmesi gereken hem de tehdit olarak görülen sokak çocukları üzerinden tartışıldı. Kathryn Libal, "Child Poverty and Emerging Children's Rights Discourse", *Childhood in the Late Ottoman and After*, s. 51.

6 Milliyetçilik, modernite ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen bir derleme için bkz. *Vatan, Millet, Kadınlar*, ed. Ayşe Gül Altınay (İstanbul: İletişim, 2000).

7 "Orta sınıf cumhuriyet çocuğu" ve "sokak çocuğu", temsilleri itibarıyla katı bir ikilik gibi görünse de, elbette verili, homojen, stabil kategoriler olarak ele alınamaz; sınıf ve kültür tarihi historiyografisinin son yarım yüzyıldaki birikiminin ortaya koyduğu gibi, sınıf, sınırları son derece geçişken ve katmanlı bir sosyal gerçeklik ve kategoridir. Fakat sınıf temsilleri çocuk dergilerinin satır aralarında bu ikililği kalın çizgilerle vurgulayan haliyle gözümüze çarpmaktadır.

8 "Sosyal Hayat Bilgileri, Evde ve Aile İçinde", *Cumhuriyet Çocuğu* 17 (1938): 293.

9 "Yemek Masası Başında", *Cumhuriyet Çocuğu* 1 26 (1938): 471.

10 Agm.

11 *Çocuk Sesi* 394 (12 Temmuz 1937)

12 *Çocuk Sesi* 398 (19 Temmuz 1937).

13 *Çocuk Sesi* 399 (16 Ağustos 1937).

14 *Çocuk Sesi* 400 (23 Ağustos 1937).

15 Age.

16 Ulus-devlet ve beden terbiyesi ilişkisi üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım için bkz. Yiğit Akın, "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": *Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. İkinci baskı: 2014).

17 *Staging the City: Urban Form and Public Life in Istanbul*, Ders Programı, Cemal Kafadar ve Sibel Bozdoğan semineri, GSD 4405, Harvard Üniversitesi, Boston, Sonbahar 2015.

18 1930'larda gazeteler ithal mayo reklamlarıyla doludur. Ekrem Işın, "From Public Bath to Private Bathroom. The Culture of Bathing in Turkey". *Everyday Life in Istanbul* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 217.

19 "İlayat ve Tabiat", *Yavrutürk* 120 (13 Ağustos 1938):234.

20 1936-1942 yılları arasında yayımlanan *Yavrutürk* dergisi ilk iki yılın ve toplam 1268 sayfanın sonunda "10 büyük çocuk romanı, 20 uzun hikâye, 170 resimli hikâye, 124 hikâye, 32 masal, 132 küçük hikâye, 12 manzum hikâye, 62 şiir, 153 karikatür, 198 hayat-tabiat ve tarih-coğrafya yazısı, 27 makale, 3 piyes ve 21 tablo" yayımlamıştır. Ayrıca bilmece sorularına verilen doğru cevaplara ödül olarak toplam 8500 çocuğa kitaptan yıllığa ve haritaya pek çok ödül dağıtmıştır. *Yavrutürk* Anadolu'daki okuyucularının ödüllerini postayla göndermekiedir, ama İstanbul'daki okuyucuları ödüllerini her çarşamba ve cumartesi öğleden sonrası derginin yayınevinden kendileri almaktadır. "Yavrutürk İki Yılda 8500 Kişiye Kıymetli Bilmece Hediyeleri Dağıtı", *Yavrutürk* 5 106 (7 Mayıs 1938): 18.

21 *Çocuk Sesi* 395 (19 Temmuz 1937)

22 "Hatıra Albümünde Resmi Çıkanlar", Çocuk Sesi 391 (21 Haziran 1937).

23 "111 Sayımızdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 5 115 (9 Temmuz 1938): 163.

24 "113. Sayımızdan Hediye Kazananlar: Birer Yavrutürk Yıllığı Kazananlar", *Yavrutürk* 117 (23 Temmuz 1938): 191.

25 "Muhtelif Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 119 (6 Ağustos 1938): 223.

26 "116. Sayımızdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 120 (13 Ağustos 1938): 234

27 Agm.

28 Agm.

29 "Muhtelif Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 119 (6 Ağustos 1938): 223

30 Ertem, "Tuğcu's Poor and Morally Uprighi Children", *The Republic's Children and Their Burdens*, s. 155-165. Bu yoksul çocuklardan beklenen haysiyet ve erdem düzeyi diğer tüm çocuklardan beklenenden daha fazladır. Ancak Nurdan Gürbilek'in incelikle hatırlattığı Orhan Kemal'in sorusu oldukça yerindedir: "Haysiyet yenir mi, içilir mi?" Nurdan Gürbilek, "Yoksulluk Lekesi: Orhan Kemal'in Çocukları", *BİR+BİR* 50 (Mayıs 2013), 53. Aynı yazı, Gürbilek'in denemeler kitabı *Seasızın Payı*'nda da yayımlanmıştır. Nurdan Gürbilek, *Seasızın Payı: Denemeler* (İstanbul: Metis, 2015). Ayrıca Kemalettin Tuğcu, Orhan Kemal, Muzaffer İzgü ve Vasıf Öngören'in çocuk kahramanlarının karşılaştırmasını yapan bir iebliğ için bkz. Ertem, "The Moral of the Story: Hunger, Bread and Survival in Children's Literature in Turkey", *New Perspectives in Cultural History*, Graduate Student Conference on Ottoman/Turkish Cultural History, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 8 Ocak 2006.

31 Necdet Rüştü, "Verl-Vermel...", *Çocuk Sesi* 248 (24 Eylül 1934): 5.

32 Burhan Bilbaşar, "Olmuş Hikâyelerden-Kaldırım Mühendisi". *Cumhuriyet Çocuğu* 1 16 (1938): 276-278.

33 Agm, s. 276.

34 Rakım Çalapala, "Küçük Hırsız", *Çocuk Haftası* 165, (23 Şubat 1946): 6

FRANSA'DA SON DARBE: GENERAL DE GAULLE VE HALKIN DİRENİŞİ

HALİL KANADIKIRIK

Avrupa ve dünya genelinde dekolonizasyon sürecinin yaşandığı bir dönemde Fransa'nın kendisini karşı karşıya bulduğu "Cezayir krizi", ordu içinden gelen bir darbe girişimine yol açtı. Ancak bazı askerlerin bu girişime katılmadaki isteksizliği, Charles de Gaulle'ün kararlı tutumu ve halkın da de Gaulle'ün çağrısına uyarak direnmesi sonucunda girişim başarısız olacak ve Beşinci Cumhuriyet tüm bu süreçlerden güçlenerek çıkacaktı.

General Charles de Gaulle (1890-1970).

Bibliothèque nationale de France.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi gerek Türkiye tarihinde, gerekse Türkiye'nin jeopolitik önemi sebebiyle dünya tarihinde üzerine bolca şey yazılacak bir konu olacağa benziyor. Bununla beraber olay henüz tarih araştırmalarına konu olamayacak kadar taze. Şu an için bilinen ve söz konusu darbe girişimini Türkiye tarihinde arzuladığı sonuca ulaşabilmiş veya ulaşamamış diğer darbe girişimlerinden ayıran özellik, halkın sokaklara dökülerek tankların önüne çıkması ve darbeyi püskürtmede başat aktörlerden biri olmasıdır.

Söylenildiği gibi bu direnişin tarihini yazmak için henüz erken olsa da dünya tarihinde benzer olaylara bir göz atmak mümkün. Bu olayların belki de en ünlüsü Fransa'da 1961'de vuku bulan darbe girişimi ve bu girişimin, II. Dünya Savaşı kahramanı olan eski bir "general"in, Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün ve halkın direnişiyle geri püskürtülmesidir. Hindiçin ve Cezayir sorunu ile politikaya fazlasıyla karışmış olan, sivil idareyi etkisiz hale getiren, hükümeti defalarca alenen tehdit eden ve o güne kadar birkaç kalkışma girişiminde bulunan Fransız ordusu, "Generaller Darbesi" veya "Cezayir Darbesi" olarak bilinen ve 21-26 Nisan 1961 tarihleri arasında gerçekleşen bu kalkışmanın "General" de Gaulle ve Fransız halkı tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından politikaya kesin olarak veda etmiş ve süresiz olarak kışlasına çekilmiştir.

Bu darbe girişiminin sebeplerini ve nasıl püskürtüldüğünü anlamak için Fransa'nın yakın tarihine ve de Gaulle'ün karakterine eğilmek elzemdir. Zira Fransız ordusunun bu isyankâr tutumu ülkede siyasetin asırlık bunalımından güç alıyor, "General"i ise bu bunalıma nihai çözümü üreten başrol oyuncusu olarak öne çıkıyordu.

MAYIS 1958 KRİZİ

"Uzun bir yalnızlığın evimin üzerine inen son gecesine baktım. Beni bu yalnızlıktan çekip alan kuvvet neydi acaba?"[1]

General de Gaulle *Umut Anıları*'nda kendisini iktidara taşıyan yolun başlangıcını böyle anlatıyordu. Onu bu yalnızlıktan çekip alan ve kimi yazarlara göre yeni Sezar haline getiren süreci aslında gayet iyi biliyordu. Zaten onu tarihin büyük liderleri arasına sokan da süreci okumasını en iyi bilenlerden olmasıydı. Bu süreci tetikleyen olay, Cezayir'deki "Fransız Cezayir" yanlılarının eylemleriyle başlayan ve daha sonra bu ülkedeki generallerin açık darbe tehditleri ve yerel yönetim binalarını ele geçirmeleri, paraşütçü birliklerin Korsika'ya inerek darbe girişimini yaymalarıyla devam eden bir tür *coup d'État* (devlet darbesi) girişimiydi. Bu süreç de yine General Raoul Salan gibi darbecilerin de Gaulle'ü iktidara çağır-

ması, bütün bu olayların ciddi şekilde sarstığı Dördüncü Cumhuriyet'in neredeyse her kanattan politikacılarının da de Gaulle'ü evinde ziyaret edip ona adeta biat etmeleriyle tamamlanıyordu.

Cezayir'deki bağımsızlık hareketi, Soğuk Savaş koşullarında antikomünist doktriner yapılanmaya giden orduyu rahatsız etmiş ve ordunun giderek siyasallaşmasını sağlamıştı. Hindiçin'de deneyim sahibi oldukları Maocu savaş tekniklerinden etkilenen Fransız subayları, antikomünist tarzda bir devrimci savaş tekniği geliştirmiş ve propagandacı bir Psikolojik Savaş Kıtası bile kurmuştu.[3] Ordu, kendisine verilen misyona aşırılığa varacak şekilde sahip çıkmış, yani korumakla yükümlü olduğu milleti, millet tehlike altında olduğunu bilmese de koruması gerektiğinden hareketle durumdan vazife çıkartmıştı. "Ülkenin üstün menfaatlerine" karşı sorumlu olduğunu iddia ediyor; 19. yüzyıldaki seleflerinin aksine hükümete değil ulusa hizmetetme fikriyle aşırı eylemlerini meşrulaştırıyor ve devlete, özellikle Cezayir siyasetinde ötesine geçemeyeceği bir sınır çiziyordu.[4] Askere göre Fransa'nın Cezayir'i terk etmesi, savaşın tam ortasında müstahkem bir mevkii terk etmesi kadar düşünülemez bir şeydi.[5] Böylece Fransız ordusu içerisinde bir grup Cezayir'de örgütlenmiş, sivil idare ise, kamu düzenini sağlamak gibi, bu şartlar altında oldukça nahoş bir nitelik taşıyan vazifesini gizlice askerlerin omuzlarına yüklemişti. Nihayet General Jacques Massu'nün askeri idaresi altında Cezayir'de binlerce kişi hapsedilmiş, işkenceye uğramış ve idam edilmişti.[6]

Mayıs 1958 krizinde isyancı generaller, Cezayir sorununa arzuladıkları gibi bir çözüm bulacağına inandıkları de Gaulle'ü iktidara taşımak istedi. Zira Charles de Gaulle her şeyden önce bir askerdi. Politikaya bakışına da Fransız ordusunun geneline sinmiş olan, parlamentoya şüpheyle bakan bir hava hâkimdi. Fransız ordusu kendisini daima devletin biricik koruyucusu, dolayısıyla onun üzerinde en çok söz söyleme hakkına sahip kurumu olarak görüyordu. Jan Karl Tanenbaum, Üçüncü Cumhuriyet döneminde Fransız ordusunu ele alan akademik çalışmaların genel bir sunumunu yaptığı makalesinde, ordunun bu tutumunu üç temel nedene dayandırır: İlki, kendisini partiler üstü gören ordunun rejimi partizan bir temelde desteklemeyi reddetmesidir. İkinci olarak ordunun, düşmanlarla çevrili Cumhuriyet için çok işlevsel bir önemi vardır. Üçüncüsü ve en önemlisi ordunun Cumhuriyet'ten daha kıdemli olmasından ötürü ortaya koyduğu öncelik ve itibar iddiasıdır.[7] Cumhuriyet'ten çok uzun süre önce var olmuş olan ordu, Fransa'yı, onun milletini ve geleneklerini yeni kurulmuş olan cumhuriyetten daha kesin bir biçimde temsil ettiğini iddia eder. "General" de Gaulle de kaçınılmaz olarak, içinden geldiği kurumun zihniyet yapısını sürdürmüştür. Yine de temel çatışmayı görür ve *Politika ve Üniforma* isimli bir kitapçıkta bunu dile getirirken çatışan iki kurumun birbirlerine bağımlılıklarını anlamalarını ister: "Askerlik tarihinde geniş kapsamlı bir siyasetin yardımcı olmadığı hiçbir önemli kişilik yoktur. Ve devlet adamının kazandığı hiçbir zafer ulusal savunmanın ışığından yoksun değildir."[8]

Yukarıda da belirtildiği gibi sadece askerler değil, sağ ve sol kanattan sivil siyasetçiler de Charles de Gaulle'ün ülkenin başına geçmesini istemişti. Zira ülkede, Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyetlerin fazlasıyla istikrarsız yapıları göz önüne alındığında neredeyse bir asırdır devam eden ve askerlerin palazlanmasına sebebiyet veren iç siyasi bunalımlar hâkimdi. 1871'den 1940'a kadar 69 yıl yaşamını sürdürebilen Üçüncü Cumhuriyet döneminde 104, 1947'den 1958'e kadar 12 yıl ayakta kalabilen Dördüncü Cumhuriyet döneminde ise 21 hükümet değişikliğine gidilmişti. Bütün bu dönemler boyunca parlamenter sistemin sıklıkla tıkandığı ve büyük krizleri aşma yeteneğine sahip olmadığı gözlenmişti.

De Gaulle yalnızca bir asker değil, aynı zamanda bir siyasetçiydi. Fransa'nın hâlihazırdaki siyasi yapısını ve uluslararası sistemi görmezden gelmemiş ve arzuladığı sistemi kurmak için bu yapının silahlarını kullanmayı öğrenmişti. II. Dünya Savaşı'nın kahramanı General ülkeye dönüşünde, bu itibarı arkasına alarak bir diktatörlük kurmaya kalkışmamıştı. Fransa'da cumhuriyetçi rejimin bu konudaki hassasiyetini

1958 yılında Cezayir'de FLN ile Fransa ordusu arasında yaşanan çatışmalar esnasında, Souk Ahras tepelerinde dinlenen Fransız askerleri.

Wikimedia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Souk_ahras_battle_1958.jpg)

Genç bir Harki, 1961."Harki", o dönemde Fransız ordusu saflarında savaşan Müslüman Cezayirlilere verilen isimdi.

Wikimedia Commons (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/88/Harki-j.jpg)

gayet iyi biliyordu. Öyle ki cumhurbaşkanının olağan süresini tamamlamadan parlamentoyu feshetmesi bile yazılı olmayan kurallara göre mümkün değildi. Cumhuriyetçilerin bu hassasiyeti tutkulu hedeflere sahip hırslı politikacıların bir "tehlike" olarak görülmesine ve gerek parlamentoda gerek hükümet içinde bastırılmaya çalışılmasına neden olmaktaydı. Bunun sonucu ise daha az yetenekli kişilerin Fransa'nın sorunlarını çözmek üzere göreve getirilmesiydi.[9]

Nihayet Mayıs 1958 krizi, olayların darbe girişimine dönüşmesiyle sis-

İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransız iç siyasetinde istikrarsızlık

Charles Hauss, *Politics in Gaullist France: Coping with Chaos* adlı çalışmasında "kaos" diye adlandırdığı ve II. Dünya Savaşı sonrası Fransa iç siyasetinde de Gaulle'ün iktidarını hazırlayan istikrarsızlık dönemini açıklarken "bağlaşık semptomlar" kavramını kullanır.[1] Hausse bu semptomları "çokpartili sistem", "parlamentonun nikanması", "merkezileşme" ve "yabancılaşma" şeklinde adlandırır. De Gaulle öncesi dönemin istikrarsızlığını, bu dördü arasındaki kısır döngü yansıtmaktadır.

Fransa'da çokpartili sistemi içerisinde, örneğin 1951 seçimlerinin sonucu ele alınacak olursa, parlamentoya sandalye sayısı olarak da yansıdığı kadarıyla, tüm partiler hemen hemen eşit desteğe sahiptir.[2] Bu durumda hükümet kurmak için üç veya dört partinin bir araya gelip koalisyon oluşturması gerekmiştir. Ancak bu partiler bir şekilde bir araya gelebilip koalisyon oluşturabildiğinde, temel meselelerdeki görüş ayrılıkları, esaslı bir sorunla karşılaştıklarında tekrar ortaya çıkmakta ve bu koalisyonlar sorunu çözemeyerek dağılmaktadır. Komünistler ve sosyalistler her ne kadar sosyalist geleneğin temsilcileriyse de, 1920'nin "Christmas" gecesinden beri birbirlerinin rakibi durumuna düşmüşlerdir. Katolik MRP (Mouvement Républicain Populaire-Halkçı Cumhuriyetçi Hareket) refah devletini ve Avrupa entegrasyonunu savunduğu için bu gruba yakın olsa da, kilisenin politikadaki yeri konusundaki husumet, bu grupların birbirlerini kabul etmemelerine neden olmaktadır. Radikaller serbest piyasa ve liberal demokrasiyi şiddetle desteklerken sosyalist gelenekle zaten uzlaşamamaktadırlar. Bu arada anti-ruhbancılardır ve ilmihallerle aralarındaki temel husumeti de bu oluşturmaktadır. En nihayetinde II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan en yeni akım olarak RPF (Rassemblement du Peuple Français-Fransız Halk Birliği) ile temsil edilen Gaullistler, Fransa'nın büyüklüğünü restore edebilecek yeteneğe sahip, Bonapartizmi çağrıştıran güçlü bir hükümete atıfta bulunmaktadır. Böylesine hızlıpleşmiş "çokpartili sistem" ikinci semptoma neden olmaktadır: parlamentonun nikanması veya hareketsizlik. Birbiriyle çok az ortak noktası olan veya hiç ortak noktaları olmayan partilerin bir araya gelerek oluşturduğu koalisyon, herhangi bir önemli karar alma aşamasında uzlaşamamakta ve hükümet içinde bölünme kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu hükümette yer elde edememiş veya çoğunlukta yer alamamış parlamenterlerin de katkısıyla hükümet istifaya zorlanmaktadır. Yeni koalisyon, bir öncekinin düşmesine neden olan mesele üzerine uzlaşabilen partilerce kurulmakta, ancak bu uzlaşı da bir dahaki önemli karar alma aşamasında ortaya çıkan krize kadar devam etmektedir.

Politik sistemin krizleri aşamadığı, Fransa'nın önemli sorunlarıyla yüzleşemediği böylesi bir ortamda politikacılar da kendilerini bu sisteme uydurmakta zorluk çekmemektedir. Hauss'un, Philip Williams'ın Henri Queuille tasvirine yer vermesi hayli anlamlıdır. Bir defa başbakanlık ve birkaç defa da bakanlık görevlerinde bulunan Queuille böylesi bir sistemin "en başarılı" politikacısıdır: "Queuille, tıpkı Stanley Baldwin gibi, devlet adamlığı sanatının sorunları artık alakasız olacakları bir tarihe ertelemek olduğuna inanırdı."[3]

Etkin bir hükümetin yokluğunda, semptomlardan üçüncüsü ortaya çıkmaktadır: "Aşırı merkezileşmiş bürokrasi." İşlemeyen bir hükümet sistemi bürokrasinin elini güçlendirmektedir. Bürokrasi ise değişime direnerek, bir anlamda bu sistemin bekasını en çok arzulayan grup olmaktadır. Her şeyin merkezileştirilip bürokrasiye bağlandığı sistemin esas hâkimi haline gelmiştir. Politika üretimini engellediği gibi, genişliği ve aşırı katı yapısıyla, vatandaşların göründe, sürekli kafalarını tosladıkları aşılmaz bir beton duvardır.

Buişe halkın hükümetlerine ve bürokrasiye "yabancılaşmasıyla" sonuçlanarak dördüncü semptomu ortaya çıkartmaktadır. Halkın hükümet ve bürokrasiye yönelik tavrı yalnızca, onlara genel bir boyun eğişten ibarettir. Halkın çok az bir kesimi Cezayir krizi gibi krizlerin hükümetleri tarafından çözülebileceğine inanmakta, bürokrasinin sorumsuzluğunu alaycı anlamda *le oyatème* diye anmaktadır. Fransızlar dışarıya karşı "defansif bir bireycilik" sergilemekte, kendilerini gerek hükümetten, gerekse de "başkaları"ndan (*les autres*) korumaya çalışmaktadır. Çok az insan şikâyetlerinin partiler veya parlamento içinde çözümü kavuşabileceğine inanmaktadır. Bazı olaylar, halkın o zamana kadar bastırdığı devlete karşı öfke ve düşmanlığı tetikleyerek grevler ve gösteriler gibi protestolara yol açsa da, bunlar o zamana kadarki kısılmaların boşalma anlarından başka bir şey değildir. Devrimci bir hareket niteliği yoktur ve sonunda, yeni bir hayal kırıklığı dönemine kadar her şey eski yolunda ilerlemeye devam eder.

DİPNOTLAR

1 Charles Hauss, *Politics in Gaullist France Coping with Chaos* (New York: Praeger Publishers, 1991), s. 10.

2 Komünistler 102, Sosyalistler 106, Radikaller 75, UDSR (Union democratique et socialiste de la Résistance-Demokratik ve Sosyalist Direniş Birliği) 16, MRP (Mouvement Républicain Populaire) 87, Bağımsızlar ve Köylüler 95, RPF (Rassemblement du Peuple Français) 120 sandalyeye sahiptir. Bkz. Hauss, *age*, s. 12.

3 Hauss, *age*, s. 14.

temi değişmek zorunda bırakmıştı. Ordunun hareketlenmesi politikacıları daha iyi bir seçenek olarak de Gaulle'ün kucağına atmış, yukarıda da bahsedilen politik kurumlara yönelmiş hayal kırıklığı ortamında de Gaulle, Fransızların gözünde kurtarıcı haline gelmişti. Krizi aşamazlarsa ülkenin bir iç savaşa sürükleneceğini gören, üzerinde oynayacakları zemini kaybedeceklerini bilen siyasi partiler içinse de Gaulle'ün isteklerine boyun eğmekten, hatta onu desteklemekten başka bir seçenek görünmüyordu.

DE GAULLE'ÜN SİYASETİ VE BEŞİNCİ CUMHURİYET'İN KURULUŞU

Ancak süreci bir politik kültür analizine ve hatta de Gaulle'ün tarzına daha uygun olacak şekilde okursak, aslında de Gaulle'ü çağıran şey bu son olay değil, kendisinin Fransa tarihini ifade ediş şekliyle ülkenin "169 yıldır mahrum kaldığı istikrar ve devamlılık"[10] sorunuydu. 1789'dan de Gaulle'ün iktidara geldiği 1958'e kadar (169 yıl) Fransa tarihi devrimlerin, barikatların, diktatörlerin, tekrar tekrar kapanıp açılan parlamentoların, ordu ve parlamento arasındaki çekişmelerin, birbirinden uzlaşmaz biçimde ayrışmış siyasi partilerin istikrara kavuşturamadığı parlamenter rejimin tarihi olmuştu. Fransa dünyadaki ve Avrupa'daki önemli konumunu yitirmişti. İşte asker ve politikacı olarak de Gaulle'ün fikri dünyasını oluşturan tarih okuması buydu.

De Gaulle, 1958 krizinin de gösterdiği gibi, böylesi bir rejimin iflas ettiği bir anda bile diktatörlük konusunu etrafındakilerin kafalarından savuşturuyordu. Bir vakitler geçici bir diktatörlüğün araçsal değerinden, diktatörlüğün cazibesinden bahsetmiş olsa bile, artık şu basit sonuca ulaşmıştı: "Hiç kimse kendisini halkın yerine koyamaz."[11] O an için istediği şey ya halkın ya da onun temsilcilerinin kendisini görevlendirmesiydi. 1958'de Mayıs krizi büyürken, onu göreve çağıranlara 19 Mayıs'ta düzenlediği bir basın toplantısında "67 yaşımda diktatör kariyerine başla-

maya niyetim yok" diyerek mesaj vermişti.

Nitekim gelişmeler istediği gibi oldu. Pierre Pfimlin başkanlığındaki hükümet 28 Mayıs'ta istifasını sundu, ardından Cumhurbaşkanı René Coty yeni hükümeti kurma yetkisini de Gaulle'e verdi. De Gaulle'ün çeşitli politik akımlardan üyeler alarak kurduğu kabine 1 Haziran 1958'de meclisten büyük çoğunlukla güvenoyu alarak göreve başladı. Bu, olağanüstü ve geçici bir hükümet olacaktı, çünkü de Gaulle hemen yeni bir anayasa hazırlamak ve halkoyuna sunarak yeni bir sisteme geçmek istiyordu. Bu doğrultuda yeni hükümet altı ay süreyle kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisine sahip olmuştu. Yeni anayasa çalışmaları tamamlanır tamamlanmaz de Gaulle, anayasa taslağını Paris'in Cumhuriyet Meydanı'nda düzenlediği bir konuşmayla halka açıkladı. Siyasi partilerin büyük bir bölümü de, yapılacak anayasa referandumunda "evet" oyu için kampanya yürüterek yeni anayasaya destek verdi. Nihayet 28 Eylül'de düzenlenen referandumun sonucunda yeni Anayasa %79,25 oyla kabul edildi. Fransa'da artık Dördüncü Cumhuriyet resmen sona ermiş ve Beşinci Cumhuriyet dönemi başlamıştı. Referanduma katılımın %85 düzeyinde olması hem Beşinci Cumhuriyet rejimi hem de de Gaulle'ün politikada yer alması üzerinde çok geniş bir uzlaşma olduğunu ortaya koyuyordu.[12]

İşte de Gaulle'e hayatı boyunca özlemini duyduğu "Büyük Fransa"yı kurmasının yolu böylece açılmıştı. Öncelikle yeni anayasa ile yürütmeyi yasama organına göre daha da güçlü hale getirdi. Yasama organı, Millet Meclisi ve Senato olarak iki kısma ayrıldı; böylece gücü bölünürken, senato sayesinde yerel talepler artık Paris'te daha fazla duyulabilecek bir sese kavuşturuldu. Kabine kurmak, cumhurbaşkanına danışmak ve onayını almak suretiyle başbakana bırakıldı. Hükümet hem devlet başkanına hem de parlamentoya sorumlu hale getiriliyor, bununla birlikte hükümete gündem belirleme ve yönetmelik çıkarma gibi yetkiler veriliyordu. Ayrıca bir milletvekilinin bakan olması halinde milletvekilliği sona eriyor, böylece yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler en aza indiriliyordu. Hükümetin yasa teklifleri "bloke oy" denen bir sistemle "ya kabul et, ya reddet" temelinde ve değişiklik olmaksızın mütalaa edilmek zorundaydı. Hükümetin kararname çıkarma yetkisi bütçeye kadar uzandığından, yasama hazineye ilişkin gücünü de kaybetmişti.[13]

16 PAGES — DERNIÈRE ÉDITION 3

DIMANCHE 23 et LUNDI 24 AVRIL 1961

LIRE EN PAGE

LE NUMÉRO : 0,50 NF

Le Monde

Rédaction, Administration: 5, r. des Italiens, Paris-IXe. — Directeur: Hubert BEUVE-MERY

DANS LA NUIT DE VENDREDI A SAMEDI AVEC L'APPUI DES PARACHUTISTES

COUP DE FORCE MILITAIRE A ALGER

- Les généraux en retraite Challe, Jouhaud et Zeller s'emparent du pouvoir
- Les généraux commandant à Oran et à Constantine refusent de les suivre
- Le général Olié remplace en Algérie le général Gambiez « prisonnier »

L'AVENTURE

Par SIRIUS

Les syndicats ouvriers se concertent à Paris et la police procède à des arrestations

M. Ferhat Abbas dénonce aux musulmans de « haïr face aux provocateurs »

"Cezayir'de askeri darbe", *Le Monde*, 24 Nisan 1961.

(...) Yürütme gücünü eline alacak olan kişi, devletin başı olmalıdır.

1960 yılındaki Barikat Haftaları esnasında, Michelet d'Alger sokağından bir kare. General Massu'den destek bekleniyor.

Wikimedia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Semaine_des_barricades_-_Alger_1960_-_Haute_Qualit%C3%A9.jpg)

Darbe girişiminin gerçekleştiği 21/22 Nisan 1961 gecesi 1. Yabancı Paraşütçü Birliği, mekanize birliklerle karşı karşıya.

Images de Tenes (http://tenes.info/galerie/POUTCH/21_22_Avril_1961_La_nuit_du_PUTSCH)

Devletin başı partiler üstü olacaktır, parlamentoyu da kapsayan, ancak ondan daha geniş ve onu [başkanı -ç.n.] Cumhuriyet'in olduğu kadar, Fransız Birliği'nin de başkanı haline getirecek bir yolda oluşturulmuş bir seçmen heyeti tarafından seçilecektir. Devletin başı olacak kişinin vazifesi, parlamentodaki genel eğilime önem vererek, adamlarını seçme zamanı geldiğinde neyin ulusal çıkar olduğuna karar vermektir. Bakan olacak isimleri belirlemek ve her şeyden önce, elbette, politikayı ve hükümetin işlerini yönlendirecek olan başbakanı seçmek onun [başkanın -ç.n.] işidir. Yasaları ilan etmek ve kararnameler yapmak devlet başkanının işidir.[14]

De Gaulle'ün tasarısıyla yürütme gücü milletvekillerinden ya da onların kontrolü altındaki bakanlardan uzaklaştırılıyor ve devletin başının takdirine bırakılıyordu. Ayrıca, seçilmiş vekiller artık sadece seçmenlerinin politik fikirlerini temsil edebilirdi; ekonomik, entelektüel ve iç işlerine yönelik önemli meseleler artık ayrı bir kurumda, başka temsilcilere bırakılmıştı. Oy pusulalarının ülke politikasının genel yönünü değiştirmesi istenmiyordu.

Bütün bunların gerçekleşmesinin önünde tek bir engel kalmıştı. Parlamento halk tarafından seçildiğinden, kendisinden daha meşru gözüküyordu. Bu durumda politik partilerin devlet başkanının işine karışmasını engellemeyi meşrulaştırmak oldukça zordu. Bu sorun de Gaulle için 1962'de yapılan bir diğer referandumla çözüme kavuştu. Referandum sonucunda cumhurbaşkanının bundan böyle halkoyuyla seçilmesi uygulaması yürürlüğe girdi. Böylelikle de Gaulle, hâlihazırda eline almış olduğu yürütme gücüne dair yetkileri artık hiçbir meşruiyet engeline takılmadan kullanabilecekti. Fakat bu andan itibaren, bir tarafta halkoyuyla seçilmiş bir parlamentonun, diğer tarafta yine halkoyuyla seçilmiş bir cumhurbaşkanın varlığı ve uygulamada hükümetin tamamen cumhurbaşkanına sorumlu hale gelmesi, yeni sistemin parlamenter niteliğine gölge düşürmüştü. Bu ise tam da de Gaulle'ün arzu ettiği durumdu. Artık, meşruiyet engeli de olmaksızın ülkenin bir anlamda "tek adam"ı olmuştu. 1958 referandumu aslında yalnızca Dördüncü Cumhuriyet'in yadsınmasıyken, 1962 referandumu Beşinci Cumhuriyet'in tam olarak onaylanmasıydı[15] ve ona asıl karakterini kazandırmıştı.

SON DARBE VE DİRENİŞ

De Gaulle'ü 1962'deki referandumla meşruiyetinin zirvesine taşıyan olay ise bir askeri kalkışma, Fransız tarihinin son askeri darbe girişimi olacaktı. De Gaulle'ün son rakibi, içinden geldiği ve kendisini buraya taşıyan ordu olmuştu.

De Gaulle, başkanlığını bu sebeple destekleyen orduya rağmen, uluslararası siyasetin yön değiştirdiğini görüyordu. Artık emperyalist devletler için dekolonizasyon (sömürgesizleştirme) dönemi başlamıştı; Büyük Britanya sömürgelerini bir bir terk ediyor, Belçika bile sömürgesi Kongo'nun bağımsızlığını tanıyordu. De Gaulle bu konjonktürde sömürgelerin, özellikle Cezayir'in ısrarla elde tutulması siyasetinin Fransa için tarihi bir hata olduğunu görmüştü. İlk adımı sömürgelerin özerkliklerini kazanacakları, ancak İngilizlerin *Commonwealth*'i gibi Fransa'yla iktisadi ve siyasi bağlarını koruyabilecekleri Fransız Topluluğu'nu (*Communauté française*) kurmak oldu.[16] Bu oldukça cesur bir adımdı, zira Dördüncü Cumhuriyet'in altı hükümeti Cezayir Savaşı ile ilintili sebeplerle düşmüştü, ki Dördüncü Cumhuriyet'in kendisi de yine bu olayların tetiklediği bir askeri darbeyle yıkılmıştı.[17]

Darbe liderleri: Zeller, Jouhaud, Salan, Challe.

Images de Tenes (http://tenes.info/galerie/POUTCH/ZELLER_JOUHAUD_SALAN_CHALLE)

De Gaulle'ün bu cesur adımı onu, ordu için, kendilerini hayal kırıklığına uğratan ve ihanet içinde olduğuna inandıkları bir düşman haline getirdi. Böylece ordu Cezayir'de yerleşik Fransızları da örgütleyerek Ocak-Şubat 1960'da "Barikat Haftaları" olarak anılan bir tür ayaklanma çıkardıysa da, de Gaulle duruma kısa sürede hâkim oldu. Protestonun liderleri olan subaylar (General Massu ve Challe dahil) Cezayir'den başka bölgelere tayin edildi, ancak asıl darbe girişimi takip eden yıl gerçekleşti. Cezayir'den tayin edildikten sonra Merkez-Avrupa Müttefik Kuvvetleri'nin başkomutanı olan ve olay günü bir uçakla gizlice Cezayir'e geçen General Challe'in önderliğinde General Zeller, General Jouhaud ve General Salan'ın da içinde olduğu bir cunta darbe yapmaya girişti. 21/22 Nisan 1961 gecesi, paraşütçü birliklerin de katılımıyla Cezayir'deki bazı stratejik noktalar tutuldu ve bazı komutan ve idareciler tutuklandı. Cuntacılar ilk günlerde Cezayir Hava Kuvvetleri Komutanı dahil önemli bazı isimleri kendi saflarına katmayı başardı. 22 Nisan'da cuntanın lideri General Challe radyodan darbe bildirisini okudu. Bildiride hükümetin milletin gözünde gayri meşru olduğunu söylüyordu ve de Gaulle'ün iktidara gelmesine sebep olan kalkışmaya atıfta bulunarak ekliyordu: "(...) 13 Mayıs'ta [1958] Fransız Ordusu Cezayir'in Fransız egemenliği altında kalacağına dair kutsal bir yemin etti. Bizler bugün ordu adına bu yemini tazelemek için geliyoruz."[18]

Paris'in ilk tepkisi, bölgede görevli subaylarla görüşmeler yaparak kararsızlığı kendi lehlerine gidermesi için Milli Savunma Genel Sekreteri Jean Olié ile Cezayir İşleri Bakanı Louis Joxe'u bölgeye göndermek oldu. Bu arada Başbakan Michel Debré de radyoda şöyle bir demeç verdi: "Hükümet ulusal iradeye saygıyı sağlamaya kararlıdır ve Cezayir'deki bütün subaylar da Devlet Başkanı General de Gaulle'e sadakatle yükümlüdür."[19] Bu arada Cezayir ile tüm deniz ve hava ulaşımı da kesildi. Ertesi gün de Gaulle, Anayasa'nın 16. maddesinin bu tarz durumlar için öngördüğü yetkiyi kullanarak sıkıyönetim ilan etti. 23 Nisan'da, yani darbe girişiminin başlamasından bir gün sonra akşam saat 8'de askerî üniforması ile televizyona çıkarak, Fransız halkına hararetle seslendi:

> Asi bir güç kendisini Cezayir'de askeri bir muhtıra ile tesis etmiştir ... Bu gücün görünen bir yüzü –bir dörtlü emekli generaller grubu– ve bir gerçekliği –bir grup siyasallaşmış, hırslı ve taşkın subay– var. Bu grubun ve bu dörtlünün sahip olduğu yetenek, kısa süreliklerleriyle sınırlıdır. Ancak fanatizm bunların ulus ve dünya hakkındaki algı ve anlayışlarını bozmuştur.
>
> (...) Fransa adına kesin olarak emrediyorum, tekrarlıyorum, kesin olarak! Bu insanların yolları, ta ki bunlar alt edilene kadar kapatılmış olacak. Her Fransız'a ve ilk olarak her askere onlardan gelecek herhangi bir emre uymayı yasaklıyorum.[20]

Bu konuşma darbe girişimi için bir tür kırılma noktası oldu. Darbeci generaller zaten ordunun geri kalanından ve Cezayir'deki sivil halktan gelen beklenmedik bir "bekle ve gör" tutumuyla karşılaşmıştı. Cezayir ordusu Cezayir'deki Fransız yerleşimcilerin hevesine rağmen beklenmedik bir atalet sergilerken, hükümet Fransa anavatanındaki kitlesel desteği iyi hesaplayabildi. Challe, elinin altındaki az sayıda paraşütçü birliğini

General Charles de Gaulle, darbe girişimi sonrası halka sesleniyor, Nisan 1961.

jmph.blog.lemonde.fr

Cezayir'i baştan sona dolaşıp subaylara baskı yaparak yanına çekmek için koşturdu. Çok az bir istisna dışında birlik komutanları hükümete sadık kaldı. De Gaulle'ün konuşmasının ardından kilit noktalardaki birçok subay meşru hükümetin tarafına geçmişti.[21]

24 Nisan'da cunta liderleri Challe, Salan, Zeller ve Jouhaud başkent Cezayir'de, Genel Valiliğin balkonu önünde toplanmaya çağırdıkları kalabalık halk kitlesine yönelik bir konuşma tertipledi, fakat artık zaman onların aleyhine işliyordu.

Sessizliği darbeye destek olarak görülen CNIP (Centre National des Indépendants et Paysans-Bağımsızlar ve Köylüler Ulusal Merkezi) haricindeki bütün partiler, şartsız bir şekilde hareketi kınadı. İşçi sendikaları ve ticaret birlikleri işçileri darbecilere karşı 25 Nisan'da bir saatlik

Déferlement de foule vers le Forum, haut lieu de l'Algérie française

L'ÉCHO D'ALGER

21 rebelles tués et 15 armes récupérées, à Géryville

ALGER a manifesté sa reconnaissance à l'armée et à ses grands chefs

ALGER a connu jusqu'à 19 heures une journée normale...

Le général Jouhaud : "Je tiens à rendre un solennel hommage à tous les camarades de la clandestinité qui ont réussi à mettre sur pied cette organisation, qui nous a permis de réussir"

S'adressant, hier à Oran, à la presse

Le général Gardy dévoile les directives "top-secret" sur le projet de "trêve unilatérale"

Le général PETIT commande désormais le corps d'armée d'Alger

Le général de Pouilly s'est rendu hier au quartier Rignot

Darbe girişimi Cezayir basınında uzun süre manşetlerde kaldı.

L'Écho d'Alger, 24 Nisan 1961.

General De Gaulle için biyografik not

De Gaulle 1890 yılında Fransa'nın Lille kentinin Colombey-les-Deux-Eglises kasabasında, üyelerinin bazıları yazar, tarihçi ve öğretmen olan "Katolik" bir ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Katolik bir kimliğe sahip olmak Fransa'daki politik çekişmelerde kişinin konumunun neresi olduğuna ilişkin açıklayıcı bir öneme sahiptir. Charles Hauss, *Politics in Gaullist France* isimli eserinde din ve politika arasındaki ilişkinin Fransa'da sol ve sağı birbirinden ayıran esas mesele olduğunun altını çizer. Fransızlar ayrıca Kilise'nin politikada oynaması gereken rol üzerine bölünmüştü. Aslında, sol ve sağ kavramlarını belirleyen sınıfsal ve ekonomik meseleler değil, Kilise'nin politik rolü üzerine yürütülen münakaşalardı; politikanın kiliseyi her hangi bir şekilde içermesine muhalif olan anti-ruhbancı sol ve devlet ile Kilise'nin ayrılmasına eşit bir kesinlikle muhalif olan ruhbancı sağ.[1]

Michael G. Roskin'in de belirttiği gibi, 20. yüzyıla kadar Fransa'da Cumhuriyet yanlısı olmak, ruhban karşıtı olmak anlamına geliyordu: "Gerçekten de Latin Avrupa'nın tamamında —Fransa'nın yanı sıra İtalya, İspanya ve Portekiz'de de—, eğer bir kimsenin hangi sıklıkta ayine gittiğini bilirseniz, onun oyunu gençlikle tahmin edebilirsiniz; sağlam bir Katolik, neredeyse otomatikman, siyasi açıdan muhafazakâr anlamına gelir."[2]

De Gaulle, Katolik bir aileden gelmesinin yanı sıra Saint-Cry Askeri Akademisi mezunu bir askerdi. Ordunun yukarıda da vurgulanan yapısı Katolik aile kimliğiyle de birleşince, parlamenter rejimden ve siyasi partilerden hiç de hazzetmeyen, Fransa'nın gücünü kaybetmesini ve istikrarsızlaşmasını bu kurumlara bağlayan, politik yelpazenin "sağ"ında bir kişilik ortaya çıkıyordu. Sonraki yıllarda reddetse de, gençlik yıllarında Fransa'nın o dönemki monarşist ve karşı devrimci olarak bilinen ve bu doğrultuda yayınlar yapan *Action Française* dergisinin kurucularından ünlü şair Charles Maurras'ın takipçilerindendi. Hatta de Gaulle ve "Gaullizm" üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Robert Aron, *Action Française* çevresiyle yaptığı röportajlardan birinde genç subay Charles de Gaulle'ün, birkaç günlük zaman aralığında iki defa Rue de Rome'a uğradığını öğrenmişti. De Gaulle Maurras ile görüşmek, ona hayranlığını ve monarşiye bağlılığını ifade etmek istemişti![3]

De Gaulle anılarında kendisinden önceki "169 yıl" için oldukça olumsuz sözcükler kullandığına göre, onun dağarcığında "Büyük Fransız Devrimi" gibi ifadelerin ya da onun "Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik (*Liberté-Egalité-Fraternité*)" gibi meşhur sloganlarının çok da yer almadığı söylenebilir. Onun özlemi, bütün bu devrimlerin, içerdiği bunca karışıklığın, dışarıdaki bunca hezimetin öncesindeki politik görüş ayrılıklarına bölünmemiş, yekpare ve merkeziyetçi, Avrupa ve dünyada hala denge unsuru olan, "güçlü" ve "saygın" Fransa'dır. P.G. Cerny'nin ifade ettiği gibi,[4] de Gaulle'ün esas mesaisi Fransız ve Avrupa medeniyetinin tarihselliği içerisinde yeniden üretilmesi iken, günlük olan çözülmesi gereken meselelere yaptığı atıflar bununla çakışmadığı zamanlar onun büyük başarılarını görürüz. Ancak günübirlik politikalar bu vizyonu karşılamaya yetmediğinde, de Gaulle "tarihten yana" olan tavrını sergiler, bu da onun 1969'daki yenilgisinin asıl sebebidir. Kısacası yenilgisinin ardında da "günlük siyaset içinde pek az yer alan" askeri bir tavır görülebilir. De Gaulle ülkenin yüz yıllık bir karışıklığa saplanmasının ve dünyadaki önemli konumunu kaybetmesinin temel nedenini parlamentoda temsil edilen politik hiziplerde görüyordu. Bununla birlikte yine yukarıda değinilen mevcut iç ve dış gelişmeler nedeniyle artık, bu sorunu çözmek amacıyla bir monarşi veya diktatörlük kurulamayacağının da bilincindeydi. Bunun yerine sistemin "referandum", "genel seçimler", "anayasa" gibi kendi silahlarını, yine sistemin ürettiği "cumhurbaşkanlığı" gibi bir makama yerleşerek, sistemin kendisine karşı, onu restore etmek için kullanma yoluna gitti. Bütün bunları kullanırken de meşruiyetini parlamento, senato, politik partiler gibi kurumlara değil doğrudan doğruya halka dayandırmış oluyor ve böylece de Fransa ile-kendisi arasında kalan alanı bütün diğer aktörlerden boşaltıyordu. Bu nedenle periyodik halkoylamaları Gaullist hükümet biçiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanının meşruiyetinin yalnızca veya büyük ölçüde halka dayandırıldığı böylesi bir sistemde, halkın sürekli olarak ikna edilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde, beş yılda bir yapılan milletvekili seçimleriyle yedi yılda bir yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin, parlamentodaki çoğunluğun her an cumhurbaşkanının aleyhine değişmesi sonucunu doğurması mümkündü. Bunun yanı sıra de Gaulle'ün dışarıya karşı güçlü ve içeride de homojen bir Fransa'ya ulaşma arzusu onun, halk ile arasında bir tür "dil" oluşturmasını gerekli kılıyordu. Bu nedenlerle de Gaulle, her fırsatta kitle iletişim araçlarını kullanarak halka seslenme ve bu sayede gerek "tehlikedeki Fransa"yı, gerekse de kendi biricik kurtarıcı imajını halkın zihninde canlı tutarak sahip olduğu konumun devamlılığını sağlama yoluna gitti.

Kitle iletişim araçları ve de Gaulle arasındaki bu ilişki pek çok yazarın üstünde önemle durduğu bir konu olmuştur. De Gaulle'ün iktidarı sona erdikten sonra, onun yeni çıkan bir biyografisi vesilesiyle konuyu ele alan The Guardian gazetesi köşe yazarlarından Brian Chapman'ın şu satırları bu ilişkiyi gayet açıklayıcı bir şekilde özetler:

Sanki (...) ne tür bir kişinin modern demokratik bir kamu üzerinde, en büyük ve en uzun süreli etkiye sahip olabileceğini soğukkanlılıkla hesaplamıştı; o halde, aldatıcı bir dış görünüşten kurtulmuş, benzersizliğini geliştirmiş, en hor gördüğü kişiler olan demokratik politikacılara, onların kendi silahlarını kasıtlı bir şekilde kullanarak baş eğdirmişti. Bu de Gaulle'ün basit bir ifadeyle, yazılı sözcükleri, televizyonu ve radyoyu alışılmamış bir şekilde kullanması değildir; burada daha ziyade, basit seçmenin gönlüne nüfuz eden, onların modern politikacıları aşağılamasını paylaşan ve bu basit kalplerin devlet adamını yücelten bir teskin görülür: Dürüstçe konuşan, ihtilaflı sorunları baştan savmayı reddeden, hedefleri istikrarlı, belagat sahibi, büyük şeylere ve ülkesinin erdemine tutkulu, manipülatörlere, hilekârlara ve fırsatçılara hürmet etmeyen bir lider (...)."[5]

Fransa Ulusal Kurtuluş Komitesi Başkanı De Gaulle, 20 Ağustos 1944 günü ziyaret ettiği Cherbourg'da halka hitap ediyor.

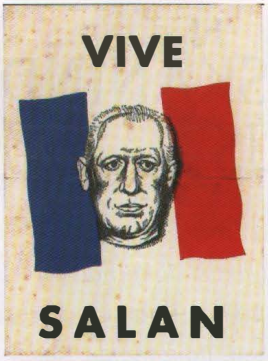
DİPNOTLAR

1. Charles Hauss, *Politics in Gaullist France: Coping with Chaos* (New York: Praeger Publishers, 1991), s. 10.
2. Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri-Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu (Ankara: Adres Yayınları, 2009), s. 146-147.
3. Robert Aron, *An Explanation of de Gaulle* (New York: HarperCRow), 1966, s. 113.
4. P.G. Cerny, "De Gaulle, the Nation-State and Foreign Policy", *The Review of Politics* 33/2, s. 260.
5. Brian Chapman, "Prince and Player", *The Guardian*, 8 Mayıs 1969, s. 9.

genel greve çağırırken, komünistler tüm demokratik güçleri toparlamak için "antifaşist komiteleri" yeniden faaliyete geçirdi. Partilerin yanı sıra kamuoyu da kesinlikle devletin başından yanaydı. Başbakan Michel Debré'nin, paraşütçülerin olası inişini engellemeleri için halka yaptığı, 23 Nisan gece yarısı havaalanlarına gitme çağrısı güçlü bir duygusallıkla yanıt buldu. Halk akın akın havaalanlarına koştu.

Erler darbecilere itaatsizlik eğilimindeydi ve bazıları askeri depoların kontrolünü bunlara karşı ele geçirdi. Donanma sadakatini korurken, hava kuvvetleri de bir hava indirme harekâtının aracı olmamak için anavatana geri uçtu. Kısa zaman içerisinde darbeci hareket çökertilmişti.

25 Nisan'da, artık darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşılınca Challe, sağduyulu davranıp Avrupa'daki askeri birlikleri desteğe çağırmayı veya bir iç savaş çıkartmayı reddettiğinde General Salan ve Jouhaud ile bazı subaylarla anlaşmazlığa düştü ve cuntacılar ayrıldı. Gün doğarken jandarmalar tarafından tutuklanan Challe, derhal Paris'e gönderilip Santé'de hapsedildi.[22] O an yakalanamayan General Salan, liderliğini yaptığı O.A.S (Organisation de l'Armée Secrète-Gizli Ordu Örgütü) ile Cezayir'in bağımsızlığına engel olmak adına, darbe girişiminden sonraki bir yıl boyunca yer altına çekilerek umutsuz bir çabaya girişti. Yürüttükleri tahriklerle Cezayir'deki Müslüman ve Avrupalılar arasında etnik bir savaş çıkartmaya çalıştılar ve bir yıl içerisinde 12 bin Müslüman ile 2 bin Avrupalının öldürülmesine sebep oldular.[23] Ayrıca bizzat de Gaulle'e defalarca suikast girişiminde bulundular.[24] Bununla beraber halkın ezici bir çoğunluğu de Gaulle'ü destekledi ve ona Cezayir'in 1962'deki bağımsızlığını müzakereye taşıması için izin verdi.[25]

Darbeci general Raoul Salan için hazırlanmış bir propaganda afişi.

Wikimedia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AfficheteViveSalan.jpg)

De Gaulle'ün kitle iletişim araçlarının yoğun kullanımıyla sağladığı karizma ve Fransız siyasî partileri ve sivil toplumunun yanında halkın meydanlara dökülerek darbeye direnmesi Fransız politik hayatının önemli bir unsuru olan orduyu bir anda bu hayatın dışına atıvermişti. Artık Beşinci Cumhuriyet sağlam bir temele sahipti.

HALİL KANADIKIRIK
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

Darbe girişimi sonrası askeri birlikler.

Imagesde: Teries (http://teries.info/galerie/POUTCH/la_fin_du_putsch_4.)

DİPNOTLAR

1 Charles de Gaulle sivil siyaset yaparken de halk arasında "General" olarak anılmaktadır. Tıpkı Türkiye'de Atatürk'ün bir dönemde sadece "Gazi" olarak anılması, yahut kısmen benzer bir örnek olarak İsmet İnönü'nün "İsmet Paşa" olarak anılması gibi.
2 Charles De Gaulle, *Umut Anıları: 1958-1962*, çev. Ali Sirmen (İstanbul: Sinan Yayınları, 1971), s. 35.
3 Orville D. Menard, "The French Army above the State", *Military Affairs, Society for Military History* 28/3 (Güz 1964): 124 ve Jean-Marie Domenach, "The French Army in Politics", Council on Foreign Relations, *Foreign Affairs* 39/2 (Ocak 1961): 187.
4 Menard, agm, s. 127-128.
5 Domenach, agm, s. 186-187.
6 Agm, s. 189.
7 Bkz. Jan Karl Tanenbaum, "The French Army and the Third Republic", *The Military and Society-Reviews of Recent Research. Trends in History* 2/2 (New York:The Haywor:th Press, 1981): 3-13.
8 Charles de Gaulle, *Politika ve Üniforma*, çev. Oya Sencer (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1966), s. 31. Yine aynı kitapçığın askerliğin özelliklerini sıraladığı bölümlerinden yola çıkarak kendisinin de politika yapma tarzına sinen bazı ifadeleri ayıklayabiliriz. Örneğin "Askerler, savaşa hazırlana hazırlana, sonunda, her akşam yeni bir savaşın arifesinde olduklarını sanmaya ve zafere ulaştıracak olanakların sağlanmasını en önemli ve gerekli şey olarak görmeye başlarlar. (...) Ama ne yapalım ki savaş askerlerin varlık nedeni, kendilerini gösterme alanları ve Gustave Lanson'un dediği gibi 'şanları'dır" (s. 14). De Gaulle'ün iktidarını, halkın zihninde sürekli olarak "tehlikedeki Fransa"yı yeniden üreterek yaşatmasının bilinçli bir politika olmasının yanında, buna gayet uygun düşen mesleki bir tavır olduğu da söylenebilir.
9 Hauss, *age*, s. 10.
10 De Gaulle, *age*, s. 25.
11 Douglas Johnson, "The Political Principles of General de Gaulle", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 41/4 (Ekim, 1965): 659.
12 Özgün Özçer, "Anayasa Çalışma Metinleri 2/ Fransız Anayasa Tartışması: Güçler Kurgusunda Dengе Arayışı," Anayasa Platformu, anayasaplatformu.net, s. 3.
13 Özçer, agm, s. 3-4 ve Roskin, *age*, s. 133.
14 De Gaulle'ün Bayreux konuşması. aktaran: Aron, *age*, s. 184.
15 Edward A. Kolodziej, "On De Gaulle and Gaullism", *The Review of Politics* 33/4 (Ekim 1971), s. 574.
16 Tony Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 355.
17 William B. Cohen, "The Algerian War and the Revision of France's Overseas Mission", *French Colonial History*, Michigan State University Press, c. 4 (2003), s. 228.
18 John Steward Ambler, *The French Army in Politics: 1945-1962* (Ohio State University Press, 1966), s. 290.
19 De Gaulle, *age*, s. 119.
20 Aktaran: Serge Berstein, *The Republic of de Gaulle: 1958-1969* (Paris: Cambridge University Press, 1993), s. 50.
21 Ambler, *age*, s. 260.
22 De Gaulle, *age*, s. 123.
23 Ambler, *age*, s. 260.
24 Gordon Wright, Eugen Weber, "France", *Britannica Academic*, "http://proxy.uludag.deep-knowledge.net/MuseSessionID=02126ory7/MuseProtocol-http/MuseHost=academic.eb.com/MusePath/levels/collegiate/article/110436#237252.toc", erişim tarihi 22 Temmuz 2016
25 Dorothy M. Pickles, "Charles de Gaulle (President of France)", *Britannica Academic*, "http://proxy.uludag.deep-knowledge.net/MuseSessionID=02126ory7/MuseProtocol-http/MuseHost=academic.eb.com/MusePath/levels/collegiate/article/36216", erişim tarihi 22 Temmuz 2016.

URARTU İSKÂNINDA ESİR NÜFUS

CAN AVCI

Urartu devletinin yürüttüğü iskân politikası dahilinde gerek krali kentlerin kurulması, gerekse bu kentlerin altyapısının kısa sürede hazırlanabilmesi hatırı sayılır bir işgücü gerektirmiştir. Van Gölü havzasında Tuşpa merkezli olarak kurulan krallığın bu aşamada ihtiyaç duyduğu nüfusu sağlayabilmesi hem bölgedeki aşiretleri kontrolü altına almasıyla, hem de ele geçirdiği yeni ülkelerdeki halkları esir ederek kendi ülkesine nakletmesiyle mümkün olmuştur.

Başka bir ülkenin halkını esir olarak kendi ülkesine nakletmek "tehcir", "esir nüfus nakli" veya başka bir ifadeyle tanımlansa bile, savaş ganimeti sayılan esirlerin yağmalanan metadan farkı yoktur. Yine de bu halklardan insanların Urartu ülkesinde üretime katıldıkları, Urartu ordusu içerisinde hizmet ettikleri dikkate alınırsa, günümüz anlamıyla vatandaş olamasalar da iskân politikası dahilinde önemli bir açığı kapattıkları kesindir.

Esir alınan insanlar, Eskiçağ devletleri için savaş ekonomisi bakımından önemli bir gelir kaynağıdır. Dünya savaş tarihinde aynı amaç farklı yöntemlerle karşımıza çıkar. Çoğu örnekte görüleceği üzere hem düşmanı zayıflatmak hem de hatırı sayılır bir işgücü elde etmek[1] amacı güdülerek yenilen tarafın esir olarak alınmasının ilk örneklerini Güney Mezopotamya'dan bilmekteyiz. Akad kralı I. Sargon'un (MÖ 2334-2279) halkların çobanı[2] ve evrenin hâkimi olma düşüncesiyle şekillenen kent devletlerinden imparatorluğa evrilmeyi zorunlu kılan yayılmacı anlayışı, büyük ve sürekli bir işgücü olmadan var olamazdı. Bu işgücünün elbette ki güçlü bir ekonomiyle işler hale getirilmesi ve ekonominin de işgücü yoluyla geliştirilmesi gerekiyordu. Birbirine bağlı olan bu iki unsurun sorunsuz işleyişini sağlamak için de askeri güç, üçüncü bir bağ olarak yerini almalıydı; zira bu bağı ayakta tutabilmenin temeli, ekonominin sağlamlığı ve yeterliliğiyle alakalıydı. Bu dengeyi kuramayan merkezi güçler en basit ifadeyle yok olana dek yerlerinde saymış olmalılar. Hitit'in askerlerine dağıttığı, Asur'un koyunlar gibi memurları ve soyluları arasında bölüştürdüğü[3] esir alınan halkların, savaş ganimeti olarak önemli bir iktisadi getiri unsuru olduğu söylenebilir.

Asur'un sistematik bir şekilde hayata geçirdiği esir alımı politik olarak Urartu için kuralları koyulmuş bir rehber niteliğindedir. III. Adad Nirari (MÖ 811-783) dönemine ait yazıtlarda geçen[4] esirler için yeni yerleşim

Asur Kralı Asurbanipal (MÖ 669-631) dönemine ait Ninive sarayından kabartmada Asur askerlerinin esir aldığı genç delikanlılar elleri bağlı betimlenmiş, MÖ 645.

Julian Reade, *British Museum Assyrian Sculpture* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999): s. 87, fig. 104

Asur Kralı Sanherib'in (MÖ 705-681) sarayındaki kabartmada genç-yaşlı, kadın ve çocukların da esir olarak sürüldüğünü betimleyen bir sahne.

British Museum.

yerlerinin kurulması, savaş ganimeti olarak değerlendirilen nüfusun ekonomiye doğrudan katılımını gösterir. III. Tiglat Pileser (MÖ 744-727) döneminde artan esir sayısı bir anlamda Asur'un yeni topraklarda yeni kentlere ve yeni topraklar için askere ihtiyacı olduğunu anlatır.[5] Esir alınanların nakledilmesi, "sürgün", "toplu nüfus aktarımı"[6] ve *mass deportation* ibareleriyle tanımlansa da kavramların tek ortak noktası insan naklidir.

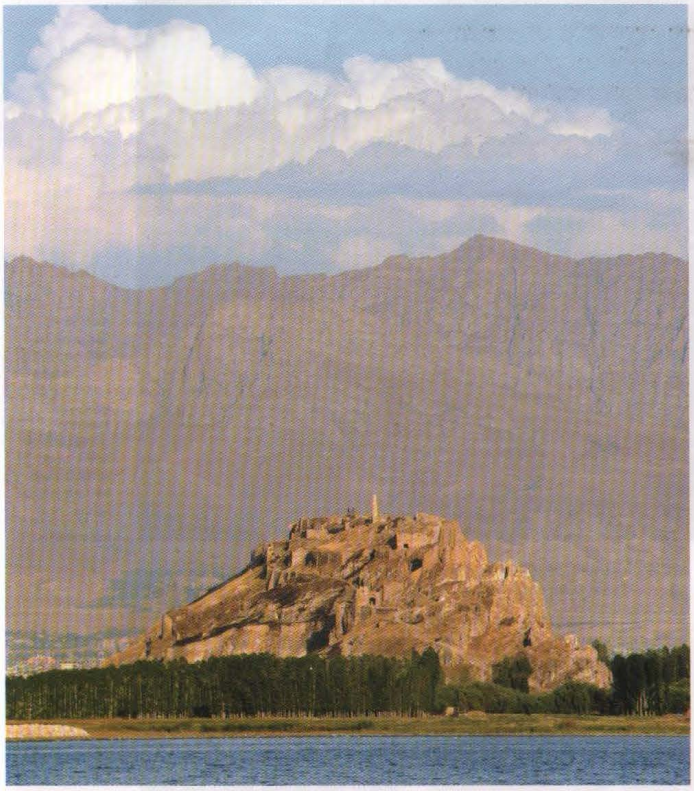
Asur'un nüfus aktarımı nitelik açısından çeşitlilik gösterir: Birinci grupta esir statüsünde Asur ülkesine dışarıdan aktarılan nüfus (işgücü olarak aileleriyle birlikte aktarılan esirler, askerler, zanaatkârlar vs.), ikinci grupta yeni zapt edilen yere Asur ülkesi içerisinden aktarılan Asurlu nüfus bulunur.[7] Asur ülkesi içindeki halkların yine ülke içerisinde yerlerinin değiştirilmesi, ülke içerisindeki tehditlerin giderilmesine ve sınırlardaki güvenliğin sağlanmasına yönelik uygulanan bir yöntem olarak kabul edilebilir.[8] Yine Asur'un esir olarak aldığı kişiler arasında soylu, bürokrat, asker, zengin, zanaatkâr ve kölelerin dahi bulunması[9] Asur'un düşmanını toplumsal olarak çökertmeyi amaçladığını da gösterir. Diğer taraftan mesleklerine göre seçilen esirlerin ilgili uğraşlarda kullanıldığı bilinmektedir.[10] Asur'un esir olarak getirdiği toplulukların üyelerinden kimilerine vatandaşlık hakları tanıdığı[11] ve hatta yüksek mevkilerde görevler verdiği,[12] kimilerini serbest bıraktığı,[13] kimilerini ise köle olarak kullandığı bilinir. Ancak Urartu için bu denli detaylı verilere sahip değiliz.

İşpuini-Menua (MÖ 820-810) dönemiyle başlayan savaş esirlerinin Urartu merkezi idaresi altındaki yerlere taşınarak imar ve tarım işlerinde kullanılması uygulaması[14] dönemin gelişme ivmesini artırmış ve günümüzde Urartu araştırmacıları arasında özellikle Menua'nın "mimar kral" olarak anılmasına neden olmuştur.[15] Menua döneminin inşa faaliyetlerindeki sivil yerleşme konutlarının standartlara ulaşamayan plan ve konfor anlayışı, erken dönemdeki esir iskânı hakkında bilgi verir niteliktedir.

Esir edilerek getirilen halkların yaşadığı coğrafya ve iskâna açılan Urartu topraklarının durumu iskân politikasının güttüğü amacı şekillendirmiştir. Mevcut kültürel doku iskânın biçimlenmesine tesir etse de, göç ettirilen halkların merkezi erkin istediği yerde ve şartlarda iskânı, hem halkların krallığa dahil edilmesini hem de iskân alanlarının sosyal ve ekonomik olarak krallık bünyesine katılımını amaçlamış olmalıdır. Ayrıca getirilen halklar farklı yerlere hatta birbirinden uzak kentlere yerleştirilmiş, bu şekilde aynı aşirete mensup insanların isyan etmesinin engellenmesi amaçlanmış olmalıdır.[16]

Urartu yazıtlarında geçen esir halkların Urartu'ya entegre edilmesi hakkındaki bilgilerin tamamını yazıtlardan elde etmekteyiz. Bu bağlamda yazıtlarda geçen esir nüfusun iskânı ile alakalı örneklere kronolojik olarak baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız:

İşpuini ve Menua dönemine ait Surp Pagos yazıtında[17] bahsi geçen 10.820 erkek ve 10.670 genç erkek esir Uiteruhi, Luşa ve Katarza boyları ve Etiuhu ülkesinin askeri birliklerinden teslim alınmış olmalıdır. Burada 10.670 genç erkeğin Tuşpa'ya getirildiği ifade edilmektedir. Benzer ifadelerin yer aldığı Karagündüz Kilisesi yazıtında[18] bahsedilen [...]480 erkek, [...]0460 savaşçı, [...]6600 genç savaşçı (kadın ve çocuk?) Meşta, Qua, Şaritu, Nigibi kentleri ve Barşua ülkesinden esir alınmıştır.[19] Bahsi geçen insanların, krallığın asker ve işgücünü karşılamak amacıyla esir alındığı düşünülebilir; ilk iskânın başkent

Urartu başkenti Tuşpa kenti.

Tuşpa'da gerçekleştirildiğini işaret eden verilerin netliği de ayrıca dikkat çekicidir.

Menua dönemi (MÖ 810-785/780) Surp Pogos Kilisesi yazıtının üst kısmında geçen ıol...|55 esirin bir kısmı tımarcı, bir kısmı da hizmetli olarak tanımlanmıştır. "Erkekler" şeklinde ifade edilen esirler ise orduya alınmıştır.

> Qalibilia kentini, |...|, Ususua ülkesinin Arpuia kentini |...| Hulmeru kentini, Tuşurehi boyu |...| Marma bölgesinden Eruni kentini |...| Qirpununi kentini ve Uliba ülkesini ele geçirdim ve yaktım. Dirgu ülkesini, Işala kentinil...| ele geçirdim ve yaktım. Qumenu bölgesinden Asur ülkesine kadar yolculuk yaptım. Bu yıl esir aldım. Kimilerini tımarcı, bir kısmını hizmetli yaptım. Erkekleri ise orduya aldım.

Aynı yazıtın ön yüzünde ise 2113 kişinin esir alındığından bahsedilmiş ve bu esirlerin de yine vasıflı-vasıfsız işlere sevki sağlanmıştır:

> Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua der ki: Mana ülkesine karşı sefere çıktığım zaman, bu ülkeyi yakıp yıktım. Aynı yıl orduyu çağırdım ve sefere çıktım |...|-ehi kentini, Şurişilini kentini, Tarhigama kentini, |...|-Turani kentini, Şada'alehi boyunu |...| Hati ülkesi tarafındaki Mele Irmağı'nın kıyısındaki garbi taşı |...| Alzi ülkesini |...| ele geçirdiler. 2113 kişiyi bu yıl esir aldım. Kimilerini tımarcı, bir kısmını hizmetli yaptım. |...|-leri ise orduya aldım.[20]

"Körzüt Kalesi (Uluşar)" yazıtlarında bahsi geçen 50.XXX esirin hizmetli ve asker olarak kullanıldığını görmekteyiz:

> İşpuini oğlu Menua der ki: Tanrı Haldi daha önce hiç kimsenin zapt etmediği Luhiuni kentini, Irekualıların kralı kentini, *İşpuini oğlu* Menua'ya verdi. Luhiuni kentini ele geçirdim. Luhiuni kentinden haraç aldım. O yılki 50.000, X bin X yüz X kişinin bir kısmını hizmetli olarak, bir kısmını da asker olarak aldım.

Kadın esirlerin Urartu sarayına/haremine alınmaya başlanması ilk olarak Menua dönemi yazıtlarında karşımıza çıkar:

> ...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa kentinin haremine (?) bu kadar çok kadın götürmemişti. İşpuini oğlu Menua Luhiuni kentinden Tuşpa kentine bir grup kadın ve erkek götürdü. Diruni ülkesinin Aelia kentinden ve Şiadhini ülkesinin Altuquia kentinden kadınlar getirdi.[21]

I. Argişti dönemi (MÖ 785/780-756) yazıtlarında sıkça geçen ve transkripsiyonu "genç ve yaşlı"[22] olarak yapılan tanımlamaların doğru olduğunu varsayarsak, I. Argişti'nin sefer düzenlediği yerlerdeki tüm nüfusu genç-yaşlı ayırmadan esir aldığını, direnişi kalıcı olarak ortadan kaldırmak istediğini ve Urartu merkezi erkinin artan asker ve çalışan ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığını düşünebiliriz. Şayet "kadın ve erkek"[23] şeklindeki çevirisini doğru kabul edersek, I. Argişti'nin hem sefer düzenlediği ülkelerin ve kentlerin nüfusunu yok etmek hem de Urartu ülkesinin nüfusunu artırmak istediğini söyleyebiliriz.

I. Argişti aynı yıl içerisinde birden fazla seferden bahsetmektedir.[24] Seferlerin yazıtlara yansıyan ortak tarafı "...Genç yaşlı herkesi sürdüm..." ifadesidir.[25] Ertesi yıl elde edilmesi planlanan ganimet gözden çıkarılmış olmalıdır ki herkesin esir alındığı vurgulanmıştır. Bu anlatım Urartu için oluşan tehdidin ne denli büyük olduğunu gösterir. "...8.656 erkek, 11.623 genç erkek, toplam 20.279 kişi, (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini tı-

"...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa kentinin haremine (?) bu kadar çok kadın götürmemişti. İşpuini oğlu Menua Luhiuni kentinden Tuşpa kentine bir grup kadın ve erkek götürdü. Diruni ülkesinin Aelia kentinden ve Şiadhini ülkesinin Altuquia kentinden kadınlar getirdi."

marcı, bir kısmını ise orduya aldım" ifadesinde belirtilen esirlerin tımarcı ve asker olarak görevlendirilmesi ganimetlerin arasında atların da bulunduğuna ve alınan atlarla ordunun giderek genişlediğine işaret eder.

I. Argişti'nin, Hate ülkesine yaptığı seferde ele geçirdiği savaşçılardan 6600 kişiyi kurduğu İrebuni kentine yerleştirmesi,[26] batıdan aldığı esirleri doğudaki en uzak noktaya taşıyarak iskân ettirilebildiğini gösterir. Ayrıca esir alınan halkların yeni kurulacak kentlerin inşasında çalıştırılması ve devletin merkezi bölgesinden uzak olan bu kentlerin savunmasında kullanılması düşünülmüş olmalıdır.

Argişti Oğlu Sarduri'nin (II. Sarduri MÖ 756-730) yazıtlarında dikkati çeken nokta, esir alınan insanlardan askerin de pay almaya başlamış olmasıdır.[27] II. Sarduri döneminde esir alınan kadın sayısı 100 binin üzerindedir.[28] Bu rakam, öncesinde ve sonrasında esir alınan kadınların sayısından çok fazladır. Yazıtta kadınların sarayın haremine alındığını belirten anlatımlar yerine "Şu kadar kadın sürdüm getirdim" ifadesi kullanılmıştır. Hem çok büyük ve etkili bir cezalandırma yöntemi uygulanmış, hem de Urartu merkezi erkine hizmet edecek nüfusun artırılması hızlandırılmıştır. Bu durum Urartu bünyesinde yaşayan özgür bireyin haklarına denk bir hayatı getirir mi bilemiyoruz, lakin esir alınan kadınlar bir bakıma Urartu devletinin devamı için bireyler, köleler, işçiler ve askerler doğurmak üzere kendi yurtlarından sürülüp getirilmiştir.

Tıpkı Asur'da olduğu gibi Sarduri oğlu Rusa (I. Rusa MÖ 730-714/3) yazıtlarında rastladığımız sürgün etme ifadesi de yeni ele geçirilen yerlerin halkları için kullanılmıştır. I. Rusa'nın Tsovinar yakınlarındaki ana kaya yazıtında belirttiği Biainili ülkesine getirilen kadın ve erkekleri[29] esir olarak düşünmek gerekir ki burada kendi vatandaşını ülke içerisinde başka bir yere sürmekten farklı bir durum vardır. I. Rusa'ya ait eldeki yazıtlarda başka sürgün ifadesi yer almadığı gibi, Rusa oğlu Argişti'nin (II. Argişti MÖ 713-?) yazıtlarında da sürgün edilen veya esir alınan halklarla ilgili ibarelere rastlanmaz.

Urartu hanedanının son güçlü kralı olan Argişti oğlu Rusa (MÖ 685-645) döneminde planlanan kentlerin öncekilere göre daha düzenli ve tasarlanmış aşağı yerleşmelere sahip olduğunu Karmir Blur,[30] Bastam[31] ve Ayanis[32] kazılarından biliyoruz. Argişti oğlu Rusa'nın yazıtlarında Assur, Targuni, Etiuni, Tablani, Qainaru, Hate, Muşki ve Şiluquni ülkelerinden getirilen esirler özellikle Rusahinili Eiduru Kai/Ayanis kentinin inşasında çalıştırılmak üzere seçilen zanaatkârlardan oluşmuştur.[33]

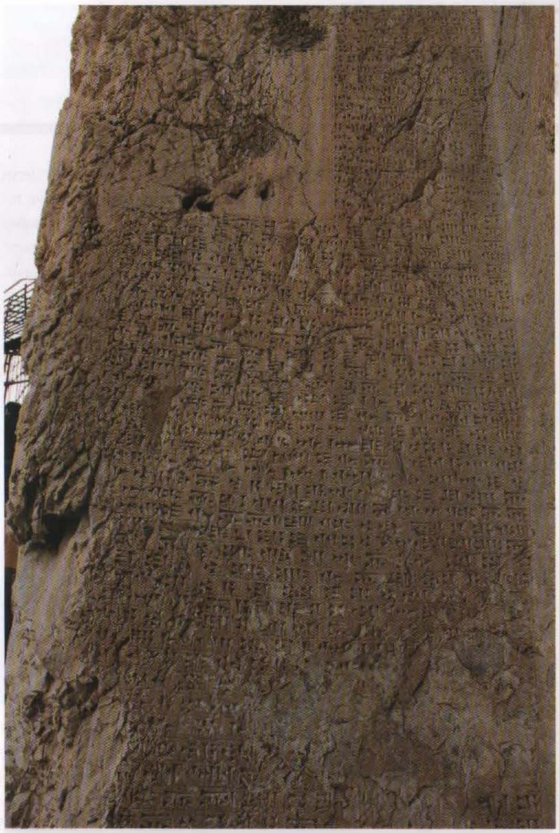
Rusa oğlu Sarduri (III. Sarduri) ve Sarduri oğlu Sarduri (IV. Sarduri) dönemlerine ait yazıtlarda da sür-

Tuşpa aşağı yerleşmesi Urartu meskenlerinin düzenli ve standart ölçülerdeki inşası Urartu iskânının politik başarısı olarak algılanabilir.

İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi arşivi.

gün edilmiş ve esir alınmış halkların bahsi geçmez. Argişti oğlu Rusa'dan sonra Van Gölü havzasını terk eden hanedanın yeni kentler kuramadığı ve iskân faaliyeti yürütemediği anlaşılmaktadır. İskân faaliyetleri içerisinde iskânı oluşturan unsurlardan da yazıtlarda bahis geçmez.

Urartu Kralı I. Argişti'nin anallerinden bir pasaj. Tuşpa Sitadeli güneyinde kayaya oyulmuş anıtsal mezar yapısının girişinin batısında (solunda) yer alan bu pasajda I. Argişti Mana, İrkiuni ve Buştu ülkelerine yaptığı seferleri anlatıyor. Toplamda 32.500'den fazla olan esir sayısını verirken esirlerin kimilerini öldürdüğünü, kimilerini ise canlı götürdüğünü yazdırmıştır.

İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi arşivi.

Sınıfsal ayrımları gösteren yazıtları[34] da dikkate alırsak, esir olarak getirilen toplulukların kontrolü, iskân politikasında önemli bir rolü olan nüfus temininin başarıyla gerçekleştirildiğini gösterir. Belki de en basit tabirle bu başarının fiziksel baskı ve ideolojik yönlendirme olmadan sağlanması[35] sadece Urartular için değil, hiçbir topluluk için geçerli değildir. Her ne şekilde sağlanmış olursa olsun Urartu nüfusunun yeni iskân hamlelerini gerektirecek kadar artırıldığı açıktır. Esir alınan halkların da bu artışta önemli bir oranı temsil ettiği düşünülürse iskân siyasetinde asıl meselenin ayakta kalabilmek olduğu görülecektir.

Ayakta kalabilmenin bölgedeki sosyolojik karşılığı ise kalabalık olmaktır. Urartu, her ne kadar iskân politikasını hayata geçirmek için kalabalık bir nüfus amaçlamış olsa da Argişti oğlu Rusa döneminde adeta dört bir yandan Urartu ülkesine getirilen esir nüfus toplumsal yapıyı bozacak kadar fazladır. Kentlerin kapasiteleri ve altyapı hizmetleri yeterli gelmemiş olacak ki Urartu, en güçlü döneminde hâkimiyetini yitirecek duruma gelmiştir.

CAN AVCI
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

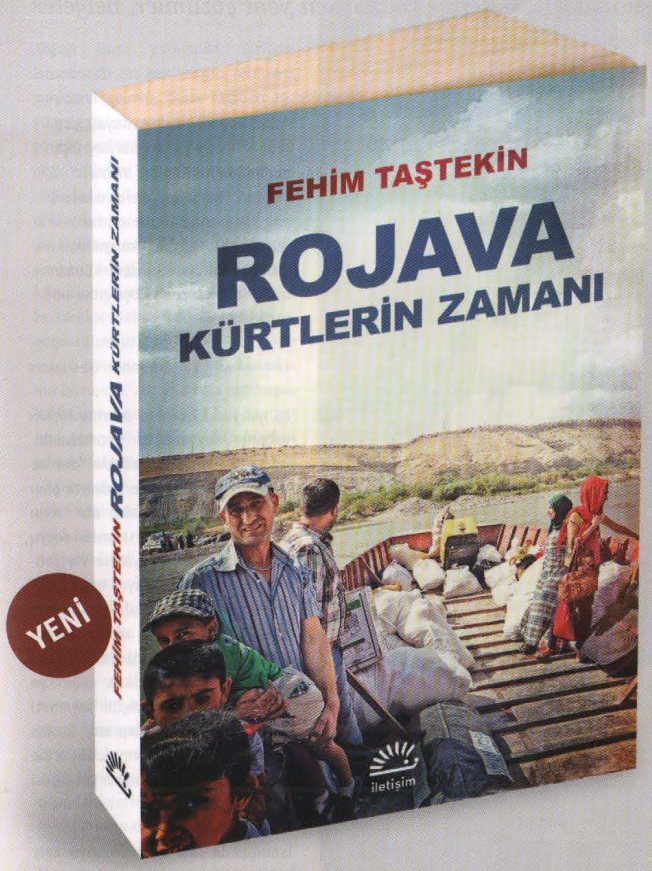
DİPNOTLAR

1 Boris Borisovich Piotrovsky, *The Ancient Civilization of Urartu*, İngilizceye çev. J. Hogarth (Cenevre: Nagel, 1969), s. 69.
2 Lewis Mumford. *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), s. 37 vd.
3 Bustenay Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire* (Weisbaden: Dr. Ludwig Reicherı Verlag, 1979), s.78
4 "A Stela of Adad-nirari III and Nergal-Ereš from Tell Al Rimah", *Iraq* 30 (2), 1968
5 Oded, *age*. s. 5.
6 Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", *Anadolu Araştırmaları* 9 (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983); 311-323; Erim Konakçı, Urartu Krallığının Siyasi ve Ekonomik Yapılarmasında Toplu Nüfus Aktarımları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat/Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on theShores of theUpper Sea*, ed. H Sağlamtimur vd. (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009): 367-383.
7 Oded, *age*. s. 23-29
8 *Age*. s.41-48.
9 *Age*. s 21 vd.
10 *Age*, s. 25.
11 *Age*, s. 77.
12 *Age*, s. 23; Simo Parpola, "A Letter from Šamaš-šumu-ukînto Esarhaddon", *Iraq* 34 (1), 1972. s 34.
13 Oded, *age*. s. 63
14 Çilingiroğlu, *age*, s. 314.
15 Veli Sevin, "Urartu Krallığı'nın Tarihsel ve Kültürel Gelişimi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, yayımlanmamış doçentlik tezi, İstanbul, 1979.
16 Çilingiroğlu. *age*, s 313.
17 Margaret R. Payne, *Urartu Çivıyazılı Belgeler Kataloğu* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006).1.2- 35-37; CTU: A 3-4- 132-134.
18 Payne, *age*, 3.1.5-38-41; CTU: A 3-9-137-140.
19 Payne, *age*, 3.1.2- 35-37, CTU: A 3-4- 132-134.
20 UKN: no. 28; 1. no. 44; Payne, *age*, 61.62- 5.1.1; CTU: 198-200, A 5-9
21 Payne, *age*, 67, 5.1.6; CTU: 185-186, A 5-2A.
22 Payne, *age*, s. 150-176.
23 UKN: 155A.
24 Payne, *age*, s. 150-176
25 UKN:327 2,
26 CTU:328, A 8-1 Vo.
27 Payne, *age*. s. 235.
28 Payne, *age*, s 208, 210, 211, 213, 216, 223, 230, 234.
29 Payne, *age*, s 270
30 Piotrovsky, *age*.
31 W Kleiss, "Bastam and the East of Urartu", *Arti del Primo Simposio Intemazionale di Arte Armena Pergamo. 28 Ugiugno 1975* (Venedik: San Lazzaro, 1978), s. 399.
32 Elizabeth C. Stone, Paul E. Zimansky, "Urartian City Planning at Ayanis", *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, ed. Antonio Sagona, *Ancient Near Eastern Studies* Supplement 12 (Louvain: PeetersPress 2004), s. 233-243
33 M. Salvini, The Inscriptions of Ayanis-Cuneiform and Hieroglyhic", *Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eidurikai 1989-1998*. ed. A. Çilingiroğlu, M. Salvini (Roma, 2001), s. 253-270; Payne, *age*. s. 295-297.
34 Bostaniçi Kilisesi'nde tespit edilen bir taş parçası üzerinde yer alan satırda bu ayrımı görebiliriz. "[...] saray adamı, köle I[...] ev, 3.551 binici [...] öte kıyıda [...]". Ayrıca Karataş'ta bir yazıtta yine aynı ifadeler yer alır: "[...] saray adamı, köle I[...] ev, 2.651 binici I[...] öte kıyıda [...]" (Payne, *age*, s. 319; CTU: A 18-5). Toprakkale Sarayı görevlilerini içeren tabletin de bu kategoriye gireceğini düşünürsek bkz. Payne, *age*, s. 299-300.
35 Paul E. Zimansky, "The Urartian Frontier as an Archaeological Problem", *Neo-Assyrian Geography- Quademidi Geografia Storica* 5, ed. M. Liverani, (Roma: Universitadi Roma, 1995), s. 178.

iletişim

Fehim Taştekin'den Ortadoğu'daki yeni sürece yetkin bir bakış...

Fehim Taştekin, Ortadoğu'da yaşadığımız dönemin özgünlüğünü; Kürtler ve diğer etnik-mezhebî topluluklar arasındaki ilişkileri; bölgedeki Kürtlerin siyasi ve sosyal etkileşimlerini; farklı çizgilerdeki hareketler arasındaki mücadele ve müzakereleri, bölgeyi yakından tanıyan bir gazetecinin ustalığıyla ele alıyor.

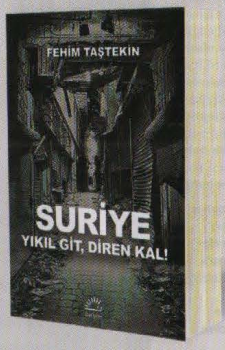

YENİ

FEHİM TAŞTEKİN KİTAPLARI

ROJAVA
KÜRTLERİN ZAMANI
Bugünün Kitapları, 440 sayfa

SURİYE
YIKIL GİT, DİREN KAL!
Bugünün Kitapları, 470 sayfa
5. BASKI

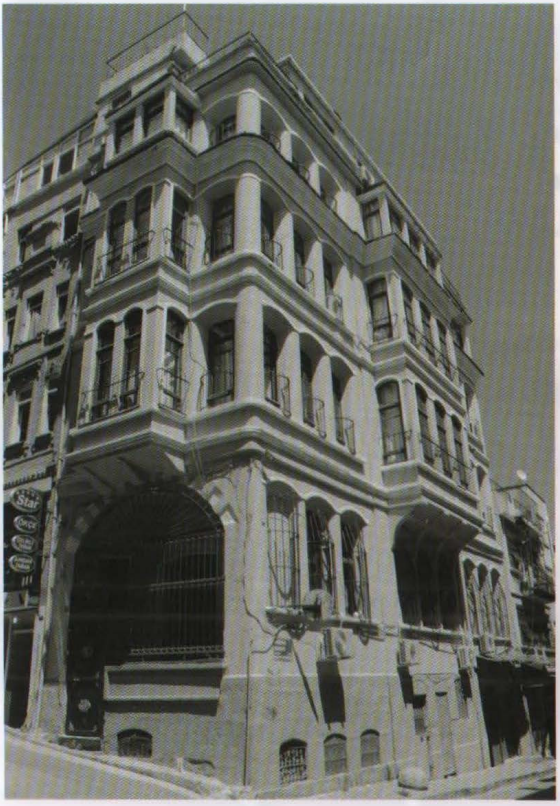
www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayin twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-3

19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAKİ YENİ ŞEHİR DÜZENLEMELERİNDE ARAÇLAR, TEKNOLOJİLER, KURUMSAL ÇÖZÜMLER*

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT

"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar" başlıklı dizinin üçüncü bölümü olarak kurgulanan bu yazıda, modernleşme sürecinde peş peşe çıkan yangınlar nedeniyle tahrip olan şehrin imarında kullanılan araçlar, teknolojiler ve geliştirilen yeni çözümler, belgeler yardımıyla değerlendirilecektir.

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinden sonra yapılan, Kadırga Hamamı ve Nevlyye Sokaklarının kesiştiği köşede yer alan dönemin çok katlı kâgir binalarından.

Fotoğraf: SibelGürses

"..Bu sabah kurduğum hayal uçup gitti...karınca yuvası gibi kaynaşan yerler, bir harabe, bir inziva çıkmazı...bir şehrin ancak iskeleti, zira kârgir binalar pek az...bir düzensizlik, bir tuhaf karışıklık... güzel midir? Harikulâdedir! Çirkin midir? Korkunçtur! Hoşa gider mi? Sarhoş eder! ..."

Edmondo De Amicis

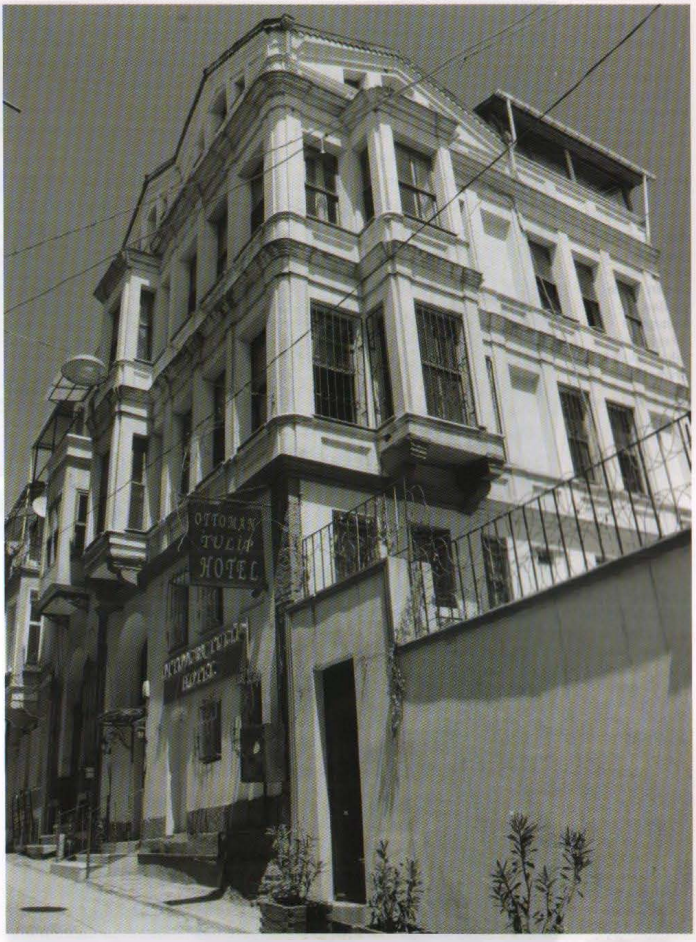
19. yüzyılda İstanbul şehrine ilişkin yabancı seyyahların betimlemelerinde ilk sırayı çoğunlukla "dar ve düzensiz sokaklar" üzerinde yer alan harap ve ahşap binalar alır. Aynı biçimde 16. yüzyıl ortalarına doğru İstanbul'a gelen seyyahlar da şehrin evlerini çirkin, gayet basit, cephelerini sıva ve badana edilmemiş biçimde gördüklerini aktarır. Şehrin Müslümanlar tarafından alınışından sonra, 1509'da meydana gelen ve "kıyamet-i suğra" (küçük kıyamet) diye anılan büyük deprem, Bizans dönemindeki kâgir konutların yerine ahşap konut inşa etmenin gerekçesi olarak gösterilir.[1]

İstanbul'da 109 cami ve 1070 evle birlikte, Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar olan kara surlarının çoğu bö-

lümünün, Topkapı Sarayı'nın denize doğru olan duvarının, Kız Kulesi'nin ve Galata surlarının yıkıldığı, 13.000 kişinin öldüğü[2] belirtilen bu depremden sonra ahşap evler yapılmaya başlandı. Bunun için Anadolu'dan 37.000, Rumeli'den 2.900 amele getirildi, İstanbul'da bulunan 10.000 inşaat işçisi de bu iş için çalıştırıldı.[3] Böylelikle şehrin yeniden imarı hızlı bir şekilde gerçekleştirilebildi. Seyyahlardan birinin, Salomon Schweigger'in betimlemesinde, zenginlerin yaşadığı evler dahi büyük, kâgir ve yüksek olmalarına rağmen gösterişsizdi. Halkın yaşadığı evlerin ise çatıları bile tahtadandı. İnşaatta kullanılacak malzeme nakliyesinin zorluğu nedeniyle inşaatın, dolayısıyla konutların pahalı olduğu söyleniyordu.[4]

Ahşap bina yapımıyla birlikte İstanbul'da bu kez yangın tehlikesi meydana gelmiş, buna rağmen 19. yüzyıla gelinceye kadar her bir yangından sonra konutlar aynı teknikle inşa edilmişti. İstanbul şehri artan nüfusla birlikte mekânsal büyüme gösterdi; aile yapısı, mahalle içindeki yaşama biçimi ve Osmanlı'nın hukuk yapısının özgüllüğüne bağlı olarak konutların birbirine eklemlenmesiyle birlikte şehir dokusu kimilerine göre düzensiz, ancak kendi içinde tutarlı bir mantıkla organik bir biçime büründü.[5] 18. yüzyılda marangoz kalfalarının boş kalan kâgir konaklara bir şekilde sahip olup bunları yıkarak küçük bekâr odalarına dönüştürmeleri ve kendilerine kira geliri sağlamaları da şehir dokusuna müdahalenin farklı toplumsal örneklerindendi.[6] Nihayet 19. yüzyıla gelindiğinde yangınların ardından bu dokunun değişimini öngören yasalar hazırlanarak, şehir yapısını standartlaştıracak ortogonal yapı adaları içindeki yeni parselasyon önerileriyle birlikte bu parseller üzerindeki ahşap bina yapımı yasaklandı. Ne var ki yüzyıl boyunca ahşap inşaat tüm yasaklamalara rağmen, şehir merkezi dışındaki yerlerde ayrıcalıklı izinlerle yapılmaya devam etti.

"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar"[7] isimli dizinin üçüncü bölümü olarak kurgulanan bu yazıda modernleşme sürecinde peş peşe çıkan yangınlar nedeniyle tahrip olan şehrin imarında kullanılan araçlar ve teknolojiler, geliştirilen yeni çözümler, belgeler yardımıyla değerlendirilecektir.

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinde yeni açılan eksen (günümüzdeki ismiyle Düzgün Sokak) üzerinde yer alan dönemin çok katlı kâgir binalarından.

Fotoğraf: Sibel Gürses

KÂGİR YAPIYA GEÇİŞ

19. yüzyıldan önce de ahşap bina yapımını yasaklayan bazı hükümler getirildi. 17. yüzyıl sonlarında dönemin padişahı tarafından İstanbul Kaymakamı Osman Paşa'ya hitaben gönderilen fermanda Halep ve Şam'da olduğu gibi hane, ecza ve dükkânların taş, kireç ve çamurla yapılması, ahşap binaya da ruhsat verilmemesi emrediliyordu.[8] 19. yüzyıl ortalarında ise özellikle 1865 tarihli Hocapaşa yangınından[9] sonra kâgir ve ahşap bina arasındaki fiyat farkını ortadan kaldıracak çare arayışıyla herkesin kâgir bina yapımına özendirilmesi hedeflendi.

10 Şevval 1282 [26 Şubat 1866] tarihinde ahşap yerine kâgir bina yapımının gerekçelerini hazırlamak üzere Halifelik makamınca bir komisyon oluşturuldu.[10] Bu gerekçelerden ilki güvenlikti; güvenliğin sağlanması düzen ve temizlik esasına dayanıyordu; güvenli, temiz ve düzenli bir şehir, medeni bir biçimde imar edilmiş demekti. Bunu sağlamak da öncelikle halkı eğitmek ve alıştırmakla mümkün olabilecekti. Şehrin arzulanan

biçimde imar edilebilmesi için ahşap geleneğinden vazgeçilerek kâgir inşaat sistemine geçilmesi amacıyla inşaatın temel malzemesi olan tuğlanın fiyatı hesaplandı. Fabrikadaki imalat ve kalfaların harcamalarına karşılık yapılan hesaplama sonunda kalfaların masraflarının yüz kırk bin kuruşluk" bir değerle Dersaadet vergilerine karşılık olarak ödenmesine karar verildi ve sözleşme yapıldı. Bu girişim kâgir bina inşasının sürekli olarak ucuz yaptırılmasını sağlamak ve halkı buna zorlamak için önemliydi. Kiremit ve kereste fiyatlarını belirleyecek memurlar, ebniye idaresince görevlendirilecekti. Taşocağı için gereken barut hazinenin fiyatı ile sattırılacak, malzemenin ihtiyaç duyulan yerlere naklini kolaylaştıracak yollar düzenlenecekti. Dersaadet'e civardaki mahallerden (sur dışı kastediliyor) yapılacak kum nakli için Tersane-i Amire'den eski gemi sağlanacaktı. Kireç vergisi kamu fonu karşılığında kaldırılacak, bu da ahşap ve kâgir bina arasındaki fiyat farkını ortadan kaldıracak kolaylıklar olarak gösterilecekti. Bu nedenle tuğla imalatına devletçe verilecek yüz kırk bin kuruş uygun görülmüştü. Öte yandan Avrupa'dan beş yüz altına, tuğla kesmekte kullanılan bir makine ithal edilmişti. Böylelikle işçilik ve zamandan kazanılacaktı. Ne var ki tüm desteklemelere rağmen ahşap bina yapmakta ısrar edenlere şüpheyle bakılacağı ifade ediliyordu. Verilen desteklerin yanında bir toplumsal baskı oluşturulduğu da gerçekti.

Gerek yanan yerlerde gerek diğer mahallerde binaların kâgirden, cephelerinin ise "düzgün" ve "eşit" olarak süreklilik içerecek şekilde yaptırılmasına dikkat edilecekti. Bundan böyle yeni yapılacak binalar uygun yerlerde devlet tarafından yaptırılacak örnek binalara benzetilecekti. Tüm bu kararlardan sonra ileri bir tarihte bu kez ahşap bina yapımına izin verildiği görülecekti.

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinden sonra yapılan Kadırga'da Sarayiçi Sokak'taki kâgir sıra evler.

Fotoğraf: Sibel Gürses.

AHŞAP, KÂGİR, YARI KÂGİR BİNA YAPIM MALİYETLERİ

Şehremaneti'nde bina yapımına ilişkin hazırlanan raporlardan birinde, İstanbul'da yangın yerlerinde ve diğer yerlerde yapılmakta olan kâgir binalar gibi yeniden ahşap yapıya da şartlı olarak izin verilebileceği yazılıydı. Kâgir binanın sağlamlığının ve yangına dayanıklılığının kabul edilmesine rağmen ekonomik yetersizlikler nedeniyle şartlı olarak ahşap bina yapımına devam edildi. Bununla birlikte yangına karşı çözüm üretmek gerekiyordu. 18 Nisan 1295/ 8 Cemaziyülevvel 1296 [30 Nisan 1879] tarihli rapora[12] göre ahşap bina cephesinde bağdadi üzerini sıvama tekniğine son verilecekti; çünkü hava koşullarına bağlı olarak cephede sıva döküldüğünde çirkin bir görüntü oluştuğu gibi, açıkta kalan bağdadiyi tekrar sıvatmak da zordu. Bu nedenle binanın kaplama tahtası ile kaplanmasına karar verildi.

Rapora göre, ahşap olarak inşa edilecek binaların sağ tarafına sekiz parmak (parmak: 2.54 cm) boşluk bırakılarak, "halis harçlı" tuğla duvar yapımı şart koşulmuştu. Bu duvar zeminden beş arşın (arşın: 68 cm) yüksekliğe kadar beş parmak, beş arşın yükseklikten saçağa kadar on iki parmak genişlikte yapılacaktı. İfraz edilmiş arazide bitişik hane sahipleri ortak duvarı birlikte inşa edebilecekti. Bu kural sadece yangın yerlerinde değil, şehrin her yerinde yapılacak binalar için geçerli olacaktı. Bir sokakta bulunan binaların yarısı kâgir ise geri kalanı da kâgir olarak inşa edilecek, yarısından azı kâgir ise geri kalan binalar raporda bulunan maddelere göre inşa edilecekti. Kâgir iki bina arasına ahşap bina inşa etmek kesinlikle yasak edilecekti. Yanıcı maddeyle üretim yapılan dükkânların çatıları tonozla kapatılacaktı. Mevcut ahşap binaların

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinde yeni açılan eksen (günümüzdeki ismiyle Şehsuvar Bey Sokak) üzerinde aralarındaki yangın duvarıyla inşa edilmiş olan ahşap sıra evler.

Fotoğraf: Sibel Gürses.

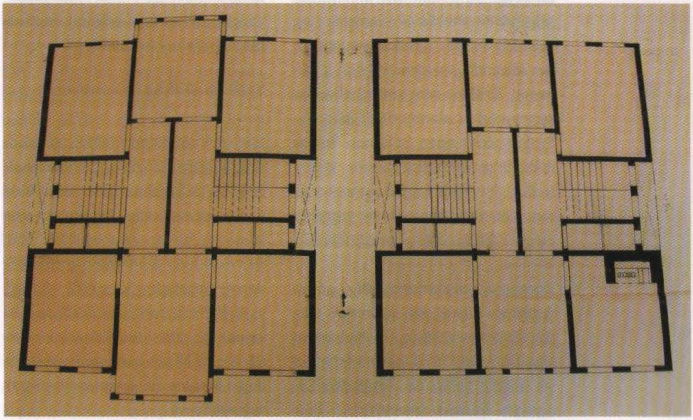
üzerine yapılacak ilavelerde ve etrafı açık arsalarda tuğla duvar yapmak zorunlu olmayacaktı. Ancak bitişik olmayan binaların birbirine uzaklığı en az altı arşın olacaktı.

Kâgir bina maliyetinin yüksek olması nedeniyle İstanbul suriçinde nizamnamelerin dayatmasıyla kalitesiz bir şekilde yaptırılan kimi yarı kâgir binaların depreme karşı dayanıksız olduğu da göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki devlet desteğiyle imal ettirilen tuğlaların talipleri olmayınca emek ve paranın boşa gitmesi de söz konusuydu. Bu nedenle o dönemde yasaklamalar yerine ahşap, nim kâgir, adi nim kâgir bina maliyetlerinin hesaplanarak karşılaştırılması; bunun sonucunda inşaat konusunda yeni çözümler üretilmesi düşünülmüştü. Örneğin Giritli Rıza Bey tarafından Bâb-ı Âli'ye sunulan raporda üç tip binanın maliyeti hesap edilmişti. Buna göre, nim kâgir bina 1.068.000 kuruşa, adi kâgir bina 1.007.000 kuruşa, ahşap bina 97.000 kuruşa mal olmaktaydı. Nim kâgir binanın arşını 665 kuruşa, adi kâgir binanın arşını 425 kuruşa, ahşap binanın arşını 382 kuruşa çıkmaktaydı. Deprem ve yangına dayanıklı olmayan adi kâgir bina yerine iki tarafına yangın duvarı yapılan ahşap bina herkes tarafından inşa edilebilecekti.

Belgede bu üç binanın yapım şekli, kullanılan malzeme ve işçilik maliyetleri ve ekinde inşa edilecek hanenin tip planıyla (Çizim 1) birlikte detaylı olarak verilmiştir (EK 1). Bu plan inşai evreyi içeren ekiyle birlikte yarı kâgir bir binaya aittir. Belgede bina tipleri için temelden çatıya kadar kullanılacak malzemeler ve işçilikler detaylandırılmıştır. Dolayısıyla dönemin yapım teknikleri hakkında bilgi sahibi olmak da mümkün olmuştur. Esasen bu çalışmalar şehrin sadece yangın geçiren yerlerini değil büyük ölçekli arazileri de imar edebilme arayışlarının ürünüydü.

DÜZENLENEN MAHALLELER ARASINDA YAPTIRIM FARKLARI, AYRICALIKLAR

Yangınlardan sonra getirilen yasaklamalara ve yangına dayanıksız olmasına rağmen, ahşap bina uzun süre tartışma konusu olarak kalmaya devam etti. Halkın ekonomik gücünün yetersizliği ve bu tür binaların kısa sürede inşa edilebilir olması nedeniyle ahşap sürekli tercih edilen bir konut tipiydi. Ayrıca ahşap inşaat bilinen bir ustalık işiydi. Ek olarak vakıf arsalarının üzerine ahşap ya da kâgir inşa edilecek binaların nezarete kazandıracağı kira geliri de göz

Çizim 1 - Tip bir planı hazırlanmış bitişik nizam konutun birinci kat planı (sol) ve zemin kat planı (sağ) (BOA, ŞD.İNŞ.d.691/11). Çizime göre birinci kat planında merdivenin devam ettiği, çıkması olan birinci katın tekrarlandığı, ikinci bir kat daha olabileceğini işaret ediyor; tip plan katlarda yer alan bağımsız servis hacimleri nedeniyle her katta bir daire olabileceğini gösteriyor.

Harita 1- 19. yüzyıl İstanbul haritasında 1875 tarihli nizamnamenin yapılanma koşullarına göre bölümler. Ayverdi Haritası olarak bilinen Tarihi Yarımada'nın 19.yüzyıldaki temsilini gösteren, 20 parçadan oluşan harita yazar tarafından birleştirilmiştir.

ardı edilmemelidir. Bu gerekçelerle yangınlardan sonra varlıklı olmayan kimselere ahşap yapı ruhsatı verilmesi anlaşılır bir durumdur. Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki mekânsal ayrışma 19. yüzyılda bu kez varsıllar ve yoksullar arasında varlığını devam ettirmiştir. Nitekim suriçinin 1875'lerden sonra merkez alanını diğer mahallelerden tecrit eden bölünme "kenar mahalle"yi yaratmışa benzer. Belgelerdeki "şerefsiz ve kenar mahalle" tanımlamaları ahşap bina yapımını meşru kılmanın göstergelerindendir.

Hocapaşa yangınından (1865) sonra suriçinin büyük bir kısmının tahrip olması nedeniyle, 14 Muharrem 1292 [20 Şubat 1875] tarihli İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de Yapılacak Ebniyenin Suver-i İnşaiyyesine Dair Nizamname'de olası yeni bir yangına engel olmak amacıyla İstanbul'un bu bölümü iki kısma ayrıldı (harita 1). Bu bölünmede Unkapanı'ndan Zeyrek ve Sepetçilerbaşı ve Horhor caddeleriyle Aksaray Karakolhanesi önünden Yenikapı'ya kadar olan Beyazıt civarı birinci kısma, Fatih ikinci kısma dahil edildi. Birinci kısımda yeni yapılacak binalar, ikinci kısımda ise 10 binadan fazlası yanan yerlerdekiler kâgir olarak inşa edilecekti. İkinci kısımda on adetten az bina yapılacaksa ya da tamir edilecekse bunların iki yanına yangın duvarı inşa edilerek bağdadi olan cepheleri sıvanacaktı.[13]

YANGIN DUVARI VE AHŞAP

Ebniye Kanunu'nun (1882) 79. maddesine göre, yangın geçirmiş mahallede tarla kuralına göre kâgir bina yapımı zorunluydu. Ne var ki aynı kanunun bir sonraki maddesi olan 80. maddede merkezden uzak, iktidarın ifadesiyle "kıymetsiz, kenar" mahallelerde şartlı olarak ahşap bina inşaatına izin verilebilecekti. Bitişik nizam ahşap bina yapım şartı da diğer binalar ile arasında yapılacak tuğla duvardı.

İlk defa 1233 tarihli bir fermanda "Ehl-i İslâmdan olsun, reâyâdan olsun zî-kudret olanlar iki hâne beyninde çatıdan bir zirâ' miktarı terfi' olunarak kârgir duvar yapmak ve iş bu yapılacak kârgir duvarın inşasına suhûletle medar olmak için bil-iştirâk mesarifi verilerek yangın duvarı yaptırılmak sirâyet-i harîke mâni olacağı" yazılmıştı. Bu satırları aktaran Osman Nuri Ergin'in ifadesiyle "1233'de sûret-i umûmiyyede yâni müslim, gayr-i müslim, zengin, fakire iki hâne arasında yaptırılacağı emredilen yangın duvarı -pek mebzûl olan şefkat ve merhametle- yalnız agniyâya hasredilmiştir."[14] Osman Nuri Ergin'e göre, yangın duvarı inşasıyla ahşaba yeniden izin vermek esasen zenginleri desteklemekti; çünkü her ne şekilde olursa olsun inşaat yapmak pahalı bir işti.

DEPREM GERÇEĞİ VE AHŞAP

Birçok yangının ardından İstanbul 1894 yılında bu kez deprem felaketiyle tahrip oldu. Bu depremden sonra ahşap ve kâgir bina arasında yeniden bir tartışma başlatıldı. Atina rasathanesi direktörü Mösyö Eginitis

tarafından 3 Ağustos 1310 [16 Ağustos 1894] tarihinde verilen raporda, ahşap binaların depreme karşı kâgirden daha dayanıklı olduğuna dikkat çekiliyordu. Ek olarak depreme dayanıklı diğer bina tipinin bitişik nizam inşa edilen ve bağlayıcı demirlerle desteklenen tuğla bina olduğu da belirtilmişti.[15] Özetle İstanbul'da bu dönemde çeşitli nedenlerle ahşap bina yapımı, inşaat alanında göz ardı edilmeyecek bir çözüm olarak uzun süre varlığını sürdürmüştü.

ARSA İFRAZI VE İNŞAAT

Devletin kâgir ya da ahşap hangi tipte olursa olsun, bina yaptırmak isteyenlere bir şekilde destek olduğu açıktır. Büyük ölçekli arsaları ifraz ederek imara açmak isteyenlere gerekirse şartlı ahşap bina ruhsatı verilmişti. Örneğin 13 Teşrinisani 1315 [25 Kasım 1899] tarihinde Fatih-Çarşamba'daki Kovacıdede Mahallesi'nde bulunan Lokmacı Sokağı'ndaki iki numaralı arsanın sahibi, arsasını on iki parçaya bölerek bunlardan üç tanesini satmıştı. Bu arsa 1313 senesinde yangın geçirdiğinden, arsa üzerinde kâgir bina yapımı zorunlu tutulmuştu. Ancak satın alanlardan sadece biri küçük bir bina yapabilmişti. Diğer ikisi ise maddi güçleri olmadığından dolayı arsaları terk etmek zorunda kalmıştı. Kalan dokuz parça arsanın talipleri de kâgir bina inşa edebilecek ekonomik güce sahip olmadıklarından satın almaya yanaşmıyordu. Arsa sahibi Şehremaneti'ne yazdığı dilekçesinde arsaların boş bırakılmasının hem kendine hem de devlet hazinesine zarar vereceğini dile getirmişti. Yazışmalar sonunda ahşap bina yapımına izin verilmişti. Ek olarak bunun için mevcut haritanın kopyası üzerinde tashih yapılacaktı.

Geleneği bir anda değiştirmek mümkün olmadığı gibi buna istekli olmak da yeterli değildir. Gelir getiren arazilerin boş bırakılması yerine imara açmak elbette kârlı bir iştir. Nitekim kâgir bina yapım zorunluluğu nedeniyle bina yaptıramayacak girişimcilere "yer"in merkeze göre konumu gerekçe kılınarak da destek olunabilmişti.[16]

VERGİ YOLUYLA İNŞAİ GİRİŞİME DESTEK

İstanbul'da 1920'lerde yangında evleri zarar gören yangınzedeler mescit ve medreselerde kalmaktaydı. Bu dönemde halkın ödeyeceği vergiden elde edilecek gelirle yangınzedeler evlerini yapabilecek ve yangınların büyümesine engel olacak çağdaş itfaiye araçlarına kavuşacaktı. Yangın yerlerinde yaşayan ahşap bina sahipleri hariç, kâgir bina yaptıranlar on, yarı kâgir yaptıranlar beş sene vergi ödemeyecekti. Ancak üzerinde bina olmayan arsaların sahiplerinden vergi alınacaktı. Buna rağmen imkânı olmayanlar için, Şehremaneti tarafından usulüne uygun şekilde inşaat yapmaya hevesli şirketler desteklenecekti. Her sene yangınzedelere yardım amacıyla 50.000 lira, "harik komisyonu" bütçesine aktarılacaktı. Emlak vergisi yerine senelik alınan "tarik bedeli" artırılacak, bu bedelin bir kısmı Şehremaneti'ne kalacaktı. İstanbul'un nüfusu 1326-1327 [1910-1911] yıllarında 185.000 (ortalama 200.000) düzeyindeydi ve bu dönemde alınan yol vergisinin yıllık 20 kuruştan hesabıyla 400.000 liralık bir bedel tahsil edilmekteydi. Bu bedelin idareler arasındaki paylaşım yüzdeleri tabloda gösterilmiştir (Tablo-1). Ek olarak yangınlardan sonra Şehremaneti'nin bina vergisinden uğradığı zararı karşılamak amacıyla itfaiye teşkilatının Harbiye Nezareti yerine Şehremaneti'ne bağlanması düşünülmüştü. Yangın yerlerinde tamamı yola terk edilen arsa sahipleri başka yerlerde bina yapmaya mecbur olduklarından, sadece yangın yerlerine ait olan vergi muafiyetinden faydalanamayacaktı. Yine yangından sonra yangın yerinde arsa satın alanlar da bu ayrıcalıktan yararlanamayacaktı. Ancak esas olan, şehrin en kısa sürede imarını gerçekleştirmekti. Bu bilgilere ulaştığımız belgede emanet azası Berberyan Efendi'nin ayrıcalığın sadece yangın yerlerine ait olmaması gerektiği görüşü doğrultusunda oy kullandığını öğreniyoruz.[17]

Tablo 1- Yol vergisinin idareler arasında paylaşım yüzdeleri ve miktarları

Tahsilat Yüzdesi	Lira	
30	120.000	Şehremanetine ait hisse
30	6.000	İstanbul Vilayeti hissesi olarak cibaliyet edecek meblağ için senevi aidat tahsiliye olarak şehremanetine
	114.000	İstanbul Vilayet-i Hususiyesi'ne
15	60.000	Harik Komisyon-ı Âlisi'ne
25	100.000	Vasıta-i itfaiye mesarifi mukabili Şehremaneti'ne
100	400.000	Yekûn

YANGIN ALANLARINDAKİ VAKIF ARSALARINDA YAPILACAK DÜZENLEMELER

Yangın yerlerinde üzerinde konut bulunan diğer vakıf arsaları gibi çeşme, sebil, cami, mescit ve mektep arsalarının yer kaybetmemesi için, "şehrin bezemesi ve kamu yararı ilkesi"nce Ebniye Kanunu'nun 20. ve 22. maddelerinde, söz konusu vakıf mülklere herhangi bir ayrıcalık tanınmadığı görülür. Şehremaneti'nden Şûra-yı Devlet'e gönderilen yazıda bu durum düzeltilmeye çalışılıyordu. Usulen tarla kuralına göre düzenlenecek mahallerde bir arsanın %25'ini geçmemek şartıyla yola terk etmesi gereken miktarın zorunlu olduğu durumda, arsanın sahibi ya da kiracısı bellidir. Buna göre vakfa ait cami, medrese gibi hayriyelerin ilgili kanun maddelerine eklenmediği görülür. Ayrıca, kanunun 5. maddesinde ibadet mekânı bir yana, avlusunun dahi dokunulmazlığı kabul edilmişti; kaldı ki olası zayiattan sonra, geride kalan arsa üzerinde ibadethanenin imarı da mümkün olamayacaktı. Bu nedenle 19 Teşrinievvel 1331 [1 Kasım

1915] tarihinde hayır işlevi gören, saltanata ait olanlar da dahil olmak üzere, vakıf binaları ve arsalarına zayiat uygulanmaması gerektiği belirtilmişti.[18] Ek olarak bu türden binalar vergilendirmede ayrıcalıklı olacaktı.

İstanbul, dönemin yöneticilerinin ifadesiyle milyonlar kıymetinde vakıf mallarıyla ham bir servete sahipti. Modernleşme sürecinde bu türden vakıf mülklerden yararlanmanın tek yolu ekonomik yetersizliği ortadan kaldırmak ve modern imar kuralları-na göre dönüştürmekten geçiyordu. Örneğin vakıf mülkün rehin bırakılarak faizle borç para sağlamasıyla inşaat işleri sürdürülebilirdi.[19] Böylelikle herkes ekonomik gücüne göre mülk edinebilecekti. Özetle şehirde bu biçimde bir düzenleme ve bölünme, her ne olursa olsun inşaatın sürekliliğini sağlamaya çalışan bir yatırım mantığının sonucuydu.

EBNİYE KANUNU DEĞİŞİKLİĞİ

Birinci Ebniye Kanunu'na (1882) uygun olarak yeni düzenlemeler yapılmasına rağmen, kanunda saptanan birtakım eksiklikler bazı maddelerin yeniden ele alınmasını gerektirmiş olmalıdır. Bu nedenle, Şehremaneti'nde on beş sene görev yapmış emanet muavini Remzi Bey'in oğlu Serkan Bey'den, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, İstanbul'un düzenlemesi ve yangınların önlenmesi için neler yapılması gerektiğini belirten bir rapor hazırlaması istenmişti. 22 Temmuz 1890 tarihinde hazırlanan raporda Ebniye Kanunu'nun bazı maddelerinin yeniden düzenlenmesi ve Şehremaneti ve Dersaadet belediyelerine ilişkin mevcut kanunun değiştirilmesinin gerektiği yazılıydı. Buna göre şehir düzenlemelerinde iki seçenek vardı. Birincisinde eksiklikler tamamlanarak mevcut durum kabul edilecekti. İkincisinde ise şehrin bütününü kapsayan bir haritası yapılacak ve düzenlemeler bu haritaya uygun olacaktı. Birinci seçenek ancak sokakları dar ve düzgün olmadığı halde binaları sağlam olan şehirlerde kabul edilebilirdi. Dönemin anlayışına göre Viyana'da Saint Stefan Mahallesi buna örnektir.

İkinci seçenek kıymetli araziye sahip olmasına rağmen binaları değişmesi gereken şehirler için düşünülebilirdi. Dersaadet'te bu seçeneklerin her ikisi de mevcuttu. Metne göre Kumkapı, Hocapaşa, Bâb-ı Âli, Mahmutpaşa, Balıkpazarı, Galata ve Beyoğlu dışında kalan yerlerde cami, medrese ve benzerleri hariç korunmaya değer binalar mevcut değildi. Yeni kararlar alınabilmesi için şehir haritasının (Umumi Harita) yapılması gerekmekteydi. (Erkân-ı Harb Dairesi'ne 20 sene önce —yaklaşık 1870'lerde— bu iş için 67.000 kuruş verilmesine rağmen düzgün bir eser ortaya çıkarılamamıştır.)

Mahalle şekline sokulacak vakıf arazilerin düzenlenmesine ilişkin kanunun 16. ve 17. maddelerinde değişiklik yapmak zordu. Ayrıca rapora göre Avrupa'daki gibi çok katlı yapılaşmayı uygulamak için bina yüksekliklerini yeniden düzenlemek gerekti. Örneğin dükkânların üzerine inşa edilecek kat sınırlaması —bir kat ya da on arşın gibi— bu konuda sorun oluşturmaktaydı.

Ebniye Kanunu'nun 79. maddesine göre kâgir bina yapımı zorunlu olmasına rağmen, bir sonraki madde, gücünü padişahın iradesinden alarak zorunluluğu ortadan kaldırmakta ve bir istisna oluşturmaktaydı. Ne var ki bu özel durum (80. madde) kenar mahallelerde yaşayan ihtiyaç sahipleri için geçerliydi. Oysa İstanbul nüfusunun çoğunluğu özellikle "müslüman kesimin dar görüşlülüğü nedeniyle ahşaba olan düşkünlüğü" [aynen] nedeniyle bu tür yerler tamamen ahşap binalarla dolacaktı. Bu nedenle ahşap binanın yasaklanmasına karşılık dört tarafı kâgir, kiremit altı çamur sıvalı "hafif kâgir bina" olarak tanımlanan binanın yapılması mümkün olabilirdi.[20]

Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne havale edilen ve Mütercim Hakkı ve Sadık Beylerin hazırladığı bir diğer rapor[21] mevcut Ebniye Kanunu'na uygun yapılanma koşullarının tartışılmaya devam ettiğini gösterir. 1580 numaralı rapora göre, Hocapaşa yangınından sonra alınan kararlar yeniden gözden geçirilecekti. Bu raporda yeni bir Ebniye Kanunu nüshası önerilmişti. Önerilen kanunun en önemli maddesi yine "ebniye" ile ilgiliydi. Yangın yerlerinde on haneden fazlasının yanmasıyla birlikte o mahallede yeni yapılacak binaların tarla kuralına göre kâgir yapım şartı tartışmalı bir konuydu. Nitekim buraları büyük olasılıkla kâgir bina yapımına başlanan mahallerdi. Bunun istisnası 80. maddeye göre fakir ailelerin yaşadığı izbe yerleşmelerdi. Oysa henüz düzenlenmemiş, yoksul ailelerin yaşadığı ahşap binaların çoğunlukta olduğu yerlerin düzenlenerek geniş caddelere kavuşturulması, şeref kazanması ve izbelikten kurtarılması gerekiyordu. Bu dönemde İstanbul mahallelerinde yoksulların varsıllardan daha fazla sayıda olması nedeniyle muhtarlığa yapılan başvuru sonucunda, ahşap bina inşaatına şartlı olarak izin verilmişti. Bu nedenle ahşabın tamamen yasaklanması ve bu konuda kararlılık gösterilmesi gerekmekteydi. Ek olarak birinci sınıf bir ahşap bina en az kâgir bina kadar maliyetli olabilmekteydi. Yazılanlara göre halkın, özellikle Müslüman kesimin ahşaba olan yatkınlığı, tamamen cahillik ve bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı; ayrıca bu kişilerin hafif kâgir bina inşa etmeleri de mümkündü. Bu görüşe göre kâgir bina inşaatını zorunlu tutmak için tarla kuralını uygulamaya sokacak bir yangını beklemek de anlamını yitirmekteydi.

Ebniye Kanunu'nun 81. maddesindeki Boğaziçi sahil köyleri ile ilgili olan bölümün, sokaklarla ilgili 1. maddenin ve yanıcı madde satışı yapan dükkânlarla ilgili 45. maddenin yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Bunun için Avrupa şehirlerini görmüş, mimari konuda bilgi sahibi kişilerden oluşturulacak heyet tarafından düzenlenecek umumi harita sayesinde, şehrin her yerine eşit müdahale edilmiş olacaktı. Avrupa'nın düzenli şehirlerinde olduğu gibi Dersaadet caddeleri de "mevki" ve "şerefine" göre sınıflandırılacaktı. Hazırlanan planlara göre her caddede inşa edilecek binanın yüksekliği ve sahibinin ödeyeceği vergi ayrıca hesaplanacaktı. Ekonomik gücü ye-

tersiz olanlar aralarında birleşerek, binanın cephe ve yolla ilişkisinde plana uygun hareket etmek şartıyla, yaptıracakları binanın içini istedikleri şekilde bölebileceklerdi. Bu, apartman biçiminde bir binanın tarifine benzer. Geniş bağ bahçe içindeki binalar hariç, ahşaba kesinlikle izin verilmeyecekti. Sokakların darlığı ve düz olmaması yangının hızını artıran bir neden olduğundan mevcut Ebniye Kanunu'nun birinci maddesinin yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Dersaadet umumi haritasının hazırlanması için Nafıa Nezaret Dairesi'nde askerlerden oluşan bir heyet oluşturulmuş, harita bitirilmek üzereyken tatil edilmişti. Eksik olan haritanın tamamlanması gerekiyordu. Vakıfların menfaati gözetilerek kira gelirini artırmak amacıyla, her türden binanın rehin bırakılması ve vakıf mallarının intikal hakkının genişletilmesinin hukuki yolları aranmalıydı. Yabancı sigorta şirketlerinin usulsüzlükleri takip edilmeli, bundan başka kasten yangın çıkaranlar hakkında cezai yaptırımlar uygulanmalıydı. İstikameti ve genişliğine karar verilen cadde ve sokaklarda inşa edilecek binaların en büyük ve en küçük değerleri hesaplanmalı, tek katlı mağaza ve dükkân inşa edilmemeliydi. Bunların üzerine kat ilave edilmek istendiğinde zemin katındaki dükkânın yıkılması gerektiği ve her iki mülk sahibinin çıkarını gözeten bir kanun ilavesine ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Bundan başka, karaborsa kum, kireç ve tuğla satışının engellenmesi, emlak vergisi miktarının azaltılması önerilmişti. Belediye azalarından Nuryan, Konstantin ve Galip Beyler belediyenin önemli bir gelirinin azalmasına neden olacak bu görüşe itiraz etmişti. Dönemin vergi uygulamasında, zemini 100 arşından (~50 m²) az olan iki katlı konutun, her arşın için 20 para (para=360 kuruş); zemini 100 arşından fazla ya da 100 arşından az üç katlı konutlarda 40 para; binalı ya da binasız arsaların koruyucu duvarlarından dahi 20 para vergi alınacaktı. Taşralarda ise nüfusu 10.000'e kadar olan yerleşmelerde Dersaadet'te alınan verginin 1/5'i, 10.000'den 100.000'e kadar ve daha fazla olan şehirlerde tamamının alınması kararlaştırılmıştı.

Raporda kâgir binanın yangına karşı dayanıklılığı vurgulanmakla birlikte, daha ucuza inşa edilebilecek üç tip bina önerilmişti:

1) halis harçla ve putrel demiri kirişli, çatısı ziftli nim kargir/yarı kâgir bina

2) halis harçla tuğla duvarlı, çatısı yarı kâgir bina

3) temelden çatıya kadar ahşap, çatısı ikinci tipte olduğu gibi ahşap ve çamurlu harçlı, tava kiremidi döşemeli, dört yanı her katta demir hançerle binaya bağlanmış bir tuğla genişlikte halis harçlı duvarlı bina.

Raporun tarihi 10 Kanunusani 1306/11 Cemaziyülâhır 1308 [22 Ocak 1891] olup, esasen bu öneriler II. Ebniye Kanunu'nun taslağı ve 7. maddesidir.[22] Ancak bu kanun uzun ömürlü olmamıştır. 1848 ve 1849 tarihli Ebniye Nizamnamelerinden sonra gelen birinci Ebniye Kanunu 1882 tarihlidir. Belgeler arasında 22 Ocak 1891 tarihli bir Ebniye Kanunu'na rastlanmıştır. Ne var ki 23 Ağustos 1891 tarihli kanundan[23] yedi ay önce yazılmasına rağmen Mecelle'de bu kanundan bahsedilmemiştir.

SONUÇ

19. yüzyılda İstanbul'un imarında özellikle suriçinde yangının önemli bir etmen olduğu bu yazıyı da içeren dizinin ilk bölümünden itibaren vurgulandı. Ancak imara vesile olan yangından da önemli olan, Osmanlı yönetiminin bu dönemde hayal ettiği şehri yaratma çabasıydı. Bu kurgunun yangınla örtüştüğü zamanlar olabildiği gibi yangından bağımsız tasarrufları da mevcuttu. Bu dönemde nüfusu artan İstanbul'da inşaat sektöründe istihdam sorunu da yoktu. İnşai faaliyetleri destekleyen ortamın tam anlamıyla hazır olduğu söylenebilir. Bu koşullar altında devlet tarafından gereken her türlü destek verilmiş, engeller ise ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı. Kanun maddelerinin sürekli sorgulanması sonucunda, yasakların ılımlı istisnalarla şartlı olarak devre dışı bırakılması sağlanmıştı. Suriçinde ahşap bina yapımını 19. yüzyılın modern imar uygulamaları dışında bırakmadan değerlendirmek gerekiyor. Bize göre ahşap bina yapımı esasen yangın yeri ve diğer düzenlemelerin birbiriyle kurduğu ilişkinin de bir parçasıydı. Düzenlemelerin devamının koşulu ekonomik ya da hukuki engellere rağmen inşaatın sürdürülebilmesiydi. 1839'da başlayan hayal bitmişe benzemiyor. Yerasimos'un da belirttiği gibi, İstanbul'un dolambaçlı dar sokakları ve çıkmazlarıyla eski kent yapısının hiç korunmamış ya da çok az korunmuş olması, dünyadaki gelişmelere paralel olarak amaçlananın süreklilik göstermesi ve başarılı (!) olmasının sonucuydu.

SİBEL GÜRSES
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
ŞEHİRCİLİK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

Bu yazı, MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanı'nın Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alınıp yapılarak kurgulanmıştır.

1 Feridun Dirimtekin, *Fetihten Sonraki İstanbul* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1953), s. 6.
2 Nicola de Nicolai, XXXVII.ch.XV., akt aran age.
3 Dirimtekin, age, s. 6.
4 Salomon Schweigger, *Sultanlar Kenti'ne Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 120-121.
5 Sibel Gürses Söğüt, "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-1, Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü", *Toplumsal Tarih* 270 (Haziran 2016): 64-66.
6 Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), s. 66-68.
7 Gürses Söğüt, agm ve "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-2, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Modern İmar Uygulamaları: Yangın Yeri Düzenlemeleri", *Toplumsal Tarih* 271, (Temmuz 2016): 74-86.
8 Ahmet Refik, age, s. 21
9 Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangını", *Toplumsal Tarih* 263 (Kasım 2015): 74-80.
10 BOA.A.MKT.MHM.d.347/36.
11 "Karaağaç harmanlarında tuğlanın bin adedi 115 kuruşa satılmaktadır." Gürses Söğüt, "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-2...".
12 (EK.1), BOA.ŞD.d.691/11.
13 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, c. 4, s. 1698-1699.
14 Ergin, age, c. 2, s. 1091.
15 Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVII/29 (Ankara, 1997).
16 BOA.ŞD.d.811/13.
17 BOA.BEO.d.4684/351235.
18 BOA.BEO.d.4425/331808.
19 BOA.A.DVN.MKL.d.32/21.
20 BOA.Y.PRK.TKM.d.18/27.
21 BOA.ŞD.d.2572/24.
22 EK(2).BOA.A.DVN.MKL.d.32/21.
23 Ergin, age, c. 4, s.1700-1716.

Ek 1 (BOA.ş..d.d.691/11)

Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir ebniyenin ahşap olarak inşası hakkında bazı ifadeye dair

"Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir ebniyenin ahşap olarak inşasıyla ebniyeye mülâsık hâlis harçla münasib irtifada kârgir duvar çektirilmesi hakkında bazı mütaalaatı havi Hendesehane'den verilen makâm-ı emanetten bi-l tezkere tesyir olunan mezkure Şura-yı Devlet'e havale ile ol babda Tanzimat Dairesi'nden (...)' leffen irsal su-i valada kılınan muzakerede gösterildiği vecihle ahşaba ruhsat verilmek lâzım geldiği halde ne gibi takyidat icrasıyla harik sirayetini men edebileceğinin (...) olan kârgir ebniye ile şimdiki halde halkın yaptırmakta olduğu kârgirlerin ve iki tarafı duvar ile muhat olarak yaptırılacak ahşap binaların beynlerinde olan fark-ı fiyattan ve kârgir yapılanmanın devamı tercih olur ise icra-i asliyesince tehvin ve tadili fiyata delalet edebilecek tedabir ve nesiyatın ve daha hatırlara (...) ve alının tetkiki için Altıncı Daire reisiyle devair-i müşekkel ru'esasının ve erbab-ı (...) ve malumatının emanet meclisine celile-i emaretin taht-ı riyasetinde maslahat arîz ve (...) mütalaatıyla netice-i karar havi heyerçe mühürlü ve mükemmel bir layihanın bi-l tanzim irsalı hususuna himmet buyurulması" 24 Nisan 1296/15 Cumaziyelevvel 1296/6 Mayıs 1880

"Muhterik olup da yapılacak veyahut tamirat inşa edilecek olan ahşap ebniyenin cihet-i hariciyeleri bağdadi üzerine sıvalı olarak mecburiyet nizamı ahalice müşkilatı mucib olduğu gibi fennen dahi uygunsuz bulunduğundan ve mamafi şera'it nizamiye (...) dairesinde inşaat ve tamirat icra ettiremeyen ashabı emakin ve bunun bazıları duçar fakr-u zaruret ve bazıları da hazırı rütb-ü haysiyet bulunmaları ve bu babda zabıtaca edilen müracaat-ı resmiyenin neticesiz kalması cihetiyle haklarında hükm-i nizamın icrasınca layüad sübete tesaduf olunduğundan bahisle İcra-i İcabı hakkında emanet acizi ser mühendislerinden 29 Kanunisani 1294 tarihli ita kılınmış olan bir kıta müzakere ol babdaki tezkere-i acizaya leffen takdim kılınmış ekseriyet ara ile bi-l tertib irade-i şerefsadır olan bir nizamın tadiline bir heyetin rey ve kararına vasıta olduğundan heyet .. devair rus'asının teşekkülüyl -i müzkere iade buyurulmuş ve binaberin mezkur ser mühendislik tarafından acizen bi-l tanzim 9 Haziran 1295 tarihli verilen bir kıta müzakereyle kaleme alınan layiha defteri keşfiyle heyet-i teşkile mazuranın kararı üzerine selef-i acizi müteveffa Mehmet Paşa tarafından takdim-i itare olunmuş ise de yevm cevabı zuhur etmedikçe kayden müstehan olduğu şettanın takrıbi deavi el husu ahalinin bu babda sızlanmaları üzerine mezkürser mühendislik tarafından (?) ifadat vukû bulduğuna ve ehemmiyet madde ise meydanda olduğuna nazaran umuma ait olacak bir teshilatı nizamnamenin sırat-ı husûlü zımmında tekid keyfiyet lüzumu anlaşılmış olmakla madde-i marûza hakkında verilecek kararın leffen tesri'yle neticesinde tarafı acizanemize tebliğ ve izbar buyurulması babında emr-i ferman" 15 Eylül 1295/11 Şevval 1296/28 Eylül 1879

1. madde- Ahşap olarak inşa olacak ebniyelerin hin-i inşasında tarafına yani yevm-i yesârına 8 parmak sahnında matemel tümü halis harçla tuğla duvar inşa olunacak ve bu da mecburi olacaktır.

2. madde- İş bu duvarların inşası sırasında tarik kuturları cihetlerinin zeminden 5 arşın irtifaına kadar 3 parmak, 5 arşın irtifağından saçağa kadar 12 parmak ve saçaktan dahi kezalik 12 parmak çıkıntılı olacağı gibi saktan dahi 12 parmak mürtefi bulunacaktır.

3. madde- İş bu ebniyeler tarafının inşa olunacak duvarlar ittisalinde bulunacak hane sahipleriyle müşterek olarak yapılsa caiz olup ve fakat müşterek yapılacak duvarların sahnları 12 parmak olup evsaf-ı sairesi ikinci madde ahkamına tevfik olunacaktır.

4. madde- İki hane beyninde yapılacak duvarlar bunun için ifrazı lâzım gelecek arazi bir nisbet müşterekde bi-l feraiz ita edilerek bu suretle inşa olunacak ebniyelerin gerek irtifai ve gerek tül cihetle herhangi cisim ise cismin cidarı ona nisbetle tecessüm edilecektir.

5. madde- Dördüncü maddè ahkamına tevfiken inşa olunacak duvarlar mesarifi gerek irtifa ve gerek tül cihetle küçük olan ebniyenin tül ve irtifadan hasıl olan miktar 8 parmak sahn ile bi-l hesab her ne cisim hasıl olur ise ol miktarının mesarifi küçük hane sahibine aid olup ma'dası mezkûr duvarın öbür cihetinde olan büyük hane sahibine ait olacağı gibi temel mesarifi dahi kezalik küçük hanenin tül nisbetinde bi-l hesab hasıl olacak miktar masrafının nısfı küçük ve nısf diğeriyle fazla yapılmış olan temel mesarifi de büyük olan haneler ashabına aid olacaktır.

6. madde- Ahşap hanelerin gerek tamir ve gerekse tecdidinin bağdadi üzerine sıvanın fesh ve ilgası kamaki el-sabk kaplama inşası.

7. madde- İş bu ahvalin kabulunden sonra mücceden mahalle heyetine konulacak araziyle harik mahallerinde inşa olunacak ebniyeler balada mütur bendlere tevfiken yaptırılacaktır ve iş bu ahvalden evvelce mahalle heyetine konulmuş arazıyle muhterik mahallerde ahşap inşası caiz olup bir sokağın nısfı kârgir olarak inşa olunmuş büyutun mübakisi haliyle Kârgir ve nısfından dün ise balada mütur bendlere tevfiken ahşap olarak inşa olunacaktır.

8. madde- Her iki kârgir ebniye arasına ahşap ebniye caiz olamaz.

9. madde- Herhangi mahalde olursa olsun etrafı duvarsa veyahut açık ve bostan derunlarına yapılacak olan bir hane için duvar yapmağa lüzum olmayıp ancak canibi erbasında bulunan diğer hanelerin 6 arşın bu'd mesafesinde meşrutdur.

10. madde- Mevcut ahşap hanenin üzerine ve sathına ilave yapılacak olan parçalar ashabına bu gibi ilavet duvar yapınaya mecbur tutulmayacaktır.

11. madde- Herhangi mahalde olursa olsun ateşle icra-i sanat edilen ve mevad-ı müştemile vaz olunacak olan dükkânlar kemaki el-sabk üzeri tonozlu kârgir olacaktır.

Şura-yı Devlet'in kararını havi bulunan tezkere-i resmiyyede emr-i irade buyurulduğu vechile yapılcak duvarların sureti inşaiyesini mübeyyin olan iş bu beyanımıza ve fenni mahsusuna tevfiken metin olarak inşa edilecek olan bir kârgir hane ile şimdi yapılmakta olan kârgir hanelerin ve kezalik tarafını duvarlı bütün ahşap hanenin yani ur surette olunacak emakin keşf ve mesarifini mübeyyin defterler ile resm-i matlub ve mecmuları ol babda irade-i vükelapenahileri mucibince tecmi komisyonca dai terlik olunmak üzere takdim kılınan" 9 Haziran 1295/21 Haziran 1879

Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir hakkında bazı mütalaı ve badezeyn yapılacak ebniyenin harik muhataraşından emin olacak bir surette ifrağıyla ahşap olarak yaptırılması lüzumunu havi ser mühendis Girit'li Rıza Bey tarafından bil-tanzim makam-ı emanetten Bâb-ı Âli cenabı seniyyesine takdim kılınmış olan layiha üzerine Şura-l Devlet Tanzimat Dairesi'nce cereyan eden müzakerat neticesini havi olmak üzere yapılan müzakere suretinin irsal kılındığı beyan-i âlisiyle ahşaba ruhsat vermek lazım geldiği surette ne gibi takyidat icra-i İltizamıyla harik sirayetini men edebileceğinin ve usul-ü metin derecat olan kârgir ebniye ile şimdiki halde ahalinin yaptırmakta olduğu kârgirler ve iki tarafı duvarlı muhat olmak üzere yaptırılması mer-i muma ile canibinden dermiyan olunan ahşap binalar mesarifatı beyninde fark-ı fiyatın ve kârgir yapılanma devam edecek olur ise lüzumu asliyesince tedil ve tehvin fiyata delalet edebilecek tedbir ve teşebbusatın ve daha hatırlara gelecek esbab-ı ilelin terkik ve mütalasıyla netice-i kararı müttezih eden bir kıta layiha tanzim ve takdim kılınmasını emr is Cumaziyelevvel 1292 tarihli ve 124 numaralı tezkire-i seniyye kıraat olundu.

Ahkâm-ı irade-i celile sekene-i dar-el hilafeti alaliyeden harik yüzünden müsab olan takımın dünyada en ziyade lazım-ı lâbuddan olan sekenelerinin suhuletli tedariki hususunda imar-u tanzif memeleket maddesinde ehem olan tedbir-i muktezinin iltizamının ve şimdiye kadar sirayeti harikten dolayı Desaadet halkının uğramış oldukları bunca musibet ve felaketin vukunda delalet eden esbab-ı zahiriyenin düşünülmesi vücubunu mutasanami olduğundan ona göre derin mütala ve tetkiki maslahata müsaberet kılınarak hasıl olan neticenin atide arz ve tafsiline itibar kılındı.

Beyandan müstefni olduğu üzere harik-i kebirde Dersaadet'in bir kıta-ı cesime-i mamuresi harab olması cihetle harik vukûnda izale-i esbab-ı mucibesine ve zuhuru halinde men-i sirayetine medar olmak maksadıyla İstanbul ikiye taksim olunarak birinci kısımdaki bilimum ebniyenin kârgir ve ikinci kısım dahilinde 10 haneden ziyade muhterik olan mahallere ve mücceden mahalle şekline konulacak arazi üzerine yapılacak ebniyelerin dahi kezalik kârgir ve bu kısımda mücceden ve tamir suretiyle münferiden yapılacaklarına cevaben erbası bağdadi üzerine sıva olarak ahşap yapılması bu babda neşr olunarınizamname-i mahsuseyle tayın ve takyid kılınmış ve halk ona göre ebniye inşası için mecburiyet nizamiye tahtına

alınmıştır.
Vak'a nim-kârgir ebiyenin intizam-ı metanet ve harik muhataresinden bir dereceye kadar selameti ve ahşaba rüçhanı cümle indinde müsellem ve bedihi ve fakat bu yoldaki maksadın tamamen husulü ahalinin servet ve iktidarının kifayetiyle kabili mümkün olması tâbi olmasından ve kârgir ebniye-ahşaba nisbetle *mesarif (?)* vücuda gelmekte olduğu gibi Dersaadet halkının umumiyetle servet ve iktidarı husul mertebeye kafi olmaması hasebiyle harikzede olan vesair bina yaptıracak bulunanların bir takım erbab-ı iktidar ve server bulunanların bile umumunun matlub vechile kârgir ebniye yaptırmaya kudret maliyeleri müsait olmamasından dolayı bu ana değin İstanbul cihetinde nim-kârgir olarak yapılan ebniye hakikaten pek az ve bu sebeple ahalinin hükmü nizama tevfik muamele için yaptırmakta bulundukları binalar kârgir denilemeyecek surette adi olmasıyla hüdangirde bir hareket arz vukû bulsa her türlü muhatıra ve tehlikeden gayrı salimdir Bunların hükmü nizama tevfiği yolunda her ne kadar takyidat, iltizam ve icra kılınsa adem-i iktidar ve fukaran-ı servet cihetle bundan ilerisine gidilmek taht-ı imkânda olmadığı misillü harik vukûnda nim-kârgir bina dahi harab ve ihraktan masun olamayıp yalnız bir dereceye kadar harikin men-i sirayetine hizmet edebildiği enzar-ı umumiyede pek çok defa vukûat meşhudat ile sabit olması cihetiyle kabil-i inkâr olmayan mamuriyet ve intizam cihetinden değil men-i harik meselesine nef-i küllisi bulunmak yüzünden rağbet-i umumiyeyi kazanamamış olduğundan mecburiyet-i mezkure ahşap ebniye inşasıyla imarı kabil olan ekserilerin ve bil-husus harik mahallerinin kaesb-i mamuriyet edemeyerek eyvanı harab-u zâr halinde kalmasını müntehi olması ve mamafih bu misillü hali durmakta olan arsalara ve harik mahallerine civarlarından öteki beriki taraflarından süpürtüler vesair şeyler atılmakta olduğundan bunlar eyyamı harada tagaffun ederek ciyadat havayı ihlal etmekte bulunmuştur.
Tezkire-i seniyye-i mezkûrenin bir fıkrasında irade ve işar buyurulduğu üzere kârgirin icrai asliyesi fiyatının tadil ve tehvini esbâbının taharrisiyle nim-kârgir yapılmasının devamı cihetî mevzû-bahîs edildikte bu suret mukaddema dahi düşünülerek ve bil-fiil tecrübe edilerek hatta Şehremaneti'nce külliyetli akçe sarfıyla kiremit ve tuğla fabrikaları keşâd edilmiş ve pek çok emek ve zahmetler sarf olunarak tehvin-i ihtiyacat ve fiyata çalışılmış olduğu halde ihtiyaç ve matlûb derecelerinin fayda görülememiş olduğundan şatmak için esnaf ve tüccar ne kadar teşvik ve tergip edilse ve kendilerinden devlet'çe ne yolda müsade ve muaffiyet gösterilse kârgir ebniye inşasını tâmim ve teshil edecek mertebede tehvin fiyat ve takviye-i levazımat kâbil olamayacağı cihetiyle yine devletçe muntazam ve kullanışlı fabrikalara tedarikiyle bu uğurda defaten bir hayli masraf ihtiyâr lazım gelip hali hazır ise buna gayr-ı musade olmakla beraber mubevvak olan tecrübe ve misale nazaran bu bâbda tasavvur edilen fayda ve menfaat bu defa dahi hasıl olamayacağı şüpheden vareste bulunmak idiğinden bâlâda esası mezkûr olan üç sınıf ebniyenin fark-ı fiyatı anlaşılmak üzere hendesahane muvaffakatıyla mahsusen bir resm ile keşif defteri yaptırılıp bunların masrafı muvazene edildi.
Zikr olunan defter mütalasından müstebân olduğuna göre metin ve müstahkem olarak tuğladan yaptırılacak nim-kârgir bir bina her masraf dahil olduğu halde 1.068.000 ve aleti adi surette yaptırılmakta olan yine o esametle nim-kârgir bina 1.007.000 ve iki tarafı tuğla duvarlı muhat olarak yaptırılması derkâr olunan kezalik o heyet ve vüsatteki mükemmel ahşap bir binanın dahi 97.000 kuruş masrafla vücuda gelebileceği anlaşılmış ve şu hesapça birinci sınıf itibar edilen kârgirin beher arşınına 665, ikinci sınıf 425 ve üçüncüsünün arşınına 382 kuruş masraf isabet ettiğinden mezkûr birinci kârgir ile ahşap bina masrafı beyninde beher arşında 300 kuruş karib ve ikinci ile yine ahşap masraf arasında 43 kuruş raddesinde fark ve fazla görülmüş ve birinci kârgirin fark geliş ile beraber ahalice bir veche marûzat kabili icra ve devam olamamasına ve şimdi hali tarafından yaptırılan ve ikinci addedilen adi kârgirin ise men'i sirayeti harikçe hiç faydası ve ahşaptan farkı görülemeyip ebniyenin kârgir inşa ettirilmesinden maksatı asli olan iş bu men'i sirayet kaziyesini veche mukerrer üzere ebniyenin tarafına tuğla duvar inşası maddesi bil-defaât müşahade ve tahkik olduğu üzere daha ziyade temine kâfi bulunmuş olmasına binaen tarafına duvar yaptırılmak kayd esası ve ayette gösterilen sair şerait altında Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de ahşap ebniye inşasına ruhsat iraisi hususu müstelzim muhsenat ve mamuriyete muvaffık hal ve hükümet görünerek ittihad-ı ara ile tasvip olunmuştur.
Şöyleki, **evvela** Hendesehanece bazı mühendis ve erbâb-ı vukûfla bil-müzakere 11 bendi şâmil yapılan merbut **layiha** tafsilatı muharrer olduğu üzere ahşap olarak inşa olunacak ebniyenin hin-i inşasında tarafına yani yemin-i yesârına 8 parmak tahtında ma-temeel halis harçla tuğla duvar inşası.
Saniyen iş bu duvarların ebniyenin tarîk cihetlerinin ikişar başları zeminden 5 arşın irtifaya kadar 3 parmak ve 5 arşın irtifadan saçağa kadar 12 parmak saçaktan yukarısı kezalik 12 parmak ebniyeden ileride çıkıntılı olması ve sakîfan dahi 18 parmak mürtefi bulunması.
Salisen mezkûr duvarların ittisalinde bulunacak ebniye sahipleriyle müşterek olarak yapılması caiz olup fakat müştereken yapılacak duvarların sahnları 12 parmak olması ve evsafı sairesi ahkâmına tevfik edilmesi ve 12 parmaktan ziyade kalın duvar yapmakta tarafının serbest tutulması.
Rabian iki hane beyninde yapılacak duvarlar için ifrazı lazım gelecek arazi nisbet-i müşterekte ifrazı itâ edilerek duvarlar bu suretle inşa olunmakla beraber bunların tarafını yapılacak binaların gerek irtifa-ı ve gerek tûl cihetle hangisi cesim ise duvarın ona nisbetle ve tevfik ile cesametlendirilmesi.
Hâmisen bend-rubi ahkâmına tevfiken inşa olunacak duvarlar mesarifinden gerek irtifa-ı ve gerek tûl cihetle küçük olan ebniyenin tûl ve irtifaına nisbetle hissesi 8 parmak sahn ile bil-hesap hasıl olacak cesim üzerine her ne miktara beliğ olur ise o miktarın küçük madaasının büyük hane sahibine ve temel mesarifi dahi kezalik küçük hanenin türlü nisbetinde bil-hesab hasıl olacak miktar masrafının büyük haneler sahiplerine racî olmasına.
Sadisen bağdadi sıvalar berf-i barâna karşı dayanmayıp her sene tamire muhtaç olmakta idüğünden mevcut ahşap hanelerin gerek tamir ve gerek tecdidinin bağdadi sıva yapılmak mecburiyetinin fesh ve ilgasıyla bunların kemâfi sabk kaplama olarak inşası.
Sabi'an bundan sonra müceddeden mahalle heyetine konulacak araziyle harik mahallerinde inşa olunacak ebniyenin balâda muharrer beniller ahkâmına tevfiken duvarlı muhat ahşap yaptırılması ve evvelce mahalle heyetine konulmuş olan araziyle muhterik mahallerde ahşap inşası caiz ise de bir sokakta nısfı kârgir olarak inşa olunmuş olan büyütun bakiyesi yine kârgir yapılıp fakat bunların nısfından dûn ise küsûrun balâda muharrer usule tevfiken duvarlı muhat olarak ahşap inşası.
Samînen her iki kârgir ebniye arasında veya bir kârgir bina ittisaline yapılacak ahşap ebniye ashabının kârgirler tarafına yarımşar arşın sahnında tuğla duvar inşasına mecbur olması.
Tasien herhangi mahalde olursa olsun etrafı duvar veyahut açık bulunan ve bostan derunlarına yapılacak olan bir hane için bir veche muharrer duvar yapmağa lüzum olmayıp ancak mezkûr hane cevânib-i erbâsında bulunan diğer hanelerin 6 arşın büd mesafesinde bulunmasının meşrut olması.
Aşiren kadimden muhafaza duvarı olmayarak yapılmış mevcut ahşap ebniyenin üzerine ve terasına ilave yapılacak olan parçalardan dolayı haneler ashabı duvar yapmağa mecbur tutulmaması.
Bir de herhangi mahalde olursa olsun derûnuna ateşle icrai sanat edilen ve mevadı müştemile ve dahi olunacak olan dükkânlarını kemâki-el-sabk üzeri tonoslu kârgir olarak inşa ettirilmesi ve bademâ kendi ihtiyarıyla gerek taştan ve gerek tuğladan kârgir bina yaptıracak olanlar şimdiki gibi adi surette kârgir yaptırmayıp mutlaka nim-kârgir inşasına mecbur olması tensîb olunmuştur.
İşte minval-i meşrû üzere tarafının duvar ile muhatolarak yaptırılacak binalar harik vukûnda sirayeti mahzûrundan gereği gibi emin ve salim olacakları misillü **saye-i** hazret-padişahide Dersaadet'te sureti mükemmelede teşkil olunmuş ikî itfaiye alayı bazı devairde ve mahallat aralarında dahi o derecede muntazam değilse de vücudlarından haylice istifade edilebileceği surette müteaddid olan alet ve edevat-ı itfaiye mevcut olup hüdangirde harik zuhurunda bunlar dahi yetişip umur-u itfaya ve men'i sirayetine ihtimam ve gayret edecekleri aşikar buyurulduğu cihetle bu dahi mezkûr duvarların şamil-i kefl olduğu selamet ve menfaate pek çok yardım edeceğinden heyeti acizanemizde bu husus üzerine cereyan eden tetkikat ve müzakerat ve derpiş edilen mütalaat neticesi bâlâda best-i temhid kılındığı üzere her tarafta ahşap ebniye inşasına ruhsat itasının muhsinatı suretinde istikrar eylemeğe ve ol bâbda buyurulacak müsaadeyi celîle istikmal esbab-ı huzur ve rahat abad emrinde her an ve zaman masruf olan inayet-i celîlat seniye-i hazret-i padişahiye zaime-i faike umuma lisan şükranını tezyin

eden emr-ü şevket ve iclâl-i cenab şehriyarî davut mefruz-u mahsusesine bu yüzden dahi tertîl ve tezkirini müstelzim bir atıfet-i lahike olacağı veraseten arz ve tekrarı bulunmayan keyfiyyet Şûra-i Devletçe dahi biltetkik karar altına alındıktan sonra ol vechile inşaata mübaşeret etmek üzere halka mezuniyet istihsal ve itâsı menût-u rey (oya bağlı) âliden ol bâbda emr-i ferman" 3 Temmuz 1295/25 Recep 1296/15 Temmuz 1879

"Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir ebniye hakkında bazı mütalaatı hâvi Hendesehaneden verilen müzakerenin irsal kılındığına dair Şehremanetinin Şûra-i Devlete havale buyurulan 20 Safer 1296 tarihli 239 numaralı tezkeresi 10 Rebiülevvel 1296 tarihinde Tanzimat Dairesi'ne itâ olunmakla kıraat edildi.

Mezkûrenin meali nizam-ı muhhar mucibince İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de kısm-ı evvel itibâr edilen mahallerde ebniye kârgir olarak inşa edilmekte ise bunların etraf-ı erbâ duvarlarının yarım arşın kalınlığında tuğla ile yapılması ve ateşe mukavemet edebilecek surette olması ve cephelerince tamire muhtaç olan hanelere tahta kaplamasının men'iyle bağdadi ile sıva ittihaz edilmiş ise sıvalar sokakta ve dökülerek bağdadiler meydana çıkmakta ve halkın her sene hane sıvatmağa istitâ maliyeleri kifayet edemediğinden harîk vukûnda bağdadiler kaplamadan ziyade bir haneyi muhatara-i harik giriftar eylemekte bulunmasıyla beraber halkın kârgir binaya adem-i iktidârınca harik-i kebirden beri muhterik mahallerde aşrî miktarı hane inşa edilemediği maddesi isbata kâfi göründüğüne İstanbul gibi bir şehr-i cesimin hali harabtan kurtarılması umûr-u mühimmeden bulunduğuna binaen kârgir ebniye inşasından sarf-ı nazarla harik mahallerinde bir an evvel ebniye inşasıyla imârını mucib olmak ve harikin men'i sirayetini ve zuhûr ettiği daireyi tecavüzü son bulması için yapılacak ebniyenin ahşap olarak inşasıyla ebniyeye mütasık halis harçla irtifada kârgir duvar çektirilmesi daha münasib olacağı mütalasını beyandan ibarettir.

Meclisiyet ve mamuriyetin tezayüd ve terakkisiyle muhafaza-i servet-i umumiyeye delalet eden esbâb-ı vesailin en başlıcası ve büyük şehir ve kasabalarca yine umumun rahat (?) medar olacak tanzimat ve tanzifatın esası ebniyenin emniyeti sahihini ve suret-i eşkâl ve muntazamında münasebetini ilerletmek ve halkı buna alıştırmak kaziyeleri olup Dar-el saltanat el seniyyenin imâr ve tanzimiyle şan-ı âliye şayân olcak bir hale getirilmesi merzi ve mültezim ise de ebniye-i umumiye ahşap yapıldıkça arzu olunan mamuriyet kemâli daimenin husul-pezir harîk-i kebirde şehrin bir kıt'ayı cesimi mamûrisinin mahv ve harab olmasıyla sabit olduğundan İstanbul'un ikiye taksimiyle birinci kısımda yapılcak ebniyenin kârgir ve kısm-ı sânîdekilerin ahşap olması hakkında bir nizamname neşr olunmuş ve bunun eski tarîk ve ebniye nizamnamesinin makâmına kâim/kâimi-i makâm olmak üzere Ebniye Kanunu namıyla bir layiha kaleme alınarak bu layihada Boğaziçi sahiliyle bağ köşklerinden madaa İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin her tarafında muhterik her-ü münhedim ve tecdid surette tamire muhtaç olan ve arsa üzerine müceddeden yapılan ebniyenin umumen kârgir olacağı tasrih kılınmış olması hasebiyle ahşap ebniye inşasının ihtiyarî layiha mezkûre ahkâmına mugayir olacağı mütalaası üzerine emanet ser mühendisi Giritli Rıza Bey celb ile Hendesehane'nin müzakeresinde muharrer mülahazat ve bâlada beyan kılınan muamelat hakkında cerayan eden izahat ve tetkikatın neticesi şimdiki usûl üzere tesri husul mamuriyet maksadına mugayeretini göstermiş ise de ondört seneden beri iltizâm ve ilân olunan kârgir usûlünün her suretle temin-i ezhan edilmeksizin bir işâr-ı sathiye tagayyürüne hükmetmek kabil olmayıp usul-ü mebhusenin maksad-ı umrana muhalefetini hâli hazır üzerine mümkün-ti alâ-cer'a olabilecek başkaca tedabiri müesser ile islâh ve tâdil eylemek lâzım geleceğinden ve bu cümle ile beraber mumaileyh Rıza Bey tarafından dermiyan olunan mütalaatın biri de ebniye-i ahşabiyenin kârgir duvarlarla yek diğerinden tefriki sirayeti harik mahzurunun def'i olacağını müttezamin ise de şu suret dahi fennen ve sirayeti harik mahzurunda sair cihetine nazaran şayânı tetkik ve te'ammül olduğundan faraza ahşaba ruhsat verilmek lâzım gelirse o yolda veya sair surette ne gibi takayyüdat icrasıyla harik sirayetini men idebileceğinin ve aslı metin ve raşın olan kârgir ebniye ile şimdiki halde halkın yaptırmakta olduğu kârgirlerin ve ıkı tarafı duvarla muhat olarak yapılacak ahşap binaların beynlerinde olan fark-ı fiyatın ve kârgir yapılmasına devam tercih olunursa icrâi ashyesince tehvin ve tadil-i fiyata delalet edebilecek tedbir ve teşebbüsatın ve daha hatırlara gelecek esbâb-ı illetin tetkiki için Altıncı Daire reisiyle sair devairi müteşekkille reislerinin ve erbâb-ı fen ve malumatının emanet meclisine celbiyle bizzat Şehremaneti saadetlu bey efendi hazretlerinin riyaseti tahtında maslahat arîz ve amik müzakere ve mütalasıyla netice-i kararı hâvi heyetçe mükemmel bir layihanın tanzim irsali hususunun emaneti mezkûreye emr-ü işâr tezkir kılındı. Emr-ü ferman" 18 Nisan 1295 / 8 Cumaziyelevvel 1296/30 Nisan 1879"

Müstahkem Surette İnşa Olunacak Nim-Kârgir Binanın Miktar-ı Masrafı'

1. Kalem Sağlam turab zuhur edinceye kadar temel mahalleri hafr ve ihraç olunacak turabın deryaya nakli ve yirmilik kirişten tahtına ve onluk kirişten üzerine ma yasalık ve püştûban iki kat ızgaralı ve cedid taş ve halis harçla zemine müsâvi bil-cümle temellerin inşası 19.920 kuruş.

2. Kalem Mezkûr temeller üzerine sağlam yerli kerpiç tuğlasından halis harçla ve ikisi bir kantarlık lama demir etrafı erbâsı daire-i ma-dâr beher kaçta ma-zıncır kirişler ile merbut ve kezalik harçla tarafını sıva ve mermer badana ve tersine tek tek söveleninden söve ve meşeden cam ile çerçeve ve demir kanat ve çifte tersine söveleninden çinko olukla saçak ile etraf erbâsının tuğla duvarının inşası 58.864 kuruş.

3. Kalem Derun temeller üzerine onluk kirişten taban ve mezkûr tabanlar üzerine 1/3 kantarlık lama demirden ma-zıncır baştan başa onlık ve her katında bulunmak üzere kirişler ile merbut ve çapı altılık verdenesinden sütun ve ádı altılık payanda ve (senub)? latasından kuşak veya bir taş (?) tarafını bağdadi ve halis harçla sıva ve mermer badana kama kalastan söve ve yassılıktan pervaz ve kezalik kama kalastan tarafını avadanlıkla döner kilit ve menteşe ve çifte dolap ve yağlı boyalı bil-cümle derununda ahşap bölmeler ile mezkûr bölme ve duvarlar üzerine beşlik kirişten tabla, beylik kalastan mahya mahya ve mikrâs ve çapı altılıkran baba ve (senub)? onluk aşık ve sergi ve payanda ve sekizlik (senub)? latasından mertek ve çatal ve zeytin tahtasından kaplı ve üzerine samanlı sıva ve yerli kiremitten puşteresi ve mahya ? beher zirada harçla bastırmalı sakf inşası 42.292 kuruş.

4. Kalem Mezkûr duvarlardan bırakılacak lambaların üzerine beşlik verdeneden tabla sıra kalasından kiriş ve bir parçalı geçme kalasından ma merdiven döşeme ve tahtına beş yapraklı geçme kalasından yassı şimşir kutu silmeli ve yağlı boyalı tavan üçlük ayancık latasından kiriş ve kezalik sakf tahtında tavan ve halis harçla zemin katını malta taşından döşeme inşası. 19.186 kuruş.

5. Kalem Etraf duvarlarının çıkmaları tahtına sönük mermerden ferş ve kezalik mermerden basamak ve erek ve tekne ve frenk mermerinden zar-ü frenk ve müştemilat sairesi mükemmel olarak helâ ve abdesthane takımlar ve cedid taş ve halis harçla rahtı ve paye ve kerpiç tuğlasından ayna ve kemer ve davlumbaz ve kubur ve halis harçla derun ve birûne sıva ve seng ateşten döşeme ve bölmesi ocak ve denizlik taş ve harçla ma-hafriye sokağa çıkıncaya kadar lağım ile mezkûr binanın bir mucip resm-i inşası. 13.200 kuruş.

yüzde 10 hesabla hammaliye ve masraf müteferrikası misillû akçe ile yalnız 168.809 kuruş beliğ olmuş olmakla şerh verildi.

Adi surette ahali tarafından yapılmakta olan nim-kârgir binanın miktar-ı masrafı

1. Kalem Cedid taş ve halis harçla memzûce ve beşlik verdeneden bir kat ızgaralı ma-hafriyeli ve türabının deryaya nakliyle temellerin inşası. 8.737 kuruş.

2. Kalem Mezkûr temeller üzerine yine kerpiç tuğla halis harçla memzûce ve kezalik harçla tarafını sıva ve badana ve icab-ı veche dördü bir kantarlık lama demirinden bağlaması ma-cam ve çerçeve etraf erbâ duvarlarının inşası. 35.450 kuruş.

3. Kalem Üçlük kirişten taban beşlik verdeneden sütun ve çifte dolanan payanda ve ayancık latasından kuşak ve tavanlıktan bağdadi ve halis harçla sıvası ve kolluktan söve ve yassılıktan pervaz ve kalastan ma-boya doğrama kapısı derunu ahşap bölmeleriyle üçlük kirişten tabla ve (senub)? latasından mahya ve makası ve dörtlük verdeneden baba ve göğüsleme ve ayancık latasından mertek ve tavanlıktan kaplı ve cedid kiremitten puşidesi ve mahyası ve harçla bastırması sakfı inşası. 27.833 kuruş.

4. Kalem Ayancık latasından kiriş ve kalas yassı püşt-ü zar-ı kuvvetli ? sakfı tahtında tavanıyla (senub)? latasından kiremit ve kalastan döşeme ve kezalik tavan 16.412 kuruş

5. Kalem Etraf duvarlarını çıkınıları tahtına sönük mermerden ferş ve kezalik mermerden basamak ve erek ve tekne ve frenk mermerinden ? ve müştemilat sairesi mükemmel olarak hela ve abdesthane takımları ve cedid taş ve halis

harçla memzûce rahtı ve paye ve kerpiç tuğlasından kezalik halis harçla ayna ve kemer ve davlumbaz ve kubûr-u derûn ve birûne sıvası vederun bölmeye tuğla döşemesi ocak ve kezalik taş ve harçla tarâfını duvar ve üzeri kapakla ma-hafniye lağmından mezkûr binanın inşası.

yüzde 10 hesabla hammaliye ve masraf müteferrikası misillü akçe ile yalnız 107.891 kuruş beliğ olmuş olmakla şerh verildi.

"...onun üzerine tanzim ve irsal ile Şûra-i Devlete havale buyurulan mazbata yine Tanzimat Dairesi'nde kıraat ve mutalaa kılındı. Mealinde ve beraber olan resm ve keşif defterlerinden müsteban olunduğu(açıklandığı) vecihle 253 arşın terbianda(253 arşın taban alanlı) nim-kârgir bina 168.000 ve âdi-kârgir 107.000, ile tarafı kârgir duvarlı muhat olarak mükemmel ahşap dahi 97.000 kuruş masrafla vücûda geleceği ve şu hesabça her arşında birinci sınıf kârgir ile ahşap beyninde 300 ve âdi-kârgir ile ahşap beyninde 40 kuruş fark olduğu görülmüştür. Şu muvazeye beyan olunduktan sonra mazbatada gösterilen mütalaat evvelki işâri tekrardan ibaret olmak üzere âdi kârgirlerin gerek men'i sirayeti harik yolunda faydası görülmediği ve bir hareket arz vukû bulsa tehlikeden salim olamayacağı ve birinci sınıf kârgirlerin inşaat-ı taht-ı mecburiyetine dönülse bu da âdî kârgirleri yaptırmağa muhtemel olmayanlar için ağır geleceğini ve eczâ-i asliyesi? fiyatında tehvin ve tadili esbâbının taharrisiyle nim-kârgir inşaatı iltizâm olunsa mukaddema emanetçe o yolda vukû bulan teşebbüsatta matlûb vecihle fayda görülememiş yine maksad-ı aslı istihsâl olunamayacağı ve yeni yapılacak binaların tarafına tuğla duvar imâl olunup da ahşaptan inşaata cevaz görülmüş sirayet-i harik men'ine kifayetle beraber istidatı umumiyyeye dahi tavaffuk edeceği müttezamin olunur.

Balâda arz ve ifade kılındığı vecihle Şehremanetince evvel ve ahir îrad olunan esbâb-ı kârgir bina yapmağa herkesin kudreti olmadığından ekseriye harik mahallerinin asâr-ı umrandan hâl-i kalması ve âdî kârgirlerin emniyetli halde olmaması maddeleri olup ancak bu iki kaziyye bundan ondört sene mukaddem[1] ebniye-i umumiyenin kârgire tahvili esasına devletçe karar verildiği gün malumken ahşabın mazereti adîd mecburiyesi kârgirin hilâfında îrad olunan her türlü îfadat ve malhuzatın önünde şaşırıp kalınmamasının icab ettirmiştir Zîra İstanbul şehri cihanın bir nokta-i kıymetten olduğu halde büyüt ve emâkinin şekli tarzı memleketin manzara-i âlempesendini çirkinleştirecek yolda bulunduğu ve bu da ahşap binaların kıyâsat ve eşkâl hendesiye göstermemesi ve bil-tabi ziyade dayanamamasıyla azukat içinde mail-i hîzayı inhidam olmasından neşet eylediği îtirazın tahakkuk eden şu mülahaza bir taraf bir iklimde dört yüz seneyi mütecaviz zamandan beri ahşap ebniyenin bu belde-i uzmiyeye irat etmiş olduğu hassar-ı mazzar nazar-ı imâna alınacak olursa elyevm kârgir bina masrafına müsadesizlikten abes olunan serveti umumiyenin bu derecelere tenzili esbâbının en müessiri ve en büyüğü yangın belası olduğu bazı binlerce familyanın mahsul-u umuru olan emval ve eşyanın mazallah bir anda muhterik olmakla servet-i samanının zayi ederek fakir ve hanesiz kalmakla meskenet-i sefalete uğradığı velhasıl —İstanbul bizzat bil-münasebe afat-ı nâriyeden hissedarı hasâr olmamış— kelimesi bu kadar denilmiş en doğru tâbîr olması lüzum geleceği dahi kazziyye-i müsellemdendir.

Vukûat-ı tarihiye ile müsbet olan şu delil harîk-i kebirde İstanbul'un en mamur kısmının muhterik olması ve birçok halkın sokak ortalarında kalmasıyla herkes indinde karın-ı kabul olup servet-i umumiyenin bir müddet daha şu harik ziyanına tahammül edemeyeceği mertebe-i tehlikeye vasıl olduğunun bu muzeratın sebebi müstakili olan ahşap ebniyenin tedricen olsun kârgire tahvili kemal-i ehemmiyette kararlaştırılması ve binâbiren harîk-i kebir arsalarına ashabı tarafından kârgir hane ve dükkânlar yaptırılmağa başlanmış idi. Vak'a aradan on dört yıl geçmiş iken inşaatın ağır yürüdüğü ve daha hayli arsanın ebniyeden hâl idiği meşhud ve malûm ise de bu hale yalnız ashabı emlakın kârgir bina masraflarına kudretleri mutahammil olmaması sebep tutulup da ezhân-ı umumiyyeye henüz yeleşmeğe başlayan kârgir usûlünün terkine cevaz göstermek yukarıda zikr olunan afât-ı nâriye muzeratının devamına kail olmak demek olur bu cümle ile beraber Şehremanetinin muvalıharan yaptığı muvazeneye göre âdî kârgir ile iki taraflı duvarlı olarak inşasına ruhsat verilmek istenilen ahşap ebniyenin mesarifi beyninde arşınca 40 kuruş fark ve tezadet(karşıtlık) bulunup âdi kârgiri yapmağa kudreti olmayan bir adamın masrafça o kadar küçük bir fark ortadan kallemağla istitaat vüsat gelebilmesi müsellem olmadığı gibi bil-farz şu ehvenin bir dereceye kadar faydası tasavvur olunsa bile menfaat-i cüziye için mazeret-i küllî ihtiyar etmek caiz olamayacağı derkârdır. Çünkü evvela harikin sirayetini bir binanın iki tarafını te'min ile men olunmak kabil olunmayıp cevanib-i erbâsının mahfûziyetini mevkuf olduğu halde yaptırılmasına cevaz gösterilmek istenilen ahşap hanelerin yalnız iki tarafına duvar çektirilerek arka yüzleri ahşaptan olacağına sakfları dahi bil-tabi uygunsuz yaptırılacağına göre o duvarların harik sirayetini def'a hiç medar olamayacağı ve arkalarına da duvar çekilsin denilse bu münakaşalar sade yüzlerinin kârgir olmamasına ısrardan ve ahalının ezrardan ibaret kalacağı ve bu takdirde âdî kârgir ile o nev'i ahşabın masrafça fark bulunmayacağı bedihidir

Sânisen âdî kârgirlerin sirayet-i harîke mani olamadıkları dahi musaddak olmayıp bazı mahallerde o gibi kârgirlerin harikçe fayda görülememesi etrafında ahşap ebniyenin ziyade olmasından neşet eylediği ve bir kârgir bina ne kadar metin ve müstahkem olsa birçok ahşap bina içinde bulununca adeta kireç olmak için hazırlanmış taş yığıntısı müsabisinde kaldığı ve harik-i kebirden sonra kârgir bina yapılan mahallerde sirayetli bir harik vukû bulmayıp zuhûr eden âfat-ı nâriyenin büyümeyerek def'ine çare bulunduğu malûmdur

Salisen âdi kârgirlerin metin olmamasının bir sebebi dahi ekseriye bunları maktuan devrihte eden kalfaların münafi na-meşrû istihsali garzıyla mukavelenamelerinin münderic eşkâl ve evsafı küllîyen mugayir olarak inşa etmeleri bu türlü mefasidin men'i vukûyla bina yapturanların zarar ve hasardan vikâyelerine ve ebniye nizamatının tamamen cerayanı ahkâmına şehremâneti ve mülhak de vair mühendisleri taraflarından mütemadiyen nezaret ve dikkat kılınmak icab eylediği onların dahi bu vazifeye rağbet etmemeleri kazziyyesi idüğü ve bu dikkatsizlik bir devam oldukça ne cins kârgir yapılsa metaneti maksadı hasıl olamayacağı maslahattandır

Rablan İstanbul ahalisinin üç dört yüz sene evvelki usul-ü taayyün ve medar-ı servetleri ile bunki günde olan suret-i kesb ve maaşları beyninde fark ve nisbeti dahi düşünmek lazım gelip asar-ı salifede hâlkın âfat-ı nâriyeden gördüğü zararları tamir edecek cebir-i noksan ettirecek birçok vesayet intifâ mevcut iken tebdil-i ahkâm-ı zamaniye ile onların şu asırda hiç imkânı kalmadığını herkes kedd-i yemin ırk-ı cebin ile akçe tedarik etmeye ve mesken-i me'vasını o yolda yapmağa mecbur olduğu velhasıl eski vakitler gibi ahalinin ahşap bina harikleri ziyanına mukavemet etmeler ilm-i servet kaidesince dahi müstebad bulunduğu cihetle kârgir ebniye inşaatı usulünün muhafazası servet-i memleketin zaiyadan vikayesi için en müessir bir tedbir olduğu kabil-i inkâr değildir

İşte şu mülahazata ve muvahharan tanzim olunan Ebniye Kanunu Layihasıyla kârgirlerin İstanbulca ta'mimi evvelki kararların tebdilen Şûra-i Devlet Heyet-i Umumiyesinde tasvip olunduğuna mebni Şehremaneti tarafından teshil-i inşaat hususunda kârgir ameliyatının aranılması yani ahşaba cevaz göstermekten ise kârgire müktezi şeylerin ucuzlaması tedbirlerine müracaat olunması dairenin müşaharat sabıkası cümlesinden iki iş'ar ahirde kârgirin tehvin-i masraf inşaiyesi için îrad olunan turuk-u vesail maksada kâfi olamayacağı ve sadece sathi olarak beyan kılınmış ise de o bahisde îrad edilen sözler ki mukaddema vukû bulan teşebbüsatın semere-i tahsin olamadığına dairdir. Ana sebebi maslahata su-istimal karışması idüğü malum olduğuna hasılı her ne surette olursa olsun ahşaba ruhsat tehlikeye uğramasına ve bu da birçok kil-ü kal dai olcağına o fikra ve mülahazadan sarf-ı nazarla kireç ve kum ve demir ve frenk kiremidi ve tuğla ve kereste ve kurşun ve çivi misillü kârgirin icra-i asliyesinde olan eşyanın ve bunlara mahsus fabrika ve ocakların vergi ve nakliyattan muaf tutulması ve münhasıran kârgir için ebniye rüsumunun lağvı ve fabrikalar tesisatının teşvik ve teşkiliyle ve suver-i saire ile fadakârlıklar ihtiyar olunarak kârgirin tehvin fiyatı esbâbının istihzariyle yapılacak ebniyenin nim-kârgir olamaz ise de bir derece daha metanet ve resanetine ve bölmelerinin ve sakflarının mahfûziyetine itinâ olunması muktezi ve münasib görünmekle bu yolda lazım gelen tedbirin her cihetini arîz ve amik müzakere olunarak neticesinin yine mezbata bildirilmesi hususunda emanet müşar-ün ileyhiye iş'ar ve tavsiyesi tezkir kılındı"

DİPNOTLAR

1 Belgedeki küçük parçalar okunamamıştır.
2 BOA ŞD.TNZd.69t/11
3 1865 yılında Hocapaşa yangınından sonra kârgir bina inşası zorunlu kılınmıştı.

Ek 2 (BOA.A.DVN.MKL.d.32/21)

7. madde- Üsküdar'da Paşalimanı'ndan ve Rumeli cihetinde Ortaköy'den yukarı Boğaziçi'nde ve sahilhaneler arkasında bulunan bağ ve bahçe vesair müştemilata geçilmek, Dersaadet'te sık sık vukû bulan hariklerin önü alınmak üzere hanelerin kargir olarak inşa edilmesi için iktiza eden tedabire ve esvak ve caddelerin sureti tanzîminde tesviyesi hususlarına ve teferruatına dair bazı mütalaat ve mülahazata şamil şerefnu ve suveri buyrulan irademize cenabi padişahiye mebläğ olup meclisi mahsusu vükela heyeti varakası suretiyle berber Şurayı Devlete buyurulan tezkireyi hususiye ile hariklerin men-i zuhuru tevsi hakkında ittihazı lazım gelen tedabiri tanzim Mabeyni Hümayûn Mülükane mütercimlerinden saadetli Hakkı Mürsaid Bey'lere tarafına arz kılınan layiha üzerine teftişte askeri komisyonca kaleme alınıp bil- tezkere seniyye Şurayı Devlet'e ihsan buyurulan mazbata birleştirilerek Tanzimat Dairesi'nde kıraat ve mütala olundu.

Salif el zikr tezkere hususiyeile tebliğ buyurulan iradat-ı seniyye-i hazreti padişahinin hikmeti celile İstanbul evlerinin hemen cümlesi ahşaptan mamul olmakla beraber yeniden hane inşa ettirenler dahi ekseriyet üzere ahşap ebniyeyi tercih etmekte olduklarından ve ahşap haneler için her zaman yangın muhtırası mevcut olduğu gibi payitahtın Saltanat-ı Seniyye'nin ötesinde berisinde meydana gelen bir çok yangın harabelerinin enzar yar-u ağyar karşısında çirkin bir manzara hasil etmiş ve mürur-u zaman ile mezbele haline girerek sıhhati umumiyeye münhal mevadın terakümüne mahal olması gibi bir çok mahzuru dahi müstelzim olduğundan şu hallerde def-i meni için badema inşa olunacak büyut ve emakin kargir olarak yaptırılması maksadına çare-i sual tahaddisine ve kargirin bahası vücuda gelmesi başlıca kireç ve tuğla mesarifinin çokluğundan neşet etmekte olup alet ve edevat ile fabrika ebniye vesairesinin mamulatının sureti dalmede rusumdan aff gibi vesair türlü tesvilat-ı mümküne ve teşvikatı küzumenin irai ve icrası ve haritada hane ve emakin sairesi muhterik olan eşhastan bir kısmı bunlara nekargir ne de ahşap olarak tekrar inşaya muktedir olamadıklarına bu makulelerin mutasarrıfı oldukları emlâkın sarf-ı mevkufeye karşılık göstererek gayet ehven faizle akçe bulabilmeleri husule getirilmesi için kanun ve nizamat ve adaleti memlekete muvafık şerayitle şirket teşkili veyahut emniyet sandığı sermayesinden bil tezyid bu işte istimal ebniyenin kargir yapılması sureti teshil olununca şehrin intizam ve ziyneti maddesinin dahi nazarı dikkate alınması bedihi olup şimdiki gibi herkesin istediği caddede verildiği şekil ve irtifada ebniye yaptırmasına ruhsat verilecek olursa hasıl intizam olamayacağına Avrupa'nın muntazam şehirlerinde görüldüğü veçhile Saltanat-ı Seniyye'de dahi muntazam caddeler vücuda getirilmek için şehremanetince Dersaadet esvakının mevki ve şerefine göre dercata taksimiyle her caddenin vüsatiyle beraber tarifinin de yapılacak ebniyenin derece-i irtifa-ı resmi ölçü kararlaştırılarak planlarının tanzimiyle yapılacak ebniyenin bu plana göre inşasının tahti mecburiyetinde tutulması ve irai olunacak plan mucibince hane inşasına kudretleri yetmeyenlerin birkaçı birleşerek yaptıracakları ebniyeyi haricen tarikin muntazam ve müzeyyen bir halde bulunması için hükumetin göstereceği plana muvafık bir hane şeklinde inşa ettirilmek üzere dahilen kendi istedikleri yolda birkaç haneye taksim ettirmelerinin kendilerine lazım gelen teshilatı irâiyesi şartıyla ahval ittihazı ve bazı kalfalar uçuz ebniye yapmağı taahhüd ederek bir takım eşhası iğfal ile sahibinin serveti müsade olmayacak ebniye inşasına başlayıp yarıya kadar geldikten sonra dedikleri masrafla çıkmayacağını beyan ile savuşmakta olduklarına mimarların menfaati şahsiyelerini halkın zararında aramamaları ve bacalara hatıl koymak gibi yangını teshil şeyler yapmağa dikkat etmeleri maksadım temin edecek bazı ahval ittihazı hususları müttezimindir.

Teftiş askeri komisyonu mazbatasının hülasa mündericatı dahi badezcyn geniş bağ, bahçe içleri mustesna olmak üzere her nerede olursa olsun ahşap ebniye inşasının men ve Ebniye Kanunu'nda kereste satılan mahallerle kömürcü mağazalarının levazımı tahaffuziyelerinin istikmaline serahatin var iken eski ahşap bir takım kereste ve kömür mağazaları mevcut olduğundan ve maden kömürü depoları şehrin her tarafında ihdas ve keşad edilmekte bulunduğuna kanunname-i mezkurda münderic olan ahkamın tamamının icrasıyla serahat olmayan mevad için fıkarat lazımı ulalesi ve Ebniye Kanunu'nun ebniye inşasınca icrası lazım gelen tedabiri fenniyeye dair olan mevadinin icrsınca teseyyüb vukuya gelmekte olmasıyla bademe devair-i belediyyece bunlara dikkat edilmesi ve sokakların darlığı ve düz olmaması harikın süratle tevsiine sebep olmakta olduğuna ve Ebniye Kanunu'nun buna dair olan birinci maddesi hadd-i kifayede olmadığına bu maddenin icab hale göre tashih edilmesi ve Dersaadet harita umumiyesinin tanzimi için Nafıa Nezareti Dairesi'nde erkân-ı harb zabıtanından mürekkeb bir heyet teşkil edilmiş ve bu iş kuvveyi karibeye gelmiş iken her nasılsa tatil olunacağı iş bu heyetin kâfi el sabk maaşları ita olunarak tekrar teşekkülüyle haritanın ikmal ettirilmesi ve taşralarca ebniye inşaatına dair bir ahval ve nizam olmadığından vilayete mahsus bir ebniye kanun ve tanzimi ve kanuna mezahi icarler gözetilerek tezyid edilmek veyahut sair tedabiri esasiye ittihaz kılınmak suretiyle her türlü emlâkın tedehhin?? edilebilmesine çare taharrisi ve Binbirdirek Mahzen-i Kebiri ile Bayezid Meydanı altında bu misillü birkaç mahzenin su kumpanyasına terkiyle anahtarlarının sair harik musluklara anahtarlarıyla beraber polis merkezlerinde komiserlere ve karakollarda zabıtalara teslim ettirilmesi ve gerek Dersaadet'te ve gerek taşralarda bulunan gönüllü tulumbacı heyetlerinin taht-ı intizam ve intizâba ve intizama alınması ve kasden ika-i harik eden ve kundakçılığa mütecasir olanlarla ormanlarda telef ve ziyana sebeb verenler haklarında kanunen mücazat şedid tayin ve ecnebi anonim şirketlerinin mahallat-ı şahanede keşad edecekleri şubeler hakkında padişah emriyle teminat altına alınan muhtevi iken tamamen icra edilmemesi yolsuzluklara mahal vermekte olduğuna iş bu şirketler hakkında tedabiri lazıme ittihaziyle beraber sigorta merkezlerinin cenabetleri tebeyyün edenlerin mücazatı kanuniyeye uğratılması ifadatından ibarettir. Balada zikr ve tekrar olunan hususattan karşılık gösterilecek emlâka mukabil akçe ifraz edilmek üzere emniyet sandığında bir Emlâk Şubesi tesisine ve Dersaadet Harita-ı Umumiyyesi'nin tanzimine ve her türlü emlâkın teminden edilebilmesi için musakkafat, mustegallat ve kaziyyenin tevsi mıkalatına ve Dersaadet ve taşrada bulunan gönüllü tulumbacı heyetlerinin taht-ı intizam ve inzibata alınmasına ve kasden harik edenlerin vukûnda kahbeliğe mütecasir olanlar ve ormanların telef ve ziyana sebebiyet verenler haklarında tayine lazım gelen mücazata ve ecnebi anonim şirketleri şubeleri hakkında ittihazı icab eden tedbire derece-i ariz ve amik cereyan eden müzakeratın ayrı ayrı mütehalif takdim kılınan mazbatalar ile arz edildiği gibi Binbirdirek Mahzen-i Kebir'i ile sair mahzenlerin su kumpanyasına terki maddesi dahi Ticaret, Nafıa Nezareti ve Şehremaneti ile derdest muhabere olmakla hasıl olacak neticenin başkaca arzı mukarrer olduğuna Ebniye Kanunu'nu taalluk eden mevad üzerine icrai müzekere olundu.

Vak'a ahşap ebniyenin irat etmekte hasar-ı müzamazaran manı olacak olur ise serveti umumiyenin tenzili esbabının en müessiri yangın belası idüğü ve bir çok familyanın mahsus-u umuru olan emval ve eşyasının bir anda muhterik olmasıyla ashabının servet-i samanını zayi edercek kasr-ı menzil ve hanesiz kalmakla meskenet ve sefalete uğradığı emsali delaletiyle malum olup eğer ki halkın ekseriyetle ahşap ebniye inşasına meyil göstermeleri bundan kargire nisbetle ehvence vücuda gelinmesinde neşet edilir ise ahşap binanın dayanıksızlık ve eziklik içinde eğri, harap ve yıkık olacağı ve her zaman yangın muhaterası içinde bulunacağı cihetle faydaları mazeret gösterilmesi doğru olmayacağı ve kargir bina dahi ne kadar dayanıklı olsa bir çok ahşap bina içinde bulundukça afat-ı naviyeden mesûn kalamayacağına mebni bademe büyut ve emakinin harikın revsine meydan vermeyecek surette inşası, esbabının istikmali ve teba-i aliye Ebniye Kanunu'nun bu teassürü temin edecek yolda irade-i seniyye hazreti padişahi ahkamı celilesine tevfiken müntehi olmasıyla ve iş bu kanuname-i esasın taşralara dahi şamil olmak üzere tanzim edilmiş ve vilayetlerde bulunan şehir ve kasabalarda bir hal ve derecede bulunması sebebiyle taşralar için ayrı kanun tanzimi tatbikince müşkilat dâil görülmüş olduğuna, taşralarca dahi ebniye muamelatının icabatı mahalleye göre kame-kane bu kanuna tatbiken icrası münasib bulunmasıyla şehremaneti meclisi

azasında saadetli Hacı Kemal Efendi'yle ser mühendisi saadetli Mehmet Efendi daireye celb olunarak izahat lazıme alındıktan sonra kanuname-i mezkure tetkike ibtidar olundu.

Eğer ki sokakların lüzum derecede vasi olmamasının sirayet-i harike sebeb olabileceği derkâr ve zikr olunan kanunanme birinci maddesinde tayin olunmuş olan vüsat büyük şehirler için kâfi değil ise de mevcut sokakların ve müceddeb tevsî olacak fevkalade büyük caddelerin mevkin tekamülüne göre led-el hâce 20'den 40 zira kadar tevsî olunacağı, dördüncü maddesi'nde mukarrer olması cihetiyle bu bab'da başka tadilat icrasına mahal görülmeyip, yalnız gerek Dersaadet için yapılacak Harita-i Umumiye'de ve gerek vilayet'te bulunan şehr-ü kasabaların tanzim edilecek haritalarında sokakların derecat ve vüsatinin ayrı ayrı gösterilmesi ve taşralarda icabat-ı mevkiye göre derece ve sınıflarının tadil ve vüsatlerinin tezeyyüd ve tenkis edilebileceği tensib ve Dersaadet sokaklarının mevki ve şerefine göre derecata taksimiyle her caddenin vüsatiyle tarafının yapılacak ebniyenin derece-i irtifaının tayini maddesine gelindikte eğer ki reis Izeddin Bey ile azadan Ebred? Efendi ve Esad ve Ferit Beyler herkesin istediği caddede dediği şekil ve irtifada bina yaptırmasına müsade edilecek olursa şehrin husul-u intizam ve ziyneti mümkün olamayacağının, gerek sokak üzerinde ve gerek geride bulunan ebniyenin yüzüyle tarafının irtifaının sokakların vüsati ve derecesine göre tayin edilmesi ve her bir sokağın tarafının yapılacak ebniyenin irtifa ve şekil harici müsade olunmak üzere devair-i belediyece kararlaştırılmış ve resm ve haritası tanzim olunarak enden mürtefi ve alçak bina yaptırılmaması hususlarının kanuni derece lüzumuna dermiyan etmişler ise de ebniyenin umumi bir şekil ve irtifada yaptırılması mümkün olamayacağından irtifanın tahdidi cihetine gidilmeyip, yalnız her sokakta yapılacak ebniyenin sokağın vüsatine göre de hadd-i ekber(dur) tayiniyle irtifa olunması yeterli ekseriyetle tezekkür kılınmış, istikâmet vüsati tayin olunmuş olan sokaklarda üzerine ebniye olmaksızın yalnız dükkân ve mağaza inşa edilmemiş, üzerinde kat olmayarak bila hava bulunan dükkânların üzerindeki hava sahibi her ne vakit ebniye inşa edecek olursa altındaki dükkân dahi hedm ile yeniden yapmağa ve tariki rızamında olmayıp da hasb-el istikame hisse-i rızamiyesinden fazla tarike yer alınması lazım geldiği halde fazla alınan mahallin zahrında bulunan hava sahibi mümkün olduğu halde bed eli müselli?dükkân sahibine yer vermeğe mecbur olması gibi gerek hava ve gerek dükkân sahibinin hukuki ve münafi müşterekelerini muhafaza edecek bazı kaydı ilavesi ve ocakların derununa ağaç hatıl konmayıp soba boruyla, kahve ocaklarının dahi ebniyenin içinde yapılacak ocaklardan geçirilmesi ve kereste ve kömür mağazalarının ayrı mahallere yaptırılması kararlaştırıldığı gibi inşaatın teshil için tehvin mesarife sebep olacak tedabirlerin ittihazı dahi lazımeden olup icra edilen tahkikata göre tuğla ve bunun afyı cihetine gidilse tuğlanın beher yüzüne ancak üç-dört para ve kirecin kantarına dahi cüz-i bir şey isabet edeceği anlaşılmasına ve bundan halkın hissi olacak derecede istifadesi olamayacağı ve esnafın yine fiyat sabitesiyle satarak istifadenin yalnız onlara münhasır kalacağı ve bu halde belediyeler eait varidatın beyhude zayi olacağı derkâr bulunmasına nazaran bu hususda ziyade aranılacak cihet Şehremanetince mütemadiyen dikkat edilerek kireç ve tuğla satanların ihtiyar ve ittifak ile tuğla ve kireç satarak halka zarar etmemelerine çare bulunması maddesi olmakla ve tashili inşaata ve tehvin mesarife sureti diğerlere çare aramak lazım gelmekle onun üzerine cereyan eden müzakerat neticesinde ebniye inşaat ve tamirat için verilmekte olan ruhsat tezkireleri ashabının vergi veairelerden olan bu ricalarının taalluk? edilmekte ise de bunu ifaya takdir olamayacakların ekserisi inşaattan veya tamirden sarf-ı nazar ederek veyahut tamiratını gizlice icra ederek ebniye inşaasının ilerlememesini ve binaenaleyh mamuriyeti muhil olduktan başka Şehremanetine ait mahsusun bir kısmının da ziyana sebebiyet vermesine gerek müceddeb ebniye inşa.sı ve gerek tamirat için verilecek ruhsat tezkirelerine emlak vergisi ve vakıf icaresi ile tenzifatı rüsumenin tehsil ve istikasına bağlı olunmaması münasib görünmüş ve bu sonra da ebniye rüsumunun ziyadeliği ve ittiradsızlığı cihetle bunun mutedil ve muttarid bir hale getirilmesi dahi dermiyan edilmeyip eğer ki azadan Nuriyan ve Konstantin Efendiler ile Galip Bey ebniye rüsumunun devair-i belediyeye ait varidattan olmasıyla ve belediyyeler varidatı zaten kâfi derecede olmayıp bina yaptıracakların rüsumu mezkûru tediyeden çekinmeyecekleri dahi derkâr bulunmasıyla bunun tenzili münasib olmayacağını beyan etmişler ise de elyevm alınmakta olan rüsum ziyade olmakla beraber mesela zemin 100 arşından aşağı olan ve iki katı bulunan hanelerin beher meri arşından 20 ve zemini 100 arşından ziyade olan veya 100 arşından az olup da 3 kat bulunan hanelerin arşınından 40 para alınmak gibi muhtelif surette istika edilmekte bulunduğuna ve halbuki inşa edilecek hanenin büyüğüne küçüğünde refrike mahal olmayıp, resmi mezkürede muterid ve mutedil bir hale konulması, inşaatın teksirini ve emlakın kesb-i şeref ve kıymet etmesine binaenaleyh emlakın vergisinin tezeyyüdüne mucip olacağı cihetle lüzum ettiğinde binanın kaç kat olur ise olsun yalnız zemin katının beher meri arşınında 40 para rüsum alınması ekseriyetle tensib edilmiş ve muhafaza duvarlarının tamir tebdil edilen. müskirat kazganlerden şimdiye kadar resm alınmadığı cihetle ebniyeli ve ebniyesiz arsaların muhafaza duvarlarında yalnız tulünün beher arşını için 20 para ve müskirat mağaza ve fabrikalarına vaz olunacak beher kazan için eskiden olduğu gibi büyük kuruş rüsum alınmak üzere tamir ve tebdili halinde dahi 500 kuruş rüsum alınması ve taşralarda alınacak ebniye rüsumunun her mahallenin cesametine göre derecata taksimi, yani 10.000'e kadar nüfusu bulunan kasabalarda Dersaadet'te alınan ebniye resminin 1/5'inin ve 10.000'den 100.000'e kadar nüfusu olan şehr-ü kasabatta nısfının ve 100.000'den fazla nüfusu bulunan şehirlerde tamamının istikası tezekkür edilm işve Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de müceddeb yapılacak ebniyenin sureti inşası bahsine nakli kelam edildiğinde eğer ki Nuriyan ve Ketantiyan Efendiler'le Galip Ferhad Bey'ler yapılacak ebniyenin şerait-i fenniyeye tatbiken kargir olarak inşa olunacağını zikr ile yeterli olarak henüz sağlam ve metaneti fennen bil-tecrîyye sabit olamamış ahvali inşaiyenin tasrih olunmaması ve kanun tarifatına girişilmemesi reyinde bulunmuşlar ise de, bu suret herkesin istediği surette ve dilediği yolda haneler inşa etmesine mucib olarak maksad usuluyle ise harik vukûna mümkün mertebe meydan vermeyecek ve sirayetine mukabele edilecek haneler inşası maddesi olmasına göre müceddeb inşa olunacak ebniyenin 3 nevî taksimiyle birinci nevîde halis harçla putrel demirinden kirişle ve sakfı asfaltolu tam kargir ve ikinci nevîde kezalik halis harçla tuğla duvarlı ve sakfı ahşap ve sakf üzerin çamurlu harç ile tava kiremidi ferşli nim kargir olması ve üçüncü nevînin dahi temelden sakfa kadar ahşap ve sakfı ikinci nevîde gösterilen surette tava kiremidi ferşli ve etrafı erbaası her katta demir zincirlerle binaya rabt olunmak ve sakftan bir zira mürtefi olmak üzere bir tuğla arzında halis harçla duvarı olarak yapılması suretleri ekseriyetle kararlaştırılmış ve her binanın müceddeb inşasında kaide ve tahafuzice lüzum görülecek tedabirin devair-i belediyye tarafından tayin olunması ve ebniye kanunlarının deruhte eyledikleri ebniye-i ekseriya menafi gayri meşruların istizal garziyla mukavelenamclerinde münderic eşkal-i efsafının küllıyen muşayir olarak inşa ve bazen de kanunen memnû olan teminatı icra etmekte olmaları cihetiyle bu misill ahvalin meni vukûyla bina yaptıranların zarar ve hasardan vikayeleri için idare-i belediyeye verecekleri resmi mecmu hilafında ve muşayir kanuni amileiyatta bulunan memnuaya icraya mütecasir olan kalfaların icabına göre cezai nakdi ahz ile ve tekrarı halinde bir müddet için mimarlıktan meniyle cezalandırılmaları mütelifen tensib ve kanunname-i mezkûr zikr olunan esaslara icabı hale tevfiken tadil ve tashih olunarak leffen takdim kılınmış olmakla ifai muktezisi ve bir de bâlâda arz olunduğu vecihle esnafın kireç ve tuğla ve kiremit misillü kargirin icra-ı asliyesinde olan eşyayı ihtikâr suretiyle istedikleri fiyata satmamalarını ve halkı ezrar etmemelerini icab ettiğinde bunlar hakkında mücazatı kanuniye icra-i esbabına teşebbüs edilmesine ve Ebniye Kanunu'nun tamamı cereyan ahkâmına Şehremaneti ve devair-i belediyye taraflarından mütemadiyen dikkat ve nezaret edilmek icab edip dikkatsizlik bir devam oldukça maksûdun hususu kabul olamayacağından bunlarının dahi emanet müşar-ün ileyhiye tebliğ edilmesinin ve ahalîye nezaret olunması tezekkür kılındı, ol babda emr-ü ferman men-leh-el-emr kadr-ı (10 Kanunisani 1306/ 11 Cumaziyelahir 1308) için sathı zeminden altı arşın irtifaından beden ile binasının vüsati ve kâr-ı nihayet dörder arşın tecavüz etmemek üzere köprü (?) inşa olunabilecektir."

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT

18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN KUZEY AVRUPA KENTLERİ

Avrupa resim tarihindeki kent manzarası ressamlarının 18. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan İtalyan Bernardo Bellotto (1720-1780), henüz 18 yaşındayken Venedik Ressamlar Loncası'na üye olduğu İtalya'dan 1747 yılında ayrılmış ve Dresden, Viyana, Münih ve Varşova saraylarının aranılan ressamı olmuştur. Gerçeğe sadık kaldığı ve oldukça ayrıntılı şekilde gerçekleştirdiği kent betimlemeleri, doğrulukları bakımından son derece güvenilir görsel kaynaklar olarak kabul edilmiştir.

16. yüzyılda Paul Brill (1554-1626) gibi Flaman sanatçıların resim dünyasına kattığı yeni bir tür olarak kabul edilen kent manzaralarının 18. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri, Dresden, Varşova, Viyana ve Münih saraylarının ünlü ressamı İtalyan Bernardo Bellotto (1720-1780), bu türün bir başka önemli ismi Venedikli usta ressam Canaletto'nun (Giovanni Antonio Canal, 1697-1768) yeğenidir.[1] Henüz 18 yaşındayken, sadece en yeteneklilerin kabul edildiği Venedik Ressamlar Loncası'na[2] üye olabilme hakkını kazanan Bellotto bir süre dayısının yanında çalıştıktan, İtalya'da birkaç kenti dolaştıktan sonra, Venedik'te ustasının kurmuş olduğu bir tür tekelin (hâkimiyetin) etkisinden kurtulmasını sağlayacak bir teklif alarak 1747'de İtalya'dan bir daha geri dönmemek üzere ayrılmış ve sırasıyla, Dresden, Viyana, Münih ve Varşova saraylarının aranılan ressamı olmuştur.[3] Bellotto, Canaletto'dan *camera obscura*[4] kullanımını öğrenmiş, bu sayede de yapıların en ince ayrıntılarının görülebildiği son derece gerçekçi resimler yapmayı başarmıştır. İtalya dışındaki çalışmalarını çoğu zaman Bellotto de Canaletto olarak imzalamış olması sonraki zamanlarda sanat tarihçilerinin aklını epeyce karıştırmıştır. Ancak Bellotto'nun resimleri Canaletto'nunkilerle karşılaştırıldığında bunların daha soğuk renklerle boyanmış, bulutlar, gölgeler ve yeşilliklere daha fazla önem verilmiş ça-

Bernardo Bellotto, *Elbe Nehri'nin Sağ Yakasından Augustus Köprüsü ve Dresden Manzarası*, 1747, tuval üzerine yağlıboya, 132 x 236 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

Bernardo Bellotto, *Dresden Manzarası* (detay), 1747, tuval üzerine yağlıboya, 130 x 232 cm. North Carolina Museum of Art.

lışmalar olduğu kolayca görülebilir. 1744 yılında iyice belirginleşen kişisel üslubuna göre Bellotto, dayısının paletinde yer alan gün ışığı dolu resimleri bırakarak, daha yoğun kahverengi ve yeşil renkleri kullanmış, gökyüzünü daha soğuk mavilerle göstermiş, güçlü ve keskin gölgeleri resmine katmıştır.

Bellotto 1747'de çalışmaya başladığı Dresden Sarayı'nda kente, mimariye ve çevreye dair otuza yakın büyük boyutlu tuval boyar. Bu resimlerin çoğu, zamanında Stallhof Sarayı'nın duvarlarına asılmıştır. Otuzlu yaşlarının başına geldiğinde Bellotto artık belli bir türün ustası olmuş, ünü Dresden dışına da taşmıştır. Saksonya'yı ve dolayısıyla da Dresden'i tehdit eden Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) nedeniyle zor günler yaşanmaktadır ve Bellotto, Viyana'dan, İmparatoriçe Maria Theresia'dan gelen daveti kabul eder. imparatoriçenin sarayında kaldığı süre içinde kentin Gotik ve Barok üsluplu yapılarını ayrıntılarıyla resmeder. Bu resimlerin de, Dresden'dekiler gibi, birinci amacı sarayın dekorasyonudur. 1761'de sanatçı bir kez daha yola koyulur. Bu kez yönü Münih'e doğrudur. Maximilian II. Joseph ve karısı Maria Anna Sofie'nin (Sakson ve Polonya kralı II. Augustus'un kızı) sarayında birkaç yıl kalıp kraliyet evi için üç büyük resim[4] yapar ve tekrar Dresden'e döner. Artık sadece saray ressamı değil aynı zamanda Dresden Sanat Akademisi'nin de yarı zamanlı hocasıdır. Burada teknik resim ve perspektif öğretir. Gerçi bu bir terfi değil, daha çok bir angaryadır. 1763'te barış imzalandığında, Kral ve Başbakanı

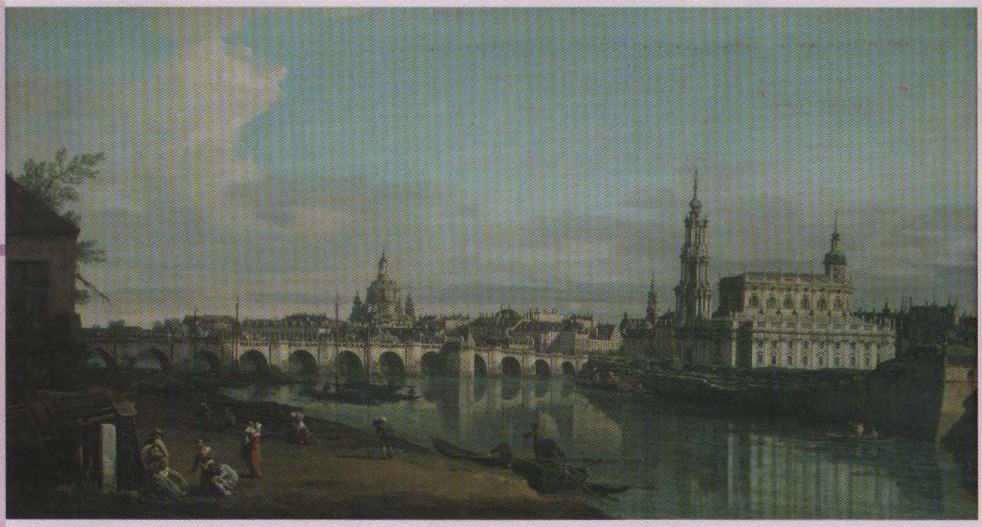

Bernardo Bellotto, *Dresden Manzarası* (detay), Gemäldegalerie, Dresden. Dresden kopyasında Bellotto kendisini teknik çizim yapan ya da topografik incelemelerde bulunan bir ressam olarak resme yerleştirmiş.

Heinrich von Brühl de Varşova'dan Dresden'e dönerler ama mali durum hiç de iyi değildir. Zaten kral kısa bir süre sonra ölür ve sıkıntılar daha da artar. Artık öncelik kentin yeniden inşasıdır.[6] Resim, müzik gibi zevklere para harcamak bir süre ertelenecek, özellikle pahalı İtalyan sanatçılar işten çıkarılacaktır (ya da zaten bir kısmı savaş nedeniyle çoktan gitmiştir). Dresden'deki evi yıkılmış, siparişleri neredeyse durma noktasına gelmiş olan Bellotto da 1766'da, II. Katerina'dan St. Petersburg'a gelmesi için bir davet alınca bu fırsatı değerlendirmek ister. Ancak yolda Varşova'ya uğrar ve yolculuğun başındaki hedefine ulaşamadan burada 14 yıl, Polonya Kralı Stanislaus II. August Poniatowski'nin himayesinde kalır. 1780'de Varşova'da, kariyerinin en güzel resimlerini yaptığı bu kentte, mali durumu iyi, ünüyse erişilmez bir noktada iken ölür. Varşova Sarayı'nda yaptığı yirmiye yakın kent resmi Kuzey Avrupa *veduta*'ları[7] olarak bilinir. Hem Varşova'da hem de Dresden'de yaptığı kent resimlerini analiz eden araştırmacılar, bunları çoğunlukla gerçeğe uygun ve doğrulukları bakımından son derece güvenilir görsel kaynaklar olarak kabul etme eğilimindedir. Bu resimler II. Dünya Savaşı sırasında yerle bir olan bu iki kentin yeniden inşası sırasında en önemli görsel belge olarak kabul edilmiş ve restorasyon sürecinde dikkatle incelenmiştir.

Bellotto'nun eğitimindeki önemli kişi Canaletto, *veduta* resimlerinin İtalya'daki en ünlü ustasıdır; artık ustasının resimleri daha çok Büyük Tur adıyla bilinen seyahatlerin gezginleri turistler için yapılmış, çok sayıda çoğaltılmış, küçük boyutlu resimler iken, Bellotto'nunkiler Kuzey Avrupa saraylarında, kraliyet aileleri için yapılmış, büyük boyutlu örneklerdir.[8] Bu resimler belli yerler için, kraliyet sarayının en mutena köşeleri ya da kraliyet mensuplarının özel daireleri için yapılmıştır. Bu yüzden de uzun zaman kamusal alanlarda görülmemişlerdir. Resimlerindeki kurgu daha çok belli açılardan bakılacakları varsayılarak ve kuşbakışı bir perspektifle görülebilecek manzaralara dayalıdır. Günümüzde Dresden'de Gemäldegalerie ve Varşova'da Ulusal Müze sanatçının eserleriyle doludur.

Bellotto'nun Dresden'de yaptığı ilk resimde, kente güneyden Elbe Nehri ve Augustus Köprüsü üzerinden bakılmaktadır.[9] Resmin sağ alt bölümündeki grup içinde görünen, bir sandalyede oturan, elindeki büyük kâğıtlara çizim yaparken gösterilen adam Bellotto'nun kendisi olabilir. Önündeki yeşil ceketli adamsa sanki ressama konusunu işaret etmektedir. Kaynaklar bu bölümde bulunan kişilerin kim olduğuna dair tahminlerle doludur ama hiç birinin kimliği açıkça belirlenememiştir. Sol tarafta, suya aksi vurmuş beyaz bina Başba-

Bernardo Bellotto, *Elbe Nehri'nin Sağ Yakasından Augustus Köprüsü ve Dresden Manzarası*, 1748, tuval üzerine yağlıboya, 133 x 237 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

kan Brühl'ün kütüphanesidir; arkasında kubbeli bir yapı olan Protestan Kilisesi Frauenkirche görülür. Augustus Köprüsü'nün sol yakaya oturduğu noktadaysa Katolik Kilisesi Hofkirche yer almaktadır. Kilisenin çan kulesi henüz yapılmamıştır. Resim, aynı yakaya başka bir açıdan bakan ikili bir gruba aittir. Bu resim çiftinin bir de Brühl için yapılanları vardır. Bunlardan biri Raleigh'de North Carolina Museum of Art, diğeriyse Madrid'de De Deleitosa Collection'da bulunur.[10] North Carolina'da bulunan resimde

Bellotto kendisini farklı bir pozda göstermiştir. Ayrıca bu versiyonda muhtemelen günün zamanı ve dolayısıyla ışık da farklıdır. Bu yüzden de Brühl'ün sarayının ve köprünün sudaki yansımaları daha net görünür. Bunun dışında iki versiyon arasında, etrafta betimlenen, günlük hayat uğraşları içindeki insanlar açısından da bazı farklar vardır. Birinde olanların bir kısmı diğerinde yoktur; fakat bu,

resmin genel kurgusu ve niyeti bakımından önemli bir sorun oluşturmaz. Bu resmin –bir yıl sonra yapılmış– bir eşi (*pendant*)[11] daha vardır.

Bellotto'nun Dresden'e geldikten sonra yaptığı ikinci büyük boyutlu resimde, sağ tarafta resme adeta damgasını vuran, sudaki yansıması da açıkça gösterilmiş olan yapı, 1739'da inşası başlatılmış olan Katolik Kilisesi Hofkirche'dir.[12] Aslında Protestan olan Saksonya'da bu boyutta bir Katolik kilisesi görmek şaşırtıcı

Protestan Dresden'de Katolik bir kilise inşa edecek mimar bulmak zordur. Bu yüzden de planlar İtalya'dan gelir. Çatısındaki Palladyen korkulukları, volütlü pencere söveleri ve bitkisel bezeme başlıklı pilastrlarıyla (yarım sütun / pilaster) tipik bir Barok cephe üslubu gösterir.

olabilir.[13] Ancak Saksonya Elektörü Güçlü Augustus (ve daha sonra da oğlu II. Augustus), Polonya kralı da olabilmek için din değiştirmiş ve Katolik inancını kabul etmiş ama bu dönüşün tamamen kişisel olduğunu ima ederek Protestan halk arasında çıkabilecek kargaşayı da önlemiştir. Doğal olarak, Protestan Dresden'de Katolik bir kilise inşa edecek mimar bulmak zordur. Bu yüzden de planlar İtalya'dan gelir. Çatısındaki Palladyen[14] korkulukları, volütlü pencere söveleri ve bitkisel bezeme başlıklı pilastrlarıyla (yarım sütun / *pilaster*) tipik bir Barok cephe üslubu gösterir. Resmin yapıldığı tarihte kilisenin çan kulesi henüz tamamlanmamış olmasına rağmen Bellotto çizimlerden yararlanarak kuleyi de resmin içine yerleştirmiştir.[15] Protestan Dresden'de Katoliklerin ibadet etmesi zor olduğu gibi, kiliselerinde çan çalınması da yasaktır. Dolayısıyla böyle bir kule pratik anlamda gerekli olmamakla birlikte mimari bir öğe olarak göz ardı edilmemiştir.

Bu kilisede çanların ilk kez çalınması, kentin Napoléon tarafından işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir. Lorenzo Mattielli tarafından tasarlanmış ve kilisenin çatısına yerleştirilmiş olan 28 heykel de hem Katoliklerin hem de Protestanların saygı duyduğu azizler ve din âlimleri arasından seçilmiştir.[16] Kilisenin yapılabilmesi için bu alandaki ufak tefek konutlar yıkılmış, eski şehrin burada bulunan savunma duvarları kaldırılmış ve köprünün iki kemerinin içi doldurularak alan genişletilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında bombalanan kilise neredeyse tamamen yıkılmıştır. Bu kilise Bellotto'nun vedutalarına bakılarak sonradan yapılan yapılar arasında, resmedildiği hale tıpatıp

benzeyen tek yapıdır. Kilisenin arkasında görünen bir diğer kuleyse saraya aittir ve Bellotto'nun resmi yapmasından kısa bir süre sonra yıkılır. Kilisenin solunda kısmen görünen yapı Kraliyet Sarayı'dır. Bu iki yapıdan resmin soluna doğru yatay olarak uzanan Augustus Köprüsü, Elbe Nehri üzerine Matthias Daniel Poppelmann tarafından yapılmıştır. Köprünün arka planında, Elbe kıyısı boyunca, Augustus'un Polonya dışında olduğu zaman kenti yönetmekle görevli Anton Egon von Fürstenberg'in sarayı, yuvarlak kemerli yüksek pencereleriyle Başbakan Brühl'ün sarayı, Brühlsche Kütüphanesi ve yine Kont Brühl'ün inşa ettirdiği, Dresden'in muhteşem sanat koleksiyonunu barındıran Stallhof, bugünün Gemaldegalerie Alte Meister yapısı görünür. Galeri, Raphael, Titian, van Dyck, Rubens, Tintoretto, Rembrandt gibi ustaların eserleriyle doludur. O günlerde bu koleksiyonu toplayacak, bu binaları inşa edecek para kaynağıysa Freiburg altın madenlerinden gelmektedir. Başbakan Brühl hem Saksonya ve Dresden hem de Bellotto için çok önemli bir figürdür. 1719'da Sakson-

Bernardo Bellotto, *Dresden'de Yeni Pazar Meydanı*, 1750, tuval üzerine yağlıboya, 136 x 236 cm, Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden.

ya Sarayı'na geldiğinde iflas etmiş bir soylunun beş parasız oğludur. Henüz 19 yaşındaki bu genç adam Güçlü Augustus'un maiyetine katılır. 27'sinde kralın oda hizmetçisi, 30'undaysa hazinedarı olur. Augustus'un oğlu zamanında Brühl artık başbakandır. Efendisinin başarısı ve huzuru için durmaksızın çalışan Brühl, o dönemlerde Dresden'in ve hatta Saksonya'nın en güçlü kişisidir. Çok iyi bir diplomattır ve yapıp ettikleri kesinlikle sorgulanmaz. Kentin ih yasında, mimari düzenlemelerinde neredeyse tek söz sahibidir. Planları gereği kentin eski savunma duvarlarının bulunduğu alanlar kendisine tahsis edilir. Bu alanlara kendi adıyla anılacak ağaçlıklı bir park ve bir teras inşa ettirir. İçinde yazlık evi ve

Bernardo Bellotto, *Viyana'da Lobkowitz Meydanı*, 1759-60, tuval üzerine yağlıboya, 115 x 152 cm, Kunsthistorisches Museum, Viyana.

Bernardo Bellotto, *Gasteig Tepesinden Münih Manzarası*, 1761, tuval üzerine yağlıboya, Residenzemuseum, Münih.

çeşitli pavyonlar vardır. Özellikle üst sınıf arasında burayı ziyaret etmek çok popülerdir. Brühl, kralı da ikna ederek geniş bir sanat koleksiyonu oluşturmaya başlar ve Canaletto'yu saraya davet etmek ister; ancak Canaletto o sırada Londra'da bazı işler aldığı için bu davete cevap veremez ve yerine aynı atölyeden öğrencisi ve yeğeni Bellotto icabet eder. Sarayda çalışmaya başlayan sanatçıya Brühl, muhtemelen de hiç para ödemeden, 21 Dresden görüntüsü yaptırır. Krala yapılanlarla aynı kalitede olan bu resimler, Brühl'ün bu çalışmada da görülen, Elbe kıyısındaki yüksek pencereli sarayının duvarlarında asılıdır. Bu yapıların geri planındaysa yüksek kasnaklı, muhteşem kubbesiyle George Bahr tarafından tasarlanmış, Protestan Kilisesi Frauenkirche (1726-1743 arasında tamamlanmış) yer alır. Bellotto çok sayıdaki Dresden resimlerinden birinde Saksonya Valisi'nin siparişini yerine getirirken Frauenkirche'nin güneyinde yer alan geniş bir meydanı ve pazar yerini göstermiştir. Meydanın çevresindeki yapılar o tarihlerde Dresden'de yapılmış olan Barok binalardır. Resmin sol alt köşesinde küçük bir tahta kulübe ve önünde oturanlar gösterilmiştir. Aslında bir kent ve mimari ressamı olmakla birlikte Bellotto, mekânın içine günlük hayatın çeşitli anlarından sahneleri ve kişileri yerleştirmeye de özen göstermiştir.

Dresden'den ayrıldıktan sonra ilk durağı Viyana olan Bellotto, burada İmparatoriçe Maria Theresa ve onun en yakın adamlarından biri olan Wenzel Anton için çalışmıştır. Yaptığı resimler doğrudan saray malıdır ve uzun zaman kamusal alanda görülememiştir. Yapılışlarından 19. yüzyıl sonunda Viyana'daki Kunsthistorisches Museum'a taşınıncaya kadar Laxenburg Kalesi'nde asılı kalmışlardır. Viyana'nın önemli meydanlarından biri olan Lobkowitz Meydanı, solda Dietrichstein Sarayı, sağdaysa sivil hastane tarafından çevrelenmiştir. Resmin tam karşısında, giriş kapısı üzerinde Meryem ve Çocuk İsa betimlemesiyle ayırt edilebilen Capuchin Manastırı ve hemen önündeki Misyon Haçı, manastırın arkasında Dorothea Kilisesi'nin apsidi ve St. Stephen Katedrali'nin kulesi görünmektedir. Bellotto'nun İmparatoriçe için yaptığı resimler imparatorluk sarayları ve kent görüntüleri olarak iki ana kategoride toplanır. Lobkowitzplatz daha çok Mehlmarkt ile ele alınmıştır. Bu resimlerde genellikle bir manastır, bir küçük saray ve çeşitli durumlarda insanların hareketi resmedilmiştir. Burada da küçük gruplar halinde insanlar meydanın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş gibidir.

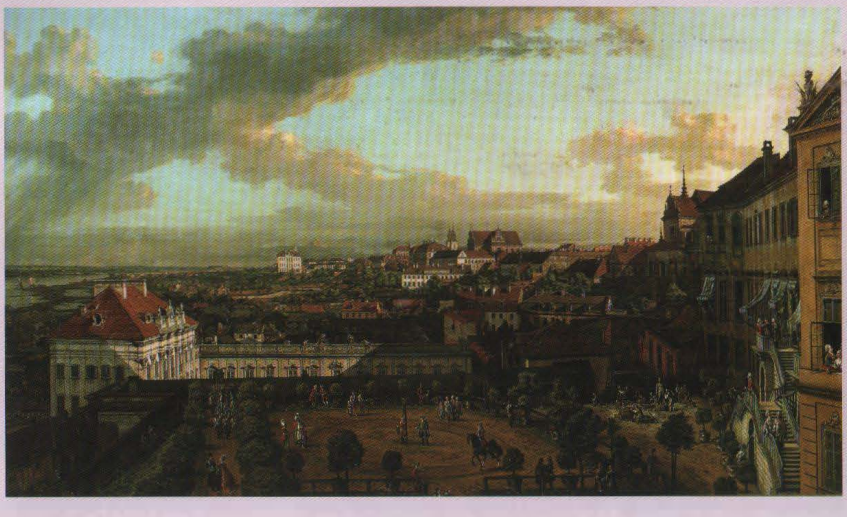
Bellotto'nun Münih'te bulunduğu sırada yaptığı üç resimden biri olan Gasteig tepesinden kente bakan bu betimlemenin iki adet de daha küçük boyutlu kopyası vardır.[17] Bunlardan biri National Gallery Washington'da diğeriyse özel koleksiyondadır. Bu kopyaların asıl resimden üretildiği ve Bellotto'nun kendisine ait olduğuna dair neredeyse hiçbir şüphe yoktur. Bazı araştırmacılar kopyaların daha geç yıllarda, 1762-1767 arasında, Dresden'de bir sipariş üzerine yapıldığını ve Bellotto'nun oğlu Lorenzo'nun da katkısı olduğunu iddia eder. Özel koleksiyonda olanında, resmin arkasında No:16 gibi bir envanter numarası, Prag ve Leopold Zdeborsky ismi yazılıdır. 1766'da Franz Xaver tarafından yapılmış bakır baskıları da mevcuttur. Buradaki kopyada olmayan bazı detaylar Münih'te Elektör odasında asılı olanda mevcuttur: Resmin sol kenarında, evin önündeki dilenci ve yanındaki kadına doğru koşan bir küçük kız çocuğu ve onu kovalayan bir köpekle sağ tarafta çite dayanmış duran adamın yanındaki, resmin dışında kalmış bir olay ya da kişileri izliyor gibi görünen grup, sol kenarda bir grup ev ve köprünün sağ duvarına dayanmış genç kızın arkasındaki iki adam ve köprü kapısının solunda görülen direğin önündeki sopalı adam burada gösterilmemiştir. Ayrıca evler arasında ve sağda geri planda bazı ağaçlar da bu kopyalarda eksiktir. En genelindeyse Münih'teki asılda daha koyu yeşil tonlar hâkimken, kopyalarda daha açık ve aydınlık renkler hâkimdir.

Bernardo Bellotto ve Atölyesi, *Gasteig Tepesinden Münih Manzarası*, (Münih'te Residenzemuseum'da bulunan aslından kopya), 1761, tuval üzerine yağlıboya, 69.2 x 119.1 cm, National Gallery, Washington.

Bernardo Bellotto 14 yıl boyunca kaldığı Varşova'da diğer bazı küçük işlerin yanı sıra en önemli siparişler olarak, sarayın kraliyet katının girişine yerleştirilecek 26 kent manzarası yapar. Bu oda daha sonra "Canaletto Salonu" olarak adlandırılacaktır. Grubun içinde yer almayan, muhtemelen de kralın özel dairesi için tasarlanan, en son yaptığı ve en etkileyici olanıysa saraydan kentin genel görüntüsünü yansıtandır. Resmin sağ köşesinde Kraliyet Sarayı'nın duvarı ve birinci kattaki kraliyet katına çıkan anıtsal merdivenler görülür. Bu merdivenler resmin yapıldığı tarihte tasarlanmış ancak inşa edilmemiştir. Saray duvarının önünde, resmin alt tarafını tamamen kaplayan ve kente hâkim bir bakışı olan, Vistula Nehri'ne doğru uzanan teras gösterilmiştir. Hem merdivenlerde hem de terasta resme bakanların dikkatini çekecek çok sayıda figür bulunur. Sağda, sarayın penceresinde, süslü bir yastığa dayanmış bir grup vardır. İçlerinden birisi kral olabilecek kadar süslü giysilere sahiptir. Bu grubun üst katındaysa pencereye yaslanmış başka bir figür, elinde okumakta olduğu kitapla gösterilmiştir. Merdiven boşluğunda konuşan bir grup, daha altında terasa doğru bakan bir başkası, merdivenden kol kola inen bir çift görülür. Merdivenlerin terasta bittiği noktadaysa silahlı bir asker betimlenmiştir. Terasının çeşitli yerlerine kırmızı-yeşil-beyaz diyagonal çizgilerle süslenmiş büyük saksılar içinde ağaçlar yerleştirilmiştir. Bunların bir kısmıyla birlikte, aynı bezemeye sahip çitlerle ayrılmış bir bölüm terasın ortasında yer alır. Bu bölüm binicilerin eğitimi için ayrılmış bir alan olmalıdır. Bir kısmı çitlerin içinde, bazılarıysa çitlere dayanmış kadınlı erkekli gruplar ders almakta olan bir binicinin izleyicileridir. Bu alanın solunda, izleyenlerden ikisi türbanlı ve şalvarlı giysileriyle Doğulu figürler olarak dikkat çeker. Eğitim alanıyla saray arasında kalan bölümde kalabalık bir grubun olduğu bir heykel atölyesi betimlenmiştir. Burada birkaç grup birden çalışmaktadır. Bir grup hemen hemen tamamlanmış bir kadın heykeli önünde son düzeltmeleri yapar gibidir. Gruplardan biri de büyük bir taşı kesmeye çalışmaktadır. Terasın solunda ağaçlıklı yolun sonunda bir manga asker, nöbet değişimi yapacak şekilde bir düzen içinde yer almaktadır. Sol tarafta, bu terastan merdivenlerle inilecek seviyede, cephesinde dilimli pencere söveleri, bitkisel bezemeli başlıkları olan pilastrları ve çatı üstü ve kenarlara yerleştirilmiş heykellerle, Barok üslupta süslemelerle gösterilmiş, muhtemelen Lubomirski Sarayı görülür. Sarayın hemen dışında bir kısmının sıvaları dökülmüş, pencere kepenkleri kırılmış, kiremitleri pek de düzgün görünmeyen basit yapılar topluluğu adeta üst üste yığılmış bir görüntüde yer alır. Bu yoğun yapıların hemen dışında yer yer bahçeler vardır. Bunlar muhtemelen küçük ölçekli tarım için kullanılan alanlardır. Bu düzen resmin sol tarafında, Vistula Nehri kıyısına kadar devam eder. Nehrin diğer yakasında geniş tarım arazileri görülür. Sağ taraftaysa yüksek eğimli çatıları olan daha küçük saraylar ve kiliseyle kent merkezi yer almaktadır. Saray duvarına bitişik olan St Anne's Kilisesi'yle başlayan yapılar görülür; bunlar Carmelites Kilisesi ve biraz daha uzakta ama daha yüksekte konumlanmış, Barok çan kulesi ve Doğu ve Kuzey cep-

Doğudan gelen bir ışıkla aydınlanan kentin binalarındaki ayrıntılar, binalar arasında yer alan caddelerin gölgelendirilmeleri gibi ustaca uygulamalarla Bellotto'nun yaptığı bu kent manzarası topografik resimlerin gelebileceği en üst aşamayı gösterir.

Bernardo Bellotto, *Kraliyet Sarayı'ndan Varşova Görüntüsü*, 1773, tuval üzerine yağlıboya, 166 x 269 cm, Muzeum Narodowe, Varşova.

heleriyle Kutsal Haç Kilisesi, Radziwill Sarayı ve Ziyaretçi Rahibeler Kilisesi'dir. Manzaranın ortasında, izleyenlerin gözlerini doğrudan kendisine çekecek kadar belirgin olan üç katlı, çatısında bir kartal heykeli bulunan beyaz bina da Kazimierzowski Sarayı olarak bilinen askeri akademi binasıdır.

Doğudan gelen bir ışıkla aydınlanan kentin binalarındaki ayrıntılar, binalar arasında yer alan caddelerin gölgelendirilmeleri gibi ustaca uygulamalarla Bellotto'nun yaptığı bu kent manzarası topografik resimlerin gelebileceği en üst aşamayı gösterir.

KAYNAKLAR

Shapley, Fern Rusk, *Complete Catalogue of the Samuel H. Kress Collection: Italian Paintings XV–XVIII Century*, Londra: Phaidon Press, 1973.

Rottermund, Andrzej, "Bernardo Bellotto's Unknown View of Munich", *Artibus et Historiae* 19/38 (1998): 9-19, (https://www.jstor.org/stable/1483584?seq=1#page_scan_tab_contents).

Hagen, Rose-Marie-Rainer, "The Jewel in Saxony's Crown", *What Great Paintings Say* 3, Taschen, Cologne, 1996, s. 310-315.

Hagen, Rose-Marie-Rainer, "What's in a Square", *What Great Paintings Says* 1, Taschen, Cologne, 1996, s. 126-131.

DİPNOTLAR

1 Bu türün 17. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, özellikle Delft manzaraları yapan Jan Vermeer'dir (1632-1675).

2 Aynı loncanın üyeleri arasında Venedik'in önemli fresk ustalarından Giambattista Tiepolo (1696-1770) ve Francesco Guardi (1712-1793) de bulunmaktadır.

3 Saksonya ve Polonya Kralı Frederick II Augustus mimari, sanat ve kültür hayatı bakımından Almanya'nın o dönem en pariak ve aynı zamanda oldukça da zengin kenti olan Dresden'e, başbakanı Heinrich von Brühl'ün de tavsiyesiyle Venedik'in en ünlü kettt ressamı Canaletto'yu davet etmek ister. Ancako sırada Canaletto, Londra'da bazı işler almıştır. Bu daveti onun atölyesinde yetişmiş yeğeni Bellotto kabul edecektir.

4 *Camera Obscura*: Bir yüzeyinde küçük bir delik bulunan, tamamen karanlık olan, bir görüntünün gölgesini cam ya da kâğıt üzerine düşüren, böylece de görüntünün kopyalanmasını kolaylaştıran kutu (bazen bir oda). Fotoğraf makineleriyle aynı prensibe sahiptir.

5 Bellotto'nun Münih'te yapmış olduğu resimlerden biri kent görüntüsü diğer ikisi Elektör'ün en sevdiği saray olan Nymphenburg yazlık sarayının, biri park diğeriyse kenti yönünden görüntüleridir. Bu üç büyük boyutlu resim de II. Dünya Savaşı'na kadar yapıldıkları yerde kalmıştır. Bugün hepsi Münih Residenzmuseum'da görülebilir. Aslında büyük resimlerinin daha küçük kopyalarını yapmak Bellotto için alışılmadık bir iş değildir. Buradaki Münih kentinin görüntüsü de bu kuralın dışında kalmamış ve iki kopyası daha yapılmıştır. Genel kanı bu kopyaları da Bellotto'nun kendisinin yaptığıdır. Ancak ayrıntılı incelemelerde bu versiyonlarda bazı figürlerin eksik olduğu ya da bazı eklemeler olduğu görülür. Bunların, yardımcılarından biri tarafından yapılmış olma ihtimali yüksektir.

6 Bu savaş sırasında Dresden'de 800'den fazla bina yıkılmış, nüfusun (50.000 civarında olduğu kayıtlıdır) dörtte biri ölmüş ya da kenti terk etmiştir.

7 *Veduta* (çoğulu *vedute*) mimari ve topografik olarak gerçekliğe uygun, kesine yakın doğrulukta kabul edilen manzara resimlerini ifade eder. Daha çok 18. yüzyıl İtalyan resminde örnekleri görülür. Çoğu gerçek mekânların hayali bir düzen içinde yan yana getirildiği *cappriccio* resimlerinin karşıt halidir. Bu türün İcracılarına *vedutist* denir.

8 Bu Avrupa şehirlerindeki vedutalar, Venedik ve Roma'da, yani Büyük Tur rotalarında olduğu gibi, gezginlerin evlerine götüreceği küçük hediyelik eşyalardan çok, özellikle saray çevresinden gelen siparişler göz önüne alındığında, kentleri, insanları ve onlara sundukları hayatla "efendiler"in (saray çevresi, imparatorlar, krallar vb.) eserlerini takdir etmeleri anlayışı üzerine kuruludur. İnsan eliyle yapılmış olan kentlerin, binaların takdir edilmesidir bunlar. Bellotto da bu hissiyatı gayet güzel anlamış; ona göre bakış açıları ya da resmedilecek bakış noktaları bulmuş ve anlaşılan odur ki müşterilerini de gayet memnun edebilmiştir.

9 1945'teki bombardımana kadar Almanya'nın en ihtişamlı, entelektüel ve sanatsal düzeyi en yüksek kenti olan Dresden'in özellikle 18. yüzyıldaki mimari örnekleri dönemin en iyileri olarak tanımlanıyordu. Saksonya'nın başkentinde en mükemmel yapılar 1710-1755 arasında yapılmıştı.

10 Bu resmin daha küçük boyutlu bir versiyonu da İrlanda National Gallery'de sergilenmektedir. Müze kayıtları yapım tarihini 1750 olarak göstermektedir. Muhtemelen Bellotto'nun atölyesi tarafından, sanatçının gözetimi altında yapılmış, aslına oldukça sadık bir kopyadır.

11 Pendant: Bir süsleme, heykel, röliyef ya da resmin konu ya da kompozisyon olarak ilişkili ya da birbirine bağımlı çiftinden birisi

12 Bu resmin de muhtemelen Brühl için yapılmış olan bir versiyonu daha vardır. Bugün İrlanda'da National Gallery'de bulunan 52x84 cm'lik versiyonda çan kulesi üzerindeki inşaat iskelesi kalkmış, tamamen bitirilmiş bir kule görünmektedir

13 Dresden Belediyesi'nin kanunlarına göre kentte Katolik kilisesi yapmak yasaktır. Hatta Kalvinistler bile sadece şapel yapma özgürlüğüne sahiptir. Kilise yapmaya izni olan tekanlayış Lutheranlardır.

14 Ünlü İtalyan Maniyerist mimar Andrea Palladio'nun (1508-1580) üslubuna uygun olarak çalışan Yeni Klasikçi mimarlar ve uygulamaları bu adla anılır.

15 Kilisenin temeli 1739'da atılır ve inşaatı 1755'de tamamlanır

16 Bunlardan birisi Cizvit Tarikatı'nın kurucusu, Reform karşıtı Ignatius Loyola'dır.

17 Bellotto'nun yaşamını araştıran ilk yazar H.A. Fritzche'nin tespit ettiğine göre, sanatçı 1761'de Münih'te, III. Maximilian Joseph ile karısı, Polonya ve Saksonya elektörü III. Augustus'un kızı, Maria Anna Sofie'nin sarayında resmi olarak çalışmıştır.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

YILIN YAZARI

Hiç Merak Ettin mi?

Nilüfer Belediyesi Kütüphaneleri, her yılı edebiyatımızın çok değerli yazarlarına armağan etmekten büyük mutluluk duyuyor.

marka-banka.com

"En güzel, en başarılı ve herkese uyan makyaj gülümsemedir."

Aziz Nesin
2015 Yılın Yazarı

"Çünkü anlamak için birinci şart sevmektir."

Sabahattin Ali
2013 Yılın Yazarı

"Dağlar, insanlar, ölüm bile yorulduysa, en güzel şiir barıştır."

Yaşar Kemal
2016 Yılın Yazarı

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE